

Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη

Αναδιφώντας την «Υλη Πολίτου»¹. Ο Νικόλαος Πολίτης και οι συλλογείς λαογραφικού υλικού

1. Επεξεργαστήκαμε συνολική έκδοση της «Υλης Πολίτου» από την περιοχή της Θεσσαλίας, η οποία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από πλευράς ποιότητας και όγκου λόγω και των οικογενειακών και φιλικών σχέσεων του Νικ. Γ. Πολίτου με εκπαιδευτικούς από την περιοχή του Βόλου, όπου είχαν εγκατασταθεί μέλη της οικογένειάς του (ο αδελφός του Παναγιώτης και κατά περιόδους οι γονείς του). Οι συχνές επισκέψεις του, παρά τον φόρτο των απασχολήσεών του, στον Βόλο και η ενασχόλησή του με προβλήματα της περιοχής είναι χαρακτηριστικά των στενών σχέσεών του με την περιοχή. Έτσι εξηγείται ο μεγάλος αριθμός πληροφορητών του από την περιοχή του Πηλίου. Από τους τριάντα συνολικά διδασκάλους και καθηγητές, οι οποίοι αλληλογραφούν και αποστέλλουν στον Νικόλαο Πολίτη αξιόλογο λαογραφικό υλικό, οι δεκατέσσερις είναι από τη Θεσσαλία και από αυτούς οι δέκα από τον Βόλο και το Πήλιο. Σ' αυτούς που τον συνδέουν με την περιοχή συμπεριλαμβάνεται ο ποιητής Γεώργιος Δροσίνης, που παραθερίζει με την Ζαγοριανή σύζυγό του στην Ζαγορά [Ν. Γ. Πολίτης, «Δημώδεις κοσμογονικοί μύθοι», *Λαογραφικά Σύμμεικτα* Β', έκδ. Β', εν Αθήναις 1975, σ. 126: «Οι Θεσσαλοί πιστεύουσι νυν ότι η σαλαμάνδρα καταπίπτει εις την γην μετά της αστραπής ή αναφαίνεται μετά βροχίν (κατ' ανακοινώσεις των κ. Γ. Δροσίνη και Αλ. Κασσαβέτη εκ του Πηλίου)», ο Βολιώτης λόγιος γιατρός Δημ. Σαράτης, ο Τσαγκαραδιώτης λόγιος και λογοτέχνης Γεώργιος Αδρακτάς, που δημοσιεύει ηθογραφήματα στα περιοδικά «Εβδομάς» και «Εθνικόν Ημερολόγιον» του Κ. Φ. Σκόκου, ο Αλέξ. Παπαδιαμάντης κ.ά. Ο ίδιος ο Νικ. Πολίτης επισκέφθηκε τον Κισσό του Πηλίου, προκειμένου να συγκεντρώσει παραδόσεις για την έναν αιώνα πριν απ' αυτόν παρουσία εκεί του Ρήγα Βελεστινλή. Βλ. Ν. Γ. Πολίτης, «Η νεότης του Ρήγα», περ. *Εστία*, τόμ. 19 (1885), σ. 13-16. Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Πηλιορείτικα παραμύθια από το Αρχείο του Ν. Γ. Πολίτη», *Πρακτικά συνεδρίου: Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην Ελλάδα*, έκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995, σ. 49-56. Η ίδια, «Παράδοση και ιστορική πραγματικότητα. Η περίπτωση του Γεωργίου Σακελλίωνος», *Πρακτικά συνεδρίου: «Ρήγας Φεραίος - Κισσός Πηλίου»* (26-28 Μαΐου 1995), Αθήνα 1996, σ. 23-43. Βλ. και την ανακοίνωση του Δημ. Καραμπερόπουλου, στα παρόντα Πρακτικά, τόμ. Α', σ. 447-454.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

«*Πατρίς μου Λάστα μετώκησεν εις Χάβαρι Ἑλιδος και Λασταίκα
Λετρίνων, τούτου ἔνεκα καιρόν εἶχα ν' ακούσω θρήνους εις μνήμα.
Προχθές ὅμως μεταβαίνων εσπέραν τινά εις τον ναόν ἤκουσα απροόπτως φωνάς,
εστάθην, ηκροάσθην, ἦσαν μυρολόγια. Ἐκλαίε μήτηρ ἐπὶ του τάφου του υιοῦ της.
Δεν ηξεύρω αν το απρόοπτον ἢ η εσπέρα ἔδιδεν αἰσθημάτων, ἴσως η ποίησις του μυρολογίου ἢ
και ἅπαντα ταῦτα με ἔκαμαν να ανακόψω την ἐν τῷ ναῷ πορείαν μου και συγκε-
κινημένος ἤκουον ταύτης. Κάτωθεν θα ἴδῃτε το ποίημα, ἀλλὰ θα λείπει η
εσπέρα, η δύσις του ηλίου, η ἀπαγγελία, ο πόνος τουτέστιν της θρηνοῦσης
μπρὸς μεταδιδούσης την λύπην και εις αὐτὰ τα ἀνυχα».*

Νικ. Λάσκαρης²

Εἶναι γνωστό ὅτι το ἀρχαιογνωστικό, γλωσσικό και λαογραφικό ενδιαφέρον ξεκινάει πρὶν ἀπὸ τὴ δημιουργία του ἐλληνικοῦ κράτους στο πλαίσιο τῆς προσπάθειας τῶν λαῶν τῆς Ευρώπης, και τῶν Ελλήνων, γιὰ τὴ διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας. Ωστόσο, ἡ μεγάλη κινητοποίηση γιὰ τὴν ἀναζήτηση επιχειρημάτων, που θα ἔδιναν πειστικὲς ἀπαντήσεις σε δημοσιεύματα, ὅπως ἐκεῖνα του Jac. Phil. Fallmerayer³, οδήγησαν στὴ συγκέντρωση υλικῆς γιὰ τὴν ἐλληνική

2. Γ. Βοζίκας, «Λαογραφικὴ ἐρευνα και ἐκπαίδευση: Ἡ ἀλληλογραφία του Ν. Γ. Πολίτη με τον Ν. Ι. Λάσκαρη», Πρακτικά Διεθνούς ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας», τ. Α', Αθήνα 2012, σ. 279.
3. Το βιβλίο του Jac. Phil. Fallmerayer, *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*, Stuttgart-Tübingen 1830 (Ἱστορία τῆς χερσονήσου του Μωριά κατά τὸ μεσαίωνα. Πρῶτο μέρος, εἰσαγωγή-μετάφραση-πραγματολογικά: Παντελής Σοφιτζόγλου, ἐκδ. Μεγάλῃ Πορεία, Αθήνα 2002 και *Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν σημερινῶν Ελλήνων*, μετάφραση - παρουσίαση Π. Ρωμανός, ἐκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1984) πυροδότησε, ὅπως εἶναι γνωστό, μιὰ σειρά ἀπὸ δημοσιεύματα ἀπὸ Ἕλληνες και ξένους, οἱ ὁποῖοι προσπάθησαν

γλώσσα αλλά και τα ήθη και έθιμα του ελληνικού λαού⁴, πολύ πριν από τη δημιουργία της επιστήμης της ελληνικής Λαογραφίας. Η συγκέντρωση «*μνημείων της ελληνικής αρχαιότητας ζώντων εν τω νυν ελληνικό λαώ*» εντείνεται, επειδή τα γλωσσικά και λαογραφικά στοιχεία θεωρήθηκαν αδιάφευστα τεκμήρια της συνεχούς παρουσίας του ίδιου λαού στον συγκεκριμένο χώρο, και συστηματοποιείται μετά το 1850 με διαγωνισμούς, εγκυκλίους και οδηγίες συλλογής υλικού, όπως αυτή του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως «*προς τους κατά το Κράτος δημοσίους και ιδιωτικούς διδασκάλους*»⁵,

να ανατρέφουν την εικόνα των Νεοελλήνων ως εκφυλισμένων απογόνων των αρχαίων Ελλήνων. Η παρουσία του έργου του Fallmerayer σε μια εποχή γενικής ανασυγκρότησης του ελληνικού έθνους οδήγησε στην αναζήτηση και συλλογή στοιχείων του παραδοσιακού ιδιαίτερα πολιτισμού, στο πρώτο δηλαδή στάδιο της λαογραφικής έρευνας. Υπό την πίεση των απόψεων του Jac. Phil. Fallmerayer Έλληνες και κυρίως ξένοι καταγίνονται να καταδείξουν τις προόδους του Ελληνισμού σε διαφόρους τομείς της παιδείας, αλλά και την διατήρηση στοιχείων στην καθημερινή ζωή του λαού, που ανάγονται στον βίο των αρχαίων Ελλήνων. Βλ. ενδεικτικά: Αναστάσιος Γεωργιάδης Λευκίας, *Ανατροπή των δοξασάντων, γραψάντων και τυπώσι κοινωνησάντων ότι ουδείς των νυν την Ελλάδα οικούντων απόγονος των αρχαίων Ελλήνων εστί*, εν Αθήναις 1843. Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Περί της εποικήσεως σλαβικών τινών φύλων εις την Πελοπόννησον*, Αθήναι 1843. Κι αν αυτό συμβαίνει την πρώτη μόλις δεκαετία δημιουργίας του νέου ελληνικού κράτους, τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, όταν, εκτός από τη Θεσσαλία που προσαρτάται το 1881 στον ελληνικό κορμό, η Ήπειρος, η Μακεδονία, η Θράκη, νησιά του Αιγαίου δεν έχουν ακόμη ελευθερωθεί, είναι φυσικό να επιχειρείται από τους πνευματικούς ταγούς η ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας. Προς την κατεύθυνση αυτή η θεωρία της συνέχειας υπήρξε εθνική ανάγκη και την εξέφρασαν, εκτός από τον Νικ. Πολίτη, ο Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος, ο Σπυρ. Ζαμπέλιος, ο Γεώργιος Ν. Χατζιδάκις και μια σειρά πνευματικών ανθρώπων. Βλ. περισσότερα: Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, έκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978, Νίκος Γ. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου Ελληνισμού*, προλεγόμενα Σπ. Ασδραχάς, φιλολογική επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Αθήνα 2004. Βλ. και Κ. Θ. Δημαράς, «Η ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους, η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες», στο έργο: *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τόμ. ΙΓ' (*Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881*), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1977, σ. 476.

4. Συστηματική προσπάθεια συλλογής των εθίμων του ελληνικού λαού, που σχετίζονται με το λαϊκό δίκαιο, επιχειρεί ο Georg Ludw. von Maurer, *Das griechische Volk in offentlicher, kirchlicher und privat-rechtlicher Beziehung vor und nach dem Freiheitsskämpfe bis zum 31 Juli 1834*, Heidelberg: J. C. B. Mohr, 1835, Γκεόργκ Λούντβιχ Μάουρερ, *Ο ελληνικός λαός*, εισαγωγή, επιμέλεια, σχολιασμός Τάσος Βουρνάς, μετάφρ. Όλγας Ρομπάκη, εκδ. Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 778.
5. *Εκκλησιαστικά και εκπαιδευτικά, ήτοι νόμοι, διατάγματα, εγκύκλιοι, οδηγία κλπ. αποβλέποντα εις την Εκκλησίαν και την Δημοσίαν Εκπαίδευσιν εν Ελλάδι*, εκδ. Πέτρου Ι. Κλάδου, Αθήνησι 1860, σ. 449-451, αρ. πρωτ. 1837: «Περί της υπό του Υπουργείου δημοσιεύσεως των περί μεθόδων παρατηρήσεων των διδασκάλων, καθώς και των διά τούτων συλλεγομένων λέξεων, φράσεων, παροιμιών, διηγημάτων και λοιπών παρα-

τους οποίους παροτρύνει να ασχοληθούν, εκτός της διδασκαλίας, με «έτερον, τα μάλιστα σπουδαίον αντικείμενον, εφ' ου εν ταις ώραις της αναπαύλας αυτών δύνανται οι κατά τας αποκέντρους μάλιστα πόλεις και οι κατά τας κώμας και πολίχνια διδάσκαλοι να στρέψωσιν ωφελίμως τας φιλοπόνους αυτών ερεύνας... Το Υπουργείον της Παιδείας θέλει ασμένως εκτιμήσει τας επί του θέματος τούτου προσπαθείας των διδασκάλων και θέλει φροντίσει περί της δημοσιεύσεως του αποτελέσματος της ερέυνης εκάστου»⁶.

Η εγκύκλιος απέδωσε ένα πλούσιο λαογραφικό υλικό⁷. Είναι χαρακτηριστική η ανάλογη διατύπωση του θέματος του Ροδοκανακειού διαγωνισμού: «...να συλλεχθώσιν όσων πλείστων ελληνικών τόπων τα ελληνικά ήθη και έθιμα και συνίθειας και να παραβληθώσιν προς τα εν τοις σωζομένοις συγγραφεύσι μνημονεύόμενα, όπως γνωσθή η τούτων ταυτότης και διαφορά».

Το Υπουργείο των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως στην προαναφερθείσα εγκύκλιό του παρακινεί τους διδασκάλους να συγκεντρώσουν γλωσσικό υλικό από το στόμα του λαού, όπου «σώζονται εισέτι, αλλ' οσημέραι κατά φυσικόν λόγον εκλείπουσιν λέξεις, φράσεις, παροιμιαί, ασμάρια, διηγήματα ιστορικά τε και μυθικά και παντός είδους παραδόσεις, εικονίζουσαι αρκούντως διαφορούς φράσεις του ελληνισμού και διαφωτίζουσαι

δόσεων του ελληνικού λαού». Εγκύκλιος του υπουργού «των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως» Χ. Χριστοπούλου προς τους διδασκάλους, η οποία δημοσιεύτηκε το 1857 και με την οποία τους καλούσε να στέλνουν στο Υπουργείο κάθε τόσο αφ' ενός τις παρατηρήσεις τους και τα πορίσματα από τη διδασκαλία τους, για να δημοσιεύονται, ώστε να μαθαίνουν και οι άλλοι, και αφ' ετέρου να συγκεντρώνουν γλωσσικό υλικό από το στόμα του λαού, το οποίο επίσης θα δημοσιεύεται. Βλ. και Στίλπων Π. Κυριακίδης, «Εγκύκλιοι προς περισυναγωγήν λαογραφικής ύλης», *Λαογραφία* 8 (1921), σ. 234-239. Από την πρώτη αυτή γνωστή εγκύκλιο μέχρι πρόσφατα έχουν κυκλοφορήσει και άλλες σχετικές με την συλλογή λαογραφικού υλικού, οι οποίες παρουσιάζουν ενδιαφέρον. Επειδή είναι δυσπρόσιτες για τους ερευνητές θεωρήσαμε χρήσιμη την αναδημοσίευσή τους εδώ (βλ. Παράρτημα, σ. 1129-1155), προκειμένου να είναι προσιτές και συγκρίσιμες. Βλ. και Δικ. Βαγιακάκος, «Το γλωσσικόν υλικόν εκ της Μακεδονίας και Θράκης εις το Κέντρον Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών και τα σχετικά προβλήματα», *Πρακτικά Α' Συμποσίου Γλωσσολογίας του Βορειοελλαδικού Χώρου (Ηπειρος - Μακεδονία - Θράκη)*, 28-30 Απριλίου 1976, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 98.

6. Βλ. Παράρτημα, σ. 1134.

7. Μέρος του υλικού αυτού δημοσιεύτηκε, ως γνωστόν, σε περιοδικά και εφημερίδες της εποχής, όπως η *Εφημερίς των Φιλομαθών*, *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος*, ο *Παρνασσός*, *όργανον του ομώνυμου Φιλολογικού Συλλόγου*, το *Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος* κ.ά. Βλ. *Παρνασσός* 10 (1886), σ. 5.

τα σκοτεινά μέρη της ιστορίας αυτού». Το 1887 ο Ν. Γ. Πολίτης⁸, αξιοποιώντας τη θέση του στο Υπουργείο Παιδείας, χρησιμοποιεί την ίδια οδό επικοινωνίας με τους ανά την χώραν εκπαιδευτικούς. Αποστέλλει από την Γενική Εφορία των Δημοτικών Σχολείων εγκύκλιο (11-12-1887), με την οποία επιδιώκει να παρακινήσει τους «ευπαιδεύτους διδασκάλους» να συμμετάσχουν στην καταγραφή λαογραφικού υλικού, καθορίζοντας σε γενικές γραμμές το επιστημονικό πλαίσιο για την συλλογή του και δίνοντας οδηγίες για την εργασία αυτή. Συστίνει κυρίως να σημειώνουν: «...ακριβώς τον τόπον προελεύσεως, ήτοι πού επιχωριάζει, διατηρείτε δ' αμετάβλητον την γλώσσαν του λαού». Ο προσδιορισμός από τα πρώτα βήματα της επιστήμης της Λαογραφίας της αρχής του σεβασμού της προφορικότητας με την πιστή καταγραφή της γλώσσας του λαού και του τρόπου θα εξασφαλίσει, στο μέτρο του δυνατού και όσο αυτό γίνεται κατανοητό από τους δημοδιδασκάλους, την εγκυρότητα των στοιχείων, που καταγράφονται και αξιοποιούνται από τους μετέπειτα ερευνητές της Λαογραφίας. Επιπλέον ενστερνίζεται την άποψη ότι «ουδείς κάλλιον του το εν τω μέσω του λαού ευπαιδευτού διδασκάλου διάγοντος» μπορεί να περιγράψει και να μεταφέρει στον γραπτό λόγο τις αφηγήσεις, τις εκδηλώσεις, τις δοξασίες και τις αντιλήψεις των ανθρώπων του λαού. Ο δάσκαλος, είτε κατάγεται από τον τόπο της συλλογής, είτε ζει ανάμεσα στους πληροφορητές του για μεγάλο διάστημα, έχει τη δυνατότητα από κοντά ή από μέσα να παρατηρήσει ή να βιώσει όσα καταγράφει. Οι πληροφορίες που διασώζει εξαρτώνται βεβαίως από το προσωπικό του ενδιαφέρον για το αντικείμενο που ερευνά, τις δυνατότητές του να αντιλαμβάνεται, τις γνώσεις του κλπ. Η αξιοποίηση των πληροφοριών εξαρτάται από τον ερευνητή-χρήστη του υλικού, τις γνώσεις του για την εποχή στην οποία ανήκει, την επιτόπια εμπειρία του, την ευαισθησία του κλπ. Ο έμπειρος ερευνητής μπορεί να ωφεληθεί στην έρευνά του ακόμη και από λάθη ή τις παραλείψεις του μακρινού ερασιτέχνη εκείνου συλλογέα με αξιοποίηση των «γραπτών» πηγών -και τέτοιες είναι πλέον οι πληροφορίες της «Ύλης Πολίτου» και του Λαογραφικού Αρχείου γενικότερα-, που προσπαθούν να αναπαραστήσουν τον προφορικό λόγο. Η απόδοση του προφορικού λόγου, χωρίς προσπάθειες

8. Βλ. ενδεικτικά Στίλπων Π. Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», *Λαογραφία* 7 (1923), σ. θ'-να'. Γεώργιος Α. Μέγας, «Αι λαογραφικαί σπουδαί και ο Νικόλαος Πολίτης», *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 46 (1971), σ. 19-34. Πρόσφατη διδακτ. διατριβή του Δημήτρη Θ. Κατσαρή, *Συμβολή στη μελέτη του ρόλου του Νικολάου Γ. Πολίτη στην εκπαιδευτική και πολιτισμική διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα 2004. Βλ. και Δημήτρης Κατσαρής, «Η εξέχουσα παρουσία του Νικολάου Γ. Πολίτη κατά τη δεκαετία 1873-1883», *Λαογραφία* 39 (1998-2003), σ. 31-39.

να τον καλλωπίσουν, εξασφαλίζει την εγκυρότητα των συλλογών τους. Ο ίδιος ο Πολίτης διευκρινίζει, σχολιάζοντας ανάλογο υλικό, δημοσιευμένο σε περιοδικά και εφημερίδες της εποχής, ότι *«η έλλειψις των όρων τούτων κατέστησε σχεδόν ακρήστους επιστημονικώς πολλές των μέχρι τούδε δημοσιευθεισών συλλογών, ων οι εκδόται εθεώρησαν αναγκαίον να περικαλλύνωσι δήθεν την χυδαίαν εις αυτούς γλώσσαν, παραμορφώσαντες ούτω τα λαογραφικά μνημεία, άτινα, όπως διατηρώσι πλήρη την αξίαν των, πρέπει να γράφονται ακριβέστατα, ως φέρονται εις το στόμα του λαού...»*. Τα στοιχεία αυτά, *«ευλωττότατα τεκμήρια της γνησίας καταγωγής του ελληνικού έθνους»*⁹, χρησιμοποιεί στα δημοσιεύματά του, ενώ παράλληλα αποτελούν τη βάση και του Λαογραφικού Αρχείου, που ιδρύθηκε από τον ίδιο το 1918¹⁰.

Η προσπάθεια του Ν. Γ. Πολίτου αφ' ενός να στρέψει την προσοχή των εκπαιδευτικών και των λογίων προς την προφορική παράδοση με στόχο να περισυλλέξουν όλα εκείνα τα στοιχεία, *«λέξεις, φράσεις, παροιμίας, ασμάρια, διηγήματα ιστορικά τε και μυθικά και παντός είδους παραδόσεις, εικονιζούσας αρκούντως διαφόρους φάσεις του ελληνισμού και διαφωτιζούσας τα σκοτεινά μέρη της ιστορίας αυτού»* και αφ' ετέρου να δώσει περιεχόμενο στην νεοελληνική πνευματική δημιουργία¹¹, στη λογοτεχνία, την ποίηση, το θέατρο, την τέχνη, δέχθηκε εκ των υστέρων κριτική¹² και κατά περιόδους υποβυθίστηκε. Η ψύχραιμη αξιολόγησή της, έναν σχεδόν αιώνα αργότερα, μέσα και από τις

9. Από τους πρώτους διδασκάλους που ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση του Ν. Γ. Πολίτου ήταν ο Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, ο οποίος ασχολήθηκε με την συλλογή των μνημείων της γλώσσας του τόπου της ιδιαίτερης καταγωγής του, της Λάστας Γορτυνίας. Ο Λάσκαρης παραθέτει σε υποσημείωση του βιβλίου του την εγκύκλιο του Ν. Πολίτου, επισημαίνοντας ότι *«διά των περισσοτέρων περισυναγωγών περισσότερα ραπίσματα δίδομεν εις τους φθονερούς και ως εκ τούτου τυφλώττοντας εσπερίους λογίους Φαλλμεράδερ, Φίλιμων, Έγгер κλπ., οι οποίοι λέγουσιν ότι ημείς οι νεώτεροι Έλληνες δεν είμεθα απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων...»*. (Βλ. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της*, μέρος Α', εν Πύργω 1902, σ. 10-15). Για την σημαντική αλληλογραφία του Ν. Γ. Πολίτου με τον Ν. Λάσκαρη βλ. Γ. Βοζίκας, *ό.π.*, σ. 237-283.
10. Το Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, κείμενα Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, επιμ. Ευάγγελος Καραμανές, Αθήνα 2006.
11. Το Κέντρο Λαογραφίας, πριν από την κυκλοφόρηση των Πρακτικών του συνεδρίου για τον Ν. Γ. Πολίτη, πραγματοποίησε από 8-12 Δεκεμβρίου του 2010 διεθνές συνέδριο με θεματικό πλαίσιο «Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος: Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο», στο οποίο μετείχαν 130 ερευνητές που παρουσίασαν πλούσια θεματολογία πάνω στις σχέσεις που αναπτύχθηκαν με αφορμή την εγκύκλιο του Ν. Πολίτου του έτους 1887 για την στροφή της έντεχνης δημιουργίας προς τις διαχρονικές ελληνικές πηγές.
12. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας. Κριτική ανάλυση*, έκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978,

ανακοινώσεις αυτού του συνεδρίου ήταν επιστημονική ανάγκη.

Ο Νικ. Πολίτης, άνθρωπος με ευρύτατη και ουσιαστική παιδεία και ασυνήθιστη για την εποχή του γλωσσομάθεια, κατόρθωσε να διαμορφώσει μια νέα εικόνα του Ελληνισμού, αφού προσπάθησε, και το κατόρθωσε, να στρέψει την πνευματική και καλλιτεχνική ζωή της Ελλάδας της εποχής του προς τις πηγές της ελληνικής ιστορίας και παράδοσης¹³. Παράλληλα ο ίδιος στον τομέα της νέας επιστήμης της Λαογραφίας διεύρυνε τους ορίζοντες προς τον διεθνή επιστημονικό κόσμο της Θρησκευσιολογίας, της Εθνολογίας και της Ανθρωπολογίας, όπως δείχνει η πλούσια πολύγλωσση βιβλιογραφική τεκμηρίωση των μελετών του. Ο ίδιος σε νεαρή ηλικία αναφέρει ότι αγόραζε καινούργια βιβλία που κυκλοφορούσαν στο εξωτερικό και επισκεπτόταν ιδιωτικές βιβλιοθήκες, που ήταν πιο πλούσιες για τη σύγχρονή του βιβλιογραφική ενημέρωση¹⁴. Επόμενες γενιές λαογράφων δεν διέθεταν την ίδια ενημέρωση, αλλά και την ευρύτητα του πνεύματος του Νικολάου Πολίτη.

Η εγκύκλιος, λοιπόν, του Ν. Γ. Πολίτη, που αποστέλλεται στους ταπεινούς δημοδιδασκάλους και κάποιους ενδιαφερομένους φιλόλογους, θα δημιουργήσει το πρώτο εκτεταμένο δίκτυο ερασιτεχνών λαογράφων ή σε κάποιες περιπτώσεις κατ' ανάγκην συλλογών¹⁵, λόγω της σχέσεως προϊστάμενου προς υφισταμένους στο Υπουργείο Παιδείας. Το 1886 ως Τμηματάρχης

Μιχάλης Μερακλής, «Συνηγορία της Λαογραφίας», στο *Το παρόν του παρελθόντος. Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία* (Επιστημονικό Συμπόσιο, Αθήνα 19-21 Απριλίου 2002), οργάνωση-έκδοση Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 2004, σ. 113-128, Νίκος Γ. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου Ελληνισμού*, προλεγόμενα Σπ. Ασδραχάς, φιλολογική επιμέλεια Νάσος Βαγενάς, Αθήνα 2004.

13. Στίλπ. Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», *Λαογραφία*, τ. 7 (1923), σ. κ'.

14. Ελευθέριος Αλεξάκης, «Η συγκριτική εθνολογική μέθοδος στη Λαογραφία ή ο Νικόλαος Πολίτης μεταξύ εθνισμού και ανθρωπισμού», *Πρακτικά Συνεδρίου «Ο Νικόλαος Γ. Πολίτης και το Κέντρο Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας»*, τ. Α', Αθήνα 2012, σ. 61-81.

15. Είναι γνωστό ότι ο Νικ. Πολίτης διετέλεσε Τμηματάρχης Μέσης και Δημώδους Εκπαιδεύσεως καθώς και Γενικός Επιθεωρητής Δημοτικών Σχολείων. Για τις ακριβείς περιόδους, κατά τις οποίες υπηρέτησε στο Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, βλ. Δημ. Κατσαρής, «Ο "άθεος" Νικόλαος Γ. Πολίτης», *Πρακτικά Συνεδρίου Ο Νικόλαος Πολίτης και το Κέντρον Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας*, τ. Α', Αθήνα 2012, σ. 455-476, ο οποίος διορθώνει κάποιες προηγούμενες σχετικές ανακρίβειες (Στίλπ. Κυριακίδης, Ν. Γ. Πολίτης, *Λαογραφία*, τ. 7 (1923), σ. θ'-κς'). Ο Δημ. Κατσαρής διευκρινίζει: «Ο Ν. Γ. Πολίτης υπηρετεί ως Τμηματάρχης Μέσης Εκπαιδεύσεως από 17 Απριλίου 1884 έως 19 Απριλίου 1885 και ως Τμηματάρχης Μέσης Εκπαιδεύσεως και Γενικός Επιθεωρητής των Δημοτικών Σχολείων από 19 Μαΐου 1886 έως 19 Ιανουαρίου 1888. Μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του ο νέος υπουργός Αντ.

Μέσης Εκπαιδεύσεως επιθεωρεί, για παράδειγμα, τα σχολεία της Θεσσαλίας¹⁶, θέση την οποία αξιοποιεί στο έπακρον το επόμενο έτος 1887 αποστέλλοντας στους δασκάλους των την γνωστή εγκύκλιο για να συγκεντρώσει λαογραφικό υλικό για τις μελέτες του¹⁷. Όπως φαίνεται από δημοσιεύματα στον τύπο του Βόλου (Ιούλιος του 1886), είχε προγραμματισθεί επιθε-

Ζυγομαλάς,...καὶ ὁ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῆς παιδείας Τμηματάρχης τῆς Μέσης ἐκπαιδεύσεως κ. Ν. Γ. Πολίτης ὑπέβαλε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ τῷ νέῳ ὑπουργῷ τῆς παιδείας, τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτοῦ, (εφημ. *Ακρόπολις* Αθηνών, αριθ. 1062, 23 Απριλίου 1885). Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας ανέλαβε ο Θεόδωρος Φλογαΐτης, Τμηματάρχης της Ανωτέρας Εκπαιδεύσεως ο καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής Γεώργιος Μιστριώτης, στη θέση του Μίνωος Λάππα. (Βλ. εφημ. *Ακρόπολις* Αθηνών, αριθ. 1060, 20 Απριλίου 1885)». Από τη θέση αυτή ο Πολίτης είχε τη δυνατότητα να ασκεί επιρροή στους εκπαιδευτικούς, οι οποίοι αντιμετώπιζαν άπειρα υπηρεσιακά προβλήματα, για τα οποία απευθύνονταν, όπως είναι αυτονόητο, σ' εκείνον, ζητώντας τη βοήθειά του για την επίλυσή τους. Βλ. σχετικά Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Πηλιορείτικα παραμύθια από το αρχείο του Ν. Γ. Πολίτη», *Πρακτικά Συνεδρίου: Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην Ελλάδα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1995, σ. 49-56 (απομαγνητοφωνημένη και δημοσιευμένη χωρίς έλεγχο ανακοίνωση) και κατωτέρω.

16. Η παρουσία του ως Επιθεωρητή στον χώρο της πρόσφατα (1881) προσαρτημένης στον εθνικό κορμό Θεσσαλίας, για την απελευθέρωση της οποίας είχε ο ίδιος και ο αδελφός του Παναγιώτης αγωνισθεί στην επανάσταση του 1878, συνοδεύεται από σχετικό δημοσίευμα-έκθεση στην εφημερίδα «*Ακρόπολις*». Η επιθεώρηση αυτή σχολιάζεται ότι έμοιαζε «*μáλλον προς περιοδεΐαν αρχιεπισκόπου διανεμόντος ευχάς και ευλογίας. Ἐλθὼν εἰς Βόλον ἐρρόφησεν ἠδυπαθῶς τὸν λίβανον, τὸν ὁποῖον τῷ ἔκαυσεν ὁ ἐπιοιμένος σύλλογος τῶν καθηγητῶν, ἐπεσκέφθη τὸ Παρθεναγωγεῖον, ἐδέχθη σοβαρῶς μίαν γονυκλισίαν, ἐξήτασεν ἐπιπολαίως τοὺς διδασκάλους τὸν προτύπου πρὸς ἐπίδειξιν ψυχολογικῆς δεινότητος καὶ ἐσύστησε τὴν ἀπόλυσιν δύο πτωχῶν δημοδιδασκάλων, χωρὶς να τοὺς καλέσῃ εἰς ἀπολογίαν...*» (εφημ. *Σημαία* του Βόλου, ἔτ. Α' (1886), αρ. 18, 28-8-1886, σ. 1). Γράφεται επίσης στην ίδια εφημερίδα ότι πρότεινε την κατάργηση του γυμνασίου στον Βόλο, που λειτουργούσε από την τουρκοκρατία, καθώς και του γυμνασίου στο Πήλιο με δεδομένο ότι «*ἡ ἐπαρχία τοῦ Πηλίου εἶναι μίᾳ τῶν μεγαλυτέρων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν μάλλον προηγμένων ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει*». Για την κατάσταση της εκπαίδευσης την περίοδο αυτή βλ. γενικότερα: Γεώργιος Πυργιωτάκης, *Προβλήματα στην ιστορία της εκπαίδευσεως τῶν δασκάλων στα πρώτα πενήντα χρόνια μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση (1828-1878)*, Αθήνα 1981. Σπύρος Τζόκας, *Ο Χαρῖλαος Τρικούπης καὶ ἡ συγκρότηση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους. Οδοιπορικό στον 19ο αἰ.*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999.

17. Παρά τις συνθήκες, υπό τις οποίες ζούσαν τότε οι δάσκαλοι, και τον υπηρεσιακό χαρακτήρα της αλληλογραφίας, φαίνεται καθαρά ότι η πρόσκληση του Πολίτη έχει κινήσει ευαίσθητες χορδές των Ελλήνων δασκάλων για την προϊούσα εγκατάλειψη της παράδοσης, ευαισθησία η οποία θα βρει συνεχιστές μεταξύ των εκπαιδευτικών μέχρι σήμερα, με αποτέλεσμα να συμβάλουν αυτοί αποφασιστικά στον εμπλουτισμό του Λαογραφικού Αρχείου αλλά και Αρχείων των Πανεπιστημιακών Σχολών, που ιδρύθηκαν αργότερα. Βλ. σχετικά Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Πηλιορείτικα παραμύθια από το αρχείο του Ν. Γ. Πολίτη». *Πρακτικά συνεδρίου: Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην Ελλάδα*, ό. π., σ. 49-56.

ώρηση των σχολείων του Πηλίου¹⁸. Η εφημερίδα *Φωνή του Λαού* γράφει σχετικά: «Ενετάλησαν τα μήπω ενεργήσαντα τας εξετάσεις αυτών κατά το Πήλιον σχολεία, συνεπεία διαταγής του Υπουργείου της Παιδείας, ν' αναβάλωσι ταύτας, μέχρι της αφίξεως του αποστελλομένου Επιθεωρητού των σχολείων κ. Νικολάου Γ. Πολίτου. Νομίζομεν ότι ενωρίτερον έπρεπε περί της επιθεωρήσεως αυτών να ληφθεί πρόνοια, όπως μη αναγκάζονται οι μαθηταί και οι διδάσκαλοι, εν πλήρει θέρει και υπό τοιούτον καύσωνα, να εξακολουθώσι τα μαθήματα αυτών, τοσούτω μάλλον, όσο η επιθεώρησις των ενταύθα σχολείων, το πρώτον νυν γινομένη, έσται κατ' ανάγκην μακρά και παρατεταμένη». Η ίδια εφημερίδα θα διαψεύσει τις πληροφορίες αυτές, επειδή σύμφωνα με ειδήσεις εξ Αθηνών «ο διορισθείς Επιθεωρητής των ενταύθα σχολείων Ν. Γ. Πολίτης δεν σκοπεί να εκτελέσει την ανατεθείσαν αυτώ επιθεώρησιν, θεωρών αυτήν ματαίαν, αφού αι εξετάσεις των περισσότερων σχολείων εγένοντο ήδη και δεν υπολείπεται ο αναγκαίος χρόνος προς αποτελεσματικήν της καταστάσεως της εκπαιδεύσεως μελέτην. Νομίζομεν, γράφει η εφημερίδα, ότι πρέπει να ληφθεί εν μέτρον οπωσδήποτε, ίνα μη εν πλήρει θέρει εξακολουθούσι τα μαθήματα, επίπονα διά τε τους διδάσκοντας και διδασκόμενους»¹⁹.

Το 1886 ο Πολίτης επιθεωρεί τα σχολεία του Πηλίου και καταρτίζει έκθεσιν, με την οποία διαπιστώνει μεν ότι η εκπαίδευση που αυτά παρείχαν ήταν ατελής και αναχρονιστική, αλλά κατά τι ανώτερη από την εκπαίδευση, που προσέφεραν τα σχολεία στην ενωρίτερα απελευθερωμένη Ελλάδα και πως ο αριθμός των αναλφάβητων στην επαρχία Βόλου ήταν πολύ μικρός σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ελληνικές περιοχές²⁰. Επικοινωνεί με τους εκπαιδευτικούς και των δύο βαθμίδων και σχεδιάζει τη συγκέντρωση λαογραφικού υλικού, χρησιμοποιώντας το κύρος του ονόματος και της θέσεώς του. Το 1887 απευθύνει προς τους εκπαιδευτικούς τη γνωστή εγκύκλιο, με την οποία τους προτρέπει να συγκεντρώσουν λαογραφικό υλικό. Τα αποτελέσματα του εγχει-

18. «Εν αναμονή της αφίξεως του αποστελλομένου επιθεωρητού των Σχολείων κ. Νικολάου Πολίτου, αι εξετάσεις ανεβλήθησαν με εντολήν του Υπουργείου της Παιδείας, με αποτέλεσμα να γίνονται εν πλήρει θέρει και υπό καύσωνα μαθήματα... και μακρά και παρατεταμένη εξέτασις...» («Ειδήσεις», εφημ. *Φωνή του Λαού* Βόλου, έτ. Α' (1885-1886), αρ. 44, 17-7-1886, σ. 2).

19. Εφημ. *Φωνή του Λαού*, έτ. Α' (1885-86), αρ. 46, 28-7-1886, σ. 2.

20. Έφη Αλλαμανή, «Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833-1881», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', Αθήναι 1977, σ. 403. Για τις εξετάσεις στα δημοτικά σχολεία βλ. «Έκθεσις της επί των δημοτικών σχολείων εξεταστικής Επιτροπής» (εφημ. *Θεσσαλία* Βόλου, έτ. Γ', αρ. 350, 14-7-1886), την οποία υπογράφουν οι Δ. Ζούλιας, Κ. Σακελλαρίδης, Ν. Χ. Αποστολίδης και η οποία περιέχει ουσιαστικές παρατηρήσεις για την

ρήματός του ήταν πράγματι θεαματικά. Το υλικό, που συγκεντρώνεται από όλη την Ελλάδα και που αφορά κυρίως το τραγούδι, το παραμύθι, τις παροιμίες, είναι ιδιαίτερα σημαντικό²¹. Μεγάλο μέρος του δημοσιεύει ο Πολίτης στα βιβλία και στις μελέτες του. Το μεγαλύτερο όμως μέρος του παραμένει ανέκδοτο στο Αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας. Με την ευκαιρία της αποστολής του υλικού οι εκπαιδευτικοί απευθύνονται στον επιθεωρητή του Υπουργείου Παιδείας ζητώντας κάποιες υπηρεσιακού ή, συνήθως, προσωπικού χαρακτήρα εξυπη-

κατάσταση και προσφορά των σχολείων του Βόλου. Ο Ιω. Παπαμάρκου, συνοψίζοντας τις εντυπώσεις των Επιθεωρητών στις εκθέσεις του 1886, γράφει ότι «το δημοτικόν σχολείον είναι πτώμα άψυχον ούτε έχον ούτε μεταδίδον κίνησιν τινα πνευματικήν. Εκτός τινων εξαιρέσεων τα επίλοιπα δημοτικά σχολεία είναι πνευματικά νεκροταφεία, οι δε διδάσκαλοι χρησιμεύουσιν ως οι απαθέστεροι νεκροθάπται του πνεύματος», έχοντας υπ' όφιν του οπωσδήποτε χειρότερες περιπτώσεις από εκείνες των δασκάλων του Πηλίου. Σε εκτενές άρθρο για την κατάσταση των σχολείων στην περιοχή του Βόλου το 1900 (Πηλεύς, «Τα Ελληνικά Σχολεία», εφημ. Πανθεσσαλική Βόλου, έτ. Α' (1900), αρ. 37, 17-6-1900, σ. 2) αναφέρονται μεταξύ άλλων: «Ανέκαθεν το Πήλιον διεκρίθη διά τε τον προς τα γράμματα πόθον και την εις ταύτα επιδοσίν του και διά τούτο ιδία μέριμνα κατεβάλλετο ανέκαθεν διά το δυνατόν καλλίτερα και ανώτερα σχολεία. Ο πόθος ούτος, όστις απαραμείωτος υφίστατο κατά τους χρόνους της δουλείας, απέβλεπεν άμá τη προσάρτησει της Θεσσαλίας εις την Ελλάδα την αναγώρισιν και σύστασιν των διαφόρων ανά το Πήλιον ελληνικών σχολείων. Εικοσαετία όμως έκτοτε παρελθούσα ίσχυσε να αλλοιώση το πρόβλην κοινοτικών σχολείων... Τούτου δε απόδειξις ο εν τοις σχολείοις τούτοις παρουσιαζόμενος μικρός σχετικός σήμερον αριθμός μαθητών. Τα αίτια της τοιαύτης μεταβολής και πολλά είναι και του παρόντος θέματος ξένα. Ουχ ήττον αναγράφομεν μόνον ότι εις εκ των λόγων, και ουχί ο μικρότερος, είναι η βελτίωσις η μεγάλη η γενομένη εις τα δημοτικά σχολεία και την εν γένει δημοτικήν εκπαιδευσιν...». Βλ. και [Ανώνυμος], «Περί του ζητήματος της κατωτέρας και μέσης εκπαίδευσεως», [Σχόλιον αναδημοσιευθέν εκ της εφ. Θρησκευτική Φωνή Αλεξανδρείας], περ. Προμηθεύς, Βόλος έτ. Η' (1896), αρ. 94, σ. 37-39. «Αι εξετάσεις του Σχολείου Ν. Σταυρίδου», Σχόλιον, Προμηθεύς, έτ. ΙΒ' (1900), αρ. 145, σ. 454. «Άλογος παράκλησις. Σχόλιον περί του αδυνάτου εξασκήσεως συγχρόνως υφ' ενός των καθηκόντων ιερέως και διδασκάλου», Προμηθεύς, έτ. ΙΑ' (1899), αρ. 127, σ. 303-304. Δημ. Ε. Αντωνόπουλος, *Εν Ζαγορά του Πηλίου η ανώτερα σχολή ελληνικών γραμμάτων και η πρώτη ελληνική Βιβλιοθήκη Θεσσαλίας*, Αθήνα 1975, σελ. 26.

21. Περισσότερα βλ. Δημ. Σ. Λουκάτος, «Οι παλιοί αθόρυβοι λαογράφοι. Ο Λασταίος Λάσκαρης και το έργο του», *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά* 4 (1960), σ. 111-116. Προβλ. ο ίδιος, *Εισαγωγή στη Λαογραφία*, Αθήνα 1977, σ. 65-67. Για το ίδιο θέμα βλ. Γ. Α. Μέγας, «Η Κρητική Λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις αυτήν», *Επετηρίς Εταιρείας Κρητικών Σπουδών*, εν Αθήναις, τόμ. Α' (1938), σ. 461 κ.εξ. [=Κρητική Εστία, έτ. Θ' (1957), τεύχ. 71, σ. 22]. Γ. Α. Μέγας, «Η Λαογραφία και η συμβολή των διδασκάλων εις το έργον αυτής», *Λαογραφία* τ. 25 (1967), σ. 43-56 (αναδημοσίευση από το Γ. Ν. Παλαιολόγος, *Ο θεσμός των Παιδαγωγικών Ακαδημιών και η Μαρσάλειος Παιδαγωγική Ακαδημία*, Αθήναι 1939, σ. 713-729). Παντ. Κοντομήχης, «Ο διδάσκαλος και η ελληνική Λαογραφία», *Ηπειρωτική Εστία* 4 (1955), σ. 704. Δημ. Α. Πετροπούλος, «Λαογραφία και λαογραφικές συλλογές», *Πελοποννησιακή Εστία*, έτ. 1(1953), τεύχ. 2, σ. 4-5.

ρετήσεις, που, ωστόσο, απηχούν γενικότερα προβλήματα του διδασκαλικού κλάδου²².

Ο Ν. Πολίτης θα παραμείνει στη θέση αυτή μέχρι το 1888, όταν αναγκάζεται να παραιτηθεί, επειδή δεν θέλησε να μεταβληθεί σε πολιτικό όργανο εις βάρος της υπηρεσίας του²³. Με επιστολή του προς τον Χαρίλαο Τρικούπη, επιστολή που δείχνει το φρόνημά του και την ανώτερη έννοια που απέδιδε στην Πολιτεία και στα καθήκοντα του δημοσίου λειτουργού, διαχωρίζει τη θέση του και αποσύρεται²⁴. Ο Θεμιστοκλής Ολύμπιος, ένας από τους φίλους του εκπαιδευτικούς, γυμνασιάρχης στον Βόλο, για τον οποίο θα γίνει ιδιαί-

22. Όπως είναι γνωστό, το 1885 καταργούνται τα δίδακτρα στα δημοτικά σχολεία, προκειμένου να διευκολυνθεί η πληρέστερη υποχρεωτική φοίτηση, που ίσχυε από το 1834, αλλά δεν εφαρμόστηκε. Ταυτόχρονα το δημοτικό σχολείο υπήχθη στην οικονομική φροντίδα του κράτους. Η οριστική υπαγωγή του δημοτικού σχολείου στον κυβερνητικό έλεγχο έγινε το 1892. Έτσι «οι διδάσκαλοι πεινώσιν. Οι διδάσκαλοι περιέπεσαν από την Σκίλλην εις την Χάρυβδιν με το της δημοτικής εκπαιδεύσεως Ταμείον. Πολλοί δημοδιδάσκαλοι της επαρχίας μας προ τεσσάρων και πλέον μηνών υποβαλόντες αρμοδίως εν τη οικεία επιτροπή τας μισθοδοτικάς των καταστάσεις, δεν νυτύχησαν εισέτι να ιδώσι χρηματικά εντάλματα και ούτως υποφέρουσιν οι δυστυχείς της πείνης! Ακατανόητον τη αληθεία το μέτρον τούτο της επιτροπής. Η θέλωμεν παρακαλέσει τον κ. Τρικούπην να εύρισκε το μέσον να καθυποβάλη εις τα μέλη της επιτροπής ταύτης την δοκιμασίαν της πείνης, ουχί τετράμηνια, ως των δημοδιδασκάλων, αλλά εικοσιτετράωρον, και, εάν μεν εύρισκον αυτήν σύμφωνον προς τας απαιτήσεις των στομάχων των, ως εξακολουθούσι την προς τους δημοδιδασκάλους τακτικὴν των. Η αγανάκτησις των διδασκάλων εκορυφώθη και εκφέρουσιν ούτοι αράς και αναθέματα κατά της καταστάσεως ταύτης, διότι πεινώσιν! Διορθωθίτω η αταξία αὕτη» («Διάφορα», εφ. Θεσσαλιώτις, έτ. Γ' (1888-1889), αρ. 94/ 22-7-1888, σ. 3). Αλλά και οι μαθητές διαμαρτύρονται για την ακρίβεια των βιβλίων: «Εν τινι χωρίῳ του Πηλίου ο παντοπώλης πωλεί το Αλφαβητάριον του Βρατσάνου 1,20 και διά τούτο πολλοί μικροί παῖδες δεν υπάγουσι εις το σχολείον. Ηκούσαμεν χθες απ' τας 10 του Τρυγητή ὡς τα σήμερα εσχόλασε το παιδί μου Αλφαβητάρια και ακόμη δεν έμαθε το άλφα» (Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης, «Διάφορα», Προμνηεύς, έτ. Ζ' (1895), σ. 704). Ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης, επίσης, σχολιάζοντας οκτασέλιδο υπόμνημα-διάβημα του Διδασκαλικού Συνδέσμου του Πηλίου σχετικό με το νομοσχέδιο της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, το οποίο εξέδωκε ο Υπουργός Παιδείας Α. Ευταξίας για να «συμβουλευθῇ τας γνώσεις και την πείραν των εν Ελλάδι ειδημόνων περί τα εκπαιδευτικά ζητήματα», παραθέτει αυτολεξεί την παράγραφο 18: «Τελευταίαν ευχὴν εκφράζει ο Σύνδεσμος, την εξής ὡς προς το άρθρον 165. Πολλοί και δη παλαιοί εκ των νυν υπηρετούντων Θεσσαλῶν δημοδιδασκάλων, μη δυνάμενοι να προσέλθωσιν εις εξετάσεις προαγωγικάς, οἷας προβλέπει το άρθρον 159, θα καταδικασθῶσιν εις στασιμότητα μισθοῦ. Διά τους τοιούτους και εν γένει τους δημοδιδασκάλους εκφράζει ο Σύνδεσμος την ευχὴν, ὅπως μη καταργηθῶσιν αι πενταετίαι, ουχί ὅμως απολύτως, αλλά να αναγραφῇ διάταξις, δι' ης προστίθενται και δέκα προσέτι δραχμαί».

23. Περισσότερα για τους λόγους της παραίτησέος του βλ. Δημ. Κατσαρής, «Ο «άθεος» Νικόλαος Γ. Πολίτης», Πρακτικά Συνεδρίου Ο Νικόλαος Πολίτης και το Κέντρον Ερεῦνης της Ελληνικής Λαογραφίας, ό.π., σ. 475.

24. Εφημ. «Πολιτεία», αρ. 1140, 1-2-1920, σ. 2.

τερος λόγος παρακάτω, θα του γράψει σε μια επιστολή: «*Η παραίτησις υμών από της δημοσίας υπηρεσίας και η αποδοχή αυτής υπό της Κυβερνήσεως μοι προξένησεν βαθυτάτην θλίβριν. Χωρίς να γινώσκω τα καθέκαστα, υποθέτω ότι επιτέλους απδιάσες. Πού αφήνει η βουλευτοκρατία και η πολιτική, η λέπρα αυτή του Γιεζή της Νέας Ελλάδος, μεταρρυθμίσεις και πρόοδον!*»²⁵.

Η αλληλογραφία του Ν. Γ. Πολίτου με τους εκπαιδευτικούς θα συνεχισθεί και μετά την παραίτησή του από το Υπουργείο Παιδείας, όχι βεβαίως με τον ίδιο ρυθμό. Εξακολουθούν οι φίλοι του, και όσοι ενστερνίστηκαν τις περί του λαϊκού πολιτισμού των Νεοελλήνων απόψεις του, να του γράφουν και να του στέλνουν λαογραφικό υλικό. Η αλληλογραφία της περιόδου αυτής με τους εκπαιδευτικούς των σχολείων της Δημοτικής και Μέσης Εκπαίδευσης αποτελείται από εκατοντάδες επιστολές, που αυτοί του έστειλαν. Ορισμένες από αυτές ευρίσκονται στο ειδικό αρχείο του Κέντρου Λαογραφίας με την ένδειξη «Υλη Πολίτου» σε τετράδια, μονόφυλλα, σημειώματα, με ξεχωριστή από το υπόλοιπο Αρχείο χειρογράφων του Κέντρου αρίθμηση. Το υπόλοιπο τμήμα ευρίσκεται στο Αρχείο Νικολάου Πολίτη στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη. Μεγάλο μέρος των επιστολών αυτών έχουν αξιοποιήσει συνάδελφοι του Κέντρου Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας στις ανακοινώσεις τους κατά το παρόν συνέδριο «Ο Νικόλαος Πολίτης και το Κέντρο Λαογραφίας» και δημοσιεύονται στα Πρακτικά του²⁶. Η αλληλογραφία αυτή παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία για τη λειτουργία των σχολείων, την ποιότητα του εκπαιδευτικού προσωπικού και γενικότερα για τη θέση της εκπαίδευσης στο πλαίσιο της νεοελληνικής κοινωνίας κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Ειδικότερα, η *Υλη Πολίτου* αποτελείται από 3.149 χειρόγραφα φύλλα και 140 χειρόγραφα της *Συλλογής Πολίτου*, βιβλιοδετημένα σε τόμους με ιδιαίτερη αρίθμηση, εκτός της σειράς των χειρογράφων του Λαογραφικού Αρχείου, όπως προαναφέρθηκε. Το υλικό ανήκει στα κατάλοιπα του Ν. Γ. Πολίτου, που κατατέθηκαν από την οικογένειά του στο Λαογραφικό Αρχείο μετά τον θάνατό του, σε διάφορες φάσεις και χρονικές περιόδους (1924, 1927, 1934, 1937, 1958). Ορισμένα από αυτά έχουν πωληθεί στο Κέντρο Λαογραφίας από την οικογένειά του²⁷. Η *Υλη Πολίτου* περιέχει άσματα, παραμύθια, παροιμίες, ανιγμάτα, παραδόσεις,

25. Κέντρον Ερεύννης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών (στο εξής ΚΛ), *Υλη Πολίτου*, αρ. 595, σ. 33-34. Εν Βόλω τη 24 Ιανουαρίου 1888.

26. Βλ. εκτενή μελέτη του Γιώργου Βοζίκα, «Λαογραφική έρευνα και εκπαίδευση: Η αλληλογραφία του Ν. Γ. Πολίτη με τον Ν. Ι. Λάσκαρη», *όπ.*

27. Η οικογένεια Πολίτου έχει καταθέσει και άλλα χειρόγραφα από τα «κατάλοιπά» του,

αλλά και έθιμα, δεισδαιμονίες κ.ά., καθώς και σημαντικό αριθμό επιστολών.

Ενδεικτική έρευνα στα αρχεία των σχολείων των τόπων, από τους οποίους προέρχονται οι επιστολές, δεν απέδωσε μέχρι στιγμής αποτελέσματα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο εντοπισμός και η δημοσίευσή τους στα παρόντα Πρακτικά επιστολών, που ο Νικ. Πολίτης αντάλλαξε με τον δάσκαλο Νικόλαο Ι. Λάσκαρη κατά την μακρόχρονη φιλική συνεργασία τους για τη συγκέντρωση του λαογραφικού υλικού, που ο ένας χρειαζόταν για τις μελέτες του και ο άλλος για τις συλλογές του, δημοσιευμένες σε δώδεκα συνεχή τομίδια²⁸. Θα είχε ενδιαφέρον να βρεθούν και άλλες επιστολές, που ο Νικ. Πολίτης απηύθυνε στους δασκάλους και σχολάρχες, για να τους παρακινήσει στη συγκέντρωση λαογραφικού υλικού. Αν ποτέ ευρεθούν, θα αποκτήσουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για τον τρόπο, με τον οποίο ο θεμελιωτής της Λαογραφίας στην Ελλάδα προσπάθησε να εμφυσήσει στους εκπαιδευτικούς την αγάπη για τον λαϊκό πολιτισμό καθιερώνοντας έτσι τη συνεργασία της επιστημονικής Λαογραφίας με τους συλλογείς εκπαιδευτικούς, που παγιώθηκε αργότερα με την ίδρυση του Λαογραφικού Αρχείου (1918)²⁹. Και χωρίς όμως τις επιστολές του Νικ. Πολίτη οι απαντητικές επιστολές των εκπαιδευτικών είναι διαφωτιστικές για τον τρόπο, με τον οποίο αρχίσει η συγκέντρωση του υλικού του Λαογραφικού Αρχείου στο προδρομικό εκείνο στάδιο της ελληνικής Λαογραφίας.

Η εγκύκλιος του 1887, όπως ήδη αναφέρθηκε, επαναλαμβάνει την πρόσκληση του Υπουργείου Παιδείας τριάντα χρόνια πριν³⁰, προκειμένου να συμπληρώσει το συγκομισθέν υλικό, αλλά προπάντων για να δημιουργήσει

προερχόμενα από το «Λαογραφικόν Φροντιστήριον Ν. Γ. Πολίτου». ΚΛ, χφα 902-913, 915, 917 και 919.

28. Νικόλαος Ι. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της*, μέρος Α', εν Πύργω 1902. *Η Λάστα και τα μνημεία της*, μέρος Β', εν Πύργω 1903. *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Γ', εν Πύργω 1906. *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Δ', εν Πύργω 1908. *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Ε', εν Πύργω 1909. *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος ΣΤ', εν Πύργω 1910. *Συμπλήρωμα της λαογραφικής συλλογής "Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα"*, μέρος Ζ', εν Πύργω 1910. *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Η', εν Πύργω 1915. *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Θ', εν Πύργω 1924. *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος Ι', εν Πύργω 1926. *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος ενδέκατο, εν Πύργω 1930. *Η Λάστα και τα μνημεία της ή Λάστας πανόραμα*, μέρος δωδέκατο, εν Αμαλιάδι 1936.

29. *Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών*, κείμενα Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμπλάκη, επιμ. Ευάγγελος Καραμανές, Αθήνα 2006.

30. Βλ. Παράρτημα, σ. 1137-1140.

ένα ζωντανό και διαδραστικό, για τα μέτρα της εποχής, δίκτυο πληροφορο-
ρητών, προς τους οποίους να έχει τη δυνατότητα να απευθυνθεί για διευκρι-
νίσεις και συμπληρώσεις. Δημιουργεί, λοιπόν, ένα ανθρώπινο δίκτυο επικοι-
νωνίας σε όλο τον ελληνικό χώρο, το οποίο συγκεντρώνει στοιχεία της
Λαογραφίας, τα αποστέλλει στον Πολίτη και παράλληλα προβληματίζεται
και συζητά μαζί του. Οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί επικοινωνούν μαζί του
μία ή δυό φορές. Ωστόσο, ορισμένοι γίνονται πραγματικοί συνεργάτες του,
μέλη της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας (1908), δημοσιεύουν, με δική του
προφανώς παρότρυνση, στο περιοδικό *Λαογραφία* και διευρύνουν τον κύκλο
των φίλων και μελετητών της Λαογραφίας³¹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο
Ν. Λάσκαρης, με τον οποίο επικοινωνεί συχνότατα και συμπληρώνει διαρκώς
το υλικό του. Γράφει σε επιστολή του στις 25 Ιανουαρίου 1892 από τη Λάστα:

«...Αναγινώσκων εις τους χωρικούς τας υφ' υμών εκδοθησομένας λαογρα-
φικάς συλλογάς, ούτοι δε διορθούντες, προσθέτοντες ή και άλλως παριστώντες
αυτάς, συλλέγω ταύτας, όπως μοι συνέβη και εις τας συλλογάς των Κολοκο-
τρωναίων ασμάτων· οι τραγουδούντες έχουσι μανίαν ν' ακούωσιν άσματα, οι
γέροντες δοξασίας, αι γυναίκες μοιρολόγια κλπ. και το αντίστροφον να λέγωσιν,
όταν ακούωσι προ πάντων, ώστε δύναται τις μεταδίδων ταύτας να συλλέγη
άλλας, άλλως τε είναι αδύνατον, δεν ηξεύρω πώς! Δυστροπούσι»³².

Υπάρχουν βεβαίως και εκείνοι, οι οποίοι απαντούν λόγω φιλίας προς τον
Πολίτη, όπως φαίνεται από την οικειότητα των επιστολών, αλλά θεωρούν τις
πληροφορίες που του παρέχουν ασήμαντες και κοινές: «Αγαπητέ μοι κ. Πολίτα,
αν και ολίγην υπόληπριν έχω εις αυτά που σας στέλλω, ως συνήθη και κοινά, δεν
χάνω όμως και τίποτε. Τίς οίδε μεταξύ τόσων χαλίκων μήπως ευρεθή και κανέν
μισοφραγκάκι. Ο Υμέτερος / Β. Οικονομόπουλος / (Τρίκαλα Κορινθίας)»³³.

Ο εξάδελφος του Πολίτη Κωνστ. Κασιμάτης³⁴ θα του στείλει τραγούδια,
τα οποία επίσης θεωρεί ασήμαντα, αλλά εκφράζει και την άποψή του για τους
φορείς τους: «Φίλτατε, πολύ λυπούμαι διά την πενιχράν συλλογήν των ων
συνημμένως λαμβάνετε (εκ φύλλων γεγραμμένων 11). Κατέφυγον και προς μη
μαθητάς προς αφθονωτέραν συγκομιδήν. Η κοιμιζομένη μοι ύλη παρά των
μαθητών περιλαμβάνει τα αυτά πάντοτε και φαίνεται ότι η Μούσα εδώ

31. Γ. Μέγας, «Τα σαράντα χρόνια της “Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας”», *Ελληνική
Δημιουργία*, τόμ. 5 (1950), τεύχ. 55, σ. 786-792.

32. ΚΛ, χφρ 824, σ. 41-42 (Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Ι. Λάσκαρης, 1927).

33. ΚΛ, Ύλη Πολίτου, αρ. 398, VIII.

34. ΚΛ, Ύλη Πολίτου, αρ. 811-826.

υπήρξεν άγαν φειδωλή. Αλλά και οποίαν ευχαρίστησιν πδύνατο να αισθανθή προς τους απογόνους των βαλανηφάγων Αζάνων³⁵, ώστε συνοικούσα μετ' αυτών να γεννοβολήση; Τη σ. θεία και κυρία Μαρία τα σέβη μου, προς δε τους λοιπούς τους ασπασμούς μου. Σας ασπάζομαι αδελφικώς. Ο εξάδελφός σας // Κ. Κασιμάτης. Εν Ζαμέση, τη 27 Μαΐου 1894».

Η σχέση των εκπαιδευτικών με την Λαογραφία, ή καλύτερα με την αναζήτηση και συγκέντρωση λαογραφικού υλικού, που καθιερώθηκε από τον Πολίτη και συνεχίζεται μέχρι σήμερα³⁶, οδήγησε στην ταύτιση εν πολλοίς της Λαογραφίας με τον ερασιτεχνισμό, θέμα για το οποίο δέχθηκε κριτική. Υποστηρίχθηκε ακόμη ότι οι δημοδιδάσκαλοι, αδαείς ως προς την συγκεκριμένη έρευνα, βρέθηκαν εγκλωβισμένοι στην ανάγκη να ανταποκριθούν σε εντολή του Υπουργείου ή του προϊστάμενου τους και να ασχοληθούν με την Λαογραφία, εκτός ωραρίου εργασίας και χωρίς πρόσθετη αμοιβή. Οπωσδήποτε ορισμένοι, αναφέρθηκε ήδη, βρέθηκαν πράγματι στην ανάγκη και ανταποκρίθηκαν, με την υστερόβουλη σκέψη να τακτοποιήσουν κάποια σοβαρά υπηρεσιακά τους προβλήματα³⁷. Άλλοι δεν είχαν κανένα προσωπικό ενδιαφέρον για το θέμα. Και σ' αυτές τις περιπτώσεις, ωστόσο, η συλλογή του υλικού δεν φαίνεται να γίνεται χωρίς συναίσθημα και μόνο για να απαντήσουν σε μια υπηρεσιακή εντολή. Οι

35. Βαλανηφάγοι χαρακτηρίζονταν οι Αρκάδες. Η Αζανιάς ευρίσκεται στα σύνορα των περιοχών Καλαβρύτων και Γορτυνίας. Βλ. σχετικά Γεωργ. Παπανδρέου, *Αζανιάς*, εν Πύργω 1886.

36. Κριτική βλ. και από τον Δημ. Λουκάτο («Κριτική του βιβλίου του Marcel Maget, *Guide d'étude directe des comportements culturels*, Paris 1963», *Λαογραφία* 13 (1954), σ. 360). Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας*, όπ., σ. 197-198, σημ. 11. Άννα Λυδάκη, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Καστανιώτης, Αθήνα 2001.

37. Ο Γεώργιος Ν. Άγγελος, Θηραίος (Σαντορινιός), που υπηρετούσε ως δάσκαλος στο χωριό Πρόπαν (Καλαμάκι) του Ανατ. Πηλίου μεταξύ Απριλίου - Ιουλίου 1888, ένας από τους σημαντικότερους τότε συλλογείς λαογραφικού υλικού (μεγάλο μέρος του δημοσιεύεται στα γνωστά έργα του Ν. Γ. Πολίτου, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού και Παροιμιαί*), συνοδεύει τα τετράδιά του με τραγούδια, παραμύθια και άλλο υλικό και με αιτήματα για μεσολάβηση του Πολίτη για την έγκαιρη πληρωμή του.

«Αξιότιμε Κύριε Ν. Πολίτα,

Ακριβώς προ μηνός απέστειλα υμίν επιστολήν μετά τινων δημωδών ασμάτων, αλλ' αγνοώ αν περιήλθεν αύτη εις χείρας υμών... Μεγάλως θα ενεργετήσητε άπαν το των δημοδιδασκάλων δυστυχές γένος, επομένως και εμέ, εάν ευαρεστηθήτε και ενεργήσητε, όπως σταλώσι μεν τώρα τα χρηματικά εντάλματα των μηνών Απριλίου και Μαΐου (1888), κανονισθώσι δε εις το μέλλον τα αφορώντα την έκδοσιν αυτών ούτω πως, ώστε ο δημοδιδάσκαλος να λαμβάνη εγκαίρως τον μισθόν του.

Κύριε Νικολάκη, στερούμαι και αυτών των προς το ζην απολύτως αναγκαιών».

περισσότεροι δάσκαλοι συγκεντρώνουν υλικό από τον τόπο καταγωγής τους, τον οποίο γνωρίζουν βιωματικά ή αναζητούν τα κατάλληλα μέλη της κοινότητας, για να συλλέξουν τις πληροφορίες τους. Για παράδειγμα, ο Θεμ. Ολύμπιος, που δηλώνει ότι ο ίδιος δεν γνωρίζει λαογραφικά στοιχεία, επιστρατεύει συγγενείς και φίλους για την συγκέντρωση του υλικού του. Γράφει: *«Ἰνα μὴ φανῶ κωφός εἰς τὴν υμετέραν ἐπὶ κλησιν καὶ δη «αφ’ ἐστίας ἀρχόμενος» κατὰ τοῦ παροιμίας, παρεκάλεσα πρῶτον μὲν τὴν γυναῖκα μου Μαρουσῶ καὶ τὴν υπηρέτριάν μου Ἀναστασίαν Βιώννη νὰ μοι εἰπῶσιν ὁσαδήποτε παραμύθια ἢ ρίμας γινώσκουσι καὶ ταῦτα πιστότατα καθ’ υπαγόρευσίν των ἔγραψα τηρήσας καὶ αὐτὴν ἐτι τὴν προφορὰν των λέξεων ὅσον ἠδυνάμην»*. Σε καμία από τις επιστολές, που ευρίσκονται στην «Υλὴ Πολίτου» καὶ σε ὅσες δημοσιεύονται στα Πρακτικά του παρόντος συνεδρίου, δὲν διαφαίνεται διαμαρτυρία ἢ ἐνόχληση γιὰ τὸ αἶτημα. Σε ὁρισμένες περιπτώσεις οἱ παραλήπτες τοῦ αἰτήματος ἐκφράζουν μὲ παρηρησία τὴν ἀδυναμία καὶ τὴν ἀγνοία τους καὶ ζητοῦν τὴν κατανόηση τοῦ Πολίτου. Ἀν κοίνοῦμε ὅμως ἀπὸ τὴν ἐντυπωσιακὴ διαχρονικὰ ἀνταπόκριση των εκπαιδευτικῶν στὴν πρόσκληση των λαογράφων καὶ μετὰ τὸν Ν. Γ. Πολίτη, ὅπως τοῦ Στίλπωνα Κυριακίδη, τοῦ Γ.Α. Μέγα, γιὰ νὰ ἀναφέρω τους παλαιότερους, καὶ ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ τους μέχρι σήμερα στὸν διαρκὴ ἀνοικτὸ διαγωνισμὸ τοῦ Κέντρου Λαογραφίας γιὰ τὸν ἐμπλουτισμὸ τοῦ Ἀρχείου του, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ Λαογραφία ἀγγίζει μίᾳ ἰδιαίτερα εὐαίσθητη χορδὴ των εκπαιδευτικῶν, ἐκεῖνη τῆς ἀγάπης γιὰ τὸν τόπο καταγωγῆς τους. Ὅπωςδήποτε ἡ ἀνταπόδοση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ προϊσταμένου στο ὑπουργεῖο Ν. Γ. Πολίτου, μὲ τὴν ἐπίλυση ζωτικῶν υπηρεσιακῶν προβλημάτων, που ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν διαχρονικὴ παθογένεια τοῦ κρατικῶν μηχανισμοῦ στὸν τομέα τῆς ἐκπαίδευσης³⁸ ἢ ἡ διάκριση-ἐπαινος ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἢ ἡ καλύτερη

38. Ἀκόμη καὶ ὁ Νικ. Λάσκαρης, γνωστός γιὰ τὸ πάθος του γιὰ τὴ Λαογραφία, θὰ «ανταλλάξει» κάποιον υλικὸ του μὲ διευθέτηση υπηρεσιακοῦ θέματος. Ὁ ἴδιος ὁ Ν. Γ. Πολίτης, παρὰ τὰ δικά του οικογενειακὰ προβλήματα, κατανόωντας τὰ προβλήματα καὶ τὴν παθογένεια τοῦ κρατικῶν μηχανισμοῦ, σὲ ἐπιστολὴ του τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1892, γράφει πρὸς τὸν συνεργάτη καὶ τροφοδότη του: *«Ἐγκαίρως ἔλαβον τὴν ἐπιστολήν σας καὶ ἐσπεύσα νὰ μεταβῶ εἰς τὸ ὑπουργεῖον, ὅπως φροντίσω περὶ ἐπανορθώσεως τοῦ προξενουμένου εἰς ὑμᾶς ἀδικήματος. Μὴ ἐυρῶν ὅμως τὸν κ. Παπαμάρκον ἀφῆκα αὐτῷ σύστασίν τινα, νὴ ἐλπίζω ὅτι θὰ ἔλαβεν ὑπ’ ὄψιν. Ἐπειδὴ δ’ ἐνεκα ἀσθενείας ἐνὸς τέκνου μου, ἐπενεγκούσης καὶ τὸν θάνατον αὐτοῦ, δὲν ἐξηρχόμην τῆς οἰκίας, ἔγραψα καὶ δευτέραν ἐπιστολήν πρὸς τὸν κ. Παπαμάρκον, καθὼς καὶ πρὸς τὸν Γενικὸν γραμματέα τοῦ ὑπουργείου. Ἀγνοῶ ἀν περιελήφθητε εἰς τὰς μεταβολάς, αἵτινες ἀπὸ τῆς χθες δημοσιεύονται. Ἐν ἐναντία περιπτώσει θὰ μεριμνήσω δεόντως, οὐδόλως δ’ ἀμφιβállω ὅτι θ’ ἀποδοθῇ ὑμῖν δικαιοσύνη, ἀφ’ οὗ ἡ ἀπόλυσίς σας μάλιστα εἶναι ἀδικαιολόγητος»*. (Γιώργος Βοζίκας, «Λαογραφικὴ ἐρευνα καὶ ἐκπαίδευση: Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ν. Γ. Πολίτη μὲ τὸν Ν. Ι. Λάσκαρη», ὅ.π., σ. 275).

βαθμολογία στο Πανεπιστήμιο (φροντιστηριακή άμεση λαογραφική εργασία), υπήρξαν σημαντικά κίνητρα. Η άποψη, ωστόσο, περί της αναγκαστικής ενασχόλησης με την συλλογή λαογραφικού υλικού είναι υπερβολική και ανταποκρίνεται εν μέρει στην πραγματικότητα³⁹.

Κατά την συλλογή του συγκεκριμένου υλικού απαραίτητα στοιχεία θεωρήθηκαν η γλώσσα και η πιστή απόδοση του ιδιωματικού λόγου, βασικού στοιχείου της προφορικότητας: *«Πρέπει δε ταύτα πάντα ν' αναγράφονται εν η διαλέκτω και προφορά τα διηγούνται, λαλούσι και γράφουσιν άνδρες ή γυναίκες του δήμου, συνήθως απαίδευτοι, γέροντες μάλιστα και γράϊαι. Όθεν επιμόνως παρακαλούνται οι συλλέγοντες γλώσσας ν' απέχωσι πάσης καθ' ημάς ακαίρου και επικινδύνου φιλοτιμίας περί την διόρθωσιν και κάλλυνσιν των τυχόν χυδαίων νομιζομένων και εξελλήνισιν των φαινομένων ή όντων βαρβαρικών ή ξενικών όρων ή τύπων. Ας προσέχωσιν ακόμη πολύ εις την πιστήν και ακριβή απόδοσιν της προφοράς μηδέ προσθέτοντες είτε ν είτε σ, ιώτα, εν η, μίαν κεραίαν»*⁴⁰. Η γλώσσα των καταγραφών, ανάλογα με το είδος των καταγεγραμμένων στοιχείων (αφηγήσεις παραμυθιών, ασμάτων, ή εθίμων κλπ.), καθώς το μοναδικό μέσο καταγραφής είναι η καθ' ύπαγόρευσιν γραφή ή η στενογραφία, ποικίλλει ανάλογα με την ικανότητα, τη συνέπεια και την φιλολογική κατάρτιση του συλλογέα. Αυτό μπορεί να σημαίνει πιστή μεταφορά και απόδοση του ιδιώματος της περιοχής, αλλά και μεταφορά της αφήγησης ακόμη και στην καθαρεύουσα. Ο Ν. Λάσκαρης σημειώνει: *«Γλώσσαν μετεχειρίσθην την απλοελληνικήν (χυδαϊκήν) παρακινήθεις εκ της άνω εγκυκλίου του*

39. Έφη Πασχαλίδου, *Η διδασκαλία του μαθήματος της Λαογραφίας στα προγράμματα των Παιδαγωγικών Ακαδημιών. Η συμβολή των δασκάλων στην ανάπτυξη των λαογραφικών σπουδών, διδακτορική διατριβή, Π.Τ.Δ.Ε., Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2004*, σ. 143, όπου επισημαίνεται ότι οι δάσκαλοι βρέθηκαν *«σε απόλυτη εξάρτηση από μια υποτυπώδη και σαθρή πολλές φορές τοπική αυτοδιοίκηση (νομάρχης - δήμαρχος) ή σε ευτελή εξάρτηση από κομματάρχες. Σημαντική κατόπιν και η εξάρτηση από τη σχολική διοίκηση, με άμεσα πρόσωπα αναφοράς τον διευθυντή του σχολείου και τον εντεταλμένο της κεντρικής εξουσίας επιθεωρητή, ο οποίος αναλάμβανε και την υλοποίηση των εγκυκλίων. Η μονιμοποίηση των δασκάλων το 1929 και η ένταξή τους στους δημοσίους υπαλλήλους, τους απάλλαξε από την πολυπρόσωπη αυτή ιεραρχία, που είχε τη δικαιοδοσία να επιβάλει ποινές, ακόμα και την απόλυση. Έτσι, ίσως δεν είναι άστοχο να υποθέσουμε ότι, σε κάποιες περιπτώσεις τουλάχιστον, η συλλογή του λαογραφικού υλικού ήταν αναγκαστική για τους δασκάλους και την επέβαλαν οι γενικοί επιθεωρητές και οι επιθεωρητές δημοτικών σχολείων. Υπάρχει μάλιστα εγκύκλιος, η οποία προσδιορίζει τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της συλλογής: «...Τας μονογραφίας αντάς θα τας στείλετε μέχρι του Δεκεμβρίου εις τον κ. Επιθεωρητήν της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως. Υποχρεωτικώς».*

40. Δ. Ι. Μαυροφρύδης, «Προς τους διδασκάλους τους συλλέγοντας γλωσσικόν ύλην κ.τ.λ.», *Εφημερίς των Φιλομαθών*, έτ. ΙΔ' (1866), σ. 1087-1088.

αξιοτίμου κυρίου Ν. Πολίτου, εν η λέγει «τα λαογραφικά μνημεία, όπως διατηρώσι πλήρη την αξίαν των, πρέπει να γράφονται ακριβέστατα ως φέρονται εις το στόμα του λαού», επομένως θ' ακολουθήσω και την κοινήν παροιμίαν «μπαμπά σου γλώσσα» ομιλεί δήλα δη, διότι τοιαύτην γλώσσαν έμαθον, οι δε λόγιοι ας γράφωσιν εις καθαρεύουσιν γλώσσαν»⁴¹. Ο άλλοτε φοιτητής του Πολίτη και διευθυντής, το 1913, της Αστικής Σχολής Σερρών Δ. Σιαλδέμης (Γιαννιώτης), όπως ο ίδιος υπογράφει⁴², αποστέλλει στον καθηγητή του με ευγνωμοσύνη παροιμίες και εκδηλώνει την πρόθεσή του να στρατευθεί στη συγκέντρωση στοιχείων κάτω από τις οδηγίες του. Τη συλλογή του συνοδεύει με σχόλια για τον τρόπο καταγραφής της. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η γλώσσα, στην οποία γράφει, και η άποψή του για την αξία του λαογραφικού υλικού: «Στον ωκεανό των πολυτίμων εργασιών σας ας θεωρηθή ως ελαχίστη σταγόνα η αποστολή των εσωκλείστων λαϊκών ηπειρωτικών παροιμιών. Ενόμισα ότι με αυτό θα πληρώσω ελάχιστο μέρος από το χρέος, που σας χρεωστώ διά την πνευματικήν τροφήν, την οποίαν άφθονον προσέφερε επί τέσσερα έτη εις εμένα και τους συμφοιτητάς μου το ατελείωτον ταμείον της γνώσεώς σας, διά το οποίον με το δίκνο της σεμνύνεται και καμαρώνει η δοξασμένη μεγάλη μας Πατρίδα. Χωρίς ορθογραφικά γράμματουρίσματα τας αναγράφω, όπως λέγονται και προφέρονται στην πατρίδα μου, διότι θεωρώ ότι κάθε πράγμα που προέρχεται από το λαϊκό κεφάλι πρέπει να μη διαστρεβλώνεται με τα φκιασίδια τα ιδιαίτερα, αλλά να παρουσιάζεται αγνό και καθαρίο, όπως πρωτοβγήκε από την πηγή του, χωρίς να διατρέχη τον παραμικρό κίνδυνο το αθάνατο Παλλάδιο της παλαιάς μας ανέφθαστης Μητέρας από τέτοια διατύπωσι. Είχα να σας στείλω και μερικά άλλα λαογραφικά χειρόγραφα, αν δεν εκαίοντο μαζί με όλη μου τη βιβλιοθήκη από τους πολιτισμένους στρατιώτας του Κόκκινου Τσάρου»⁴³, δι' αυτό θ' αρχίσω από τώρα δεύτερη εργασία, αν και δεν θα μου είνε και τόσον εύκολον, έπειτα από το χάσιμο τόσων πολύτιμων πληροφοριών, τας οποίας είχα μαζεύσει. Και τώρα, σεβαστέ μου καθηγητά, αν χωρίς να θέλω σας αφήρεσα πολύτιμο καιρό δαπανηθέντα διά την ανάγνωσιν της επί χείρας επιστολής μου, σας παρακαλώ να συγχωρήσετε την τόλμην μου στον σκοπό της πράξεώς μου αποβλέποντος. Αν δε νομίσετε καλόν ότι θα ημπορέσω κατόπιν οδηγιών σας να συνεισφέρω κάτι τι στο επίμοχθον έργον σας, τότε διατάξατε και ο μαθητής σας ευπειθέστατα θα υπακούσῃ».

41. Ν. Λάσκαρης, *Η Λάστα και τα μνημεία της...*, ό.π., σ. 10-15.

42. ΚΛ, αρ. 40, Παροιμίες και γνωμικά ηπειρωτικά, Σέρραις, τη 24η Σεπτεμβρίου του 1913.

43. Ο συλλογέας εννοεί προφανώς την πυρπόληση της πόλης των Σερρών από τον Βουλγαρικό στρατό κατά την υποχώρησή του στις 28 Ιουλίου 1913.

Δεν μπορεί, βεβαίως, να γίνει εν προκειμένω λόγος, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, για τα κοινωνικά συμφραζόμενα των αφηγήσεων-περιγραφών, για επαρκείς πληροφορίες για τους πληροφορητές και τις συνθήκες υπό τις οποίες πραγματοποιούνται τα περιγραφόμενα, σύμφωνα με τις απαιτήσεις της σύγχρονης εθνογραφικής έρευνας. Είναι πάντως χαρακτηριστικά για τη διαχρονική τους αξία όσα γράφει ο Ν. Λάσκαρης προς τον Πολίτη από το Χάβαρι Αμαλιάδας (19 Δεκ. 1900) για την ατμόσφαιρα που βίωσε μεν ο ίδιος ακούοντας ένα μοιρολόι, την οποία, όμως, δεν ήταν δυνατόν να μεταφέρει στην περιγραφή του. Αυτό όμως είναι, θεωρώ, πρόβλημα ακόμη και σήμερα, παρά τα τεχνικά μέσα που διαθέτουμε (φωτογραφία, ηχογράφηση, βίντεο) για να αποτυπώσουμε «το συμβάν» σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο. Γράφει ο Ν. Λάσκαρης:

«*Η πατρίς μου Λάστα μετώκησεν εις Χάβαρι Ήλιδος και Λασταίικα Λετρίνων· τούτου ένεκα καιρόν είχα ν' ακούσω θρήνους εις μνήμα. Προχθές όμως μεταβαίνων εσπέραν τινά εις τον γαόν ήκουσα απροόπτως φωνάς, εστάθην, ηκροάσθην, ήσαν μυρολόγια. Έκλειε μήτηρ επί του τάφου του υιού της. Δεν ηξεύρω αν το απρόοπτον ή η εσπέρα έδιδεν αρμονίαν εις την φωνήν της θρηνούσης ή άλλο τι ανέκφραστο αίσθημα, ίσως η ποιήσις του μυρολογιού ή και άπαντα ταύτα με έκαμαν να ανακόψω την εν τώ ναυ πορείαν μου και συγκεκρινημένος ήκουον ταύτης. **Κάτωθεν θα ίδωτε το ποίημα, αλλά θα λείπει η εσπέρα, η δύσις του ηλίου, η απαγγελία, ο πόνος τουτέστιν της θρηνούσης μπρός μεταδιδούσης την λύπην και εις αυτά τα άψυχα**, τότε δε εσκέφθην ότι δεν είχαν άδικον οι αρχαίοι γράφοντες περί του Ορφέως τοιαύτα»⁴⁴.*

Η εντοπιότητα των δασκάλων ή η παραμονή τους επί μακρόν σε ένα τόπο, πράγμα που τους επέτρεπε να γνωρίζουν το υλικό σχεδόν βιωματικά, αποτελεί ενδιαφέρον στοιχείο της καταγραφής λαογραφικού υλικού. Συχνά, παρά την εντοπιότητα, οι ίδιοι οι συλλογείς δηλώνουν με παρηρησία ότι δεν γνωρίζουν, ως μη ειδικοί, το αντικείμενο έρευνας που τους ανατίθεται και ότι θα δυσκολευτούν να φέρουν εις πέρας το έργον και με αμφιβόλου ποιότητας αποτελέσματα. Ωστόσο, προσπαθούν να φανούν χρήσιμοι και συνεπείς στις οδηγίες του Πολίτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ο φιλόλογος Θεμιστοκλής Ολύμπιος, φίλος του Πολίτη και πρόθυμος να ανταποκριθεί στο κάλεσμά του, ο οποίος σε συνοδευτική του σημαντικού υλικού του επιστολή του ομολογεί: «...Δυστυχώς ουδέποτε κατέγινα μέχρι τούδε εις τοιαύτας συλλογάς,

44. ΚΛ, αρ. 824, σ. 25. Λάστα Γορτυνίας, συλλ. Ν. Λάσκαρης, 1927.

ούτε ανέγνωσα τοιαύτας, αισχύνομαι δ' υμίν εξομολογούμενος την πάσαν αλήθειαν ότι ελάχιστα ή να μη είπω μηδέν γινώσκω περί της ζώσης ταύτης ανά τα στόματα του λαού φιλολογίας, εν δε τη πενιχρά μου βιβλιοθήκη απαρτιζομένη καθ' ολοκληρίαν εκ των κλασσικών Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων ουδέ εν βιβλίον έχω αναφερόμενον εις την νεοελληνικήν φιλολογίαν ταύτην, αφού και αυτήν ακόμη την μελέτη σου «Περί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων» δεν έχω. Ούτως η παλαιά ελληνική και λατινική φιλολογία εντελώς με απερρόφησεν, αισθάνομαι δε λύπην, διότι εκ της δημοσίας υπηρεσίας και των οικογενειακών φροντίδων δεν μοι υπολείπεται χρόνος και αργύριον να μελετήσω τα μνημεία ταύτα όντα σπουδαιότατα καθ' εαυτά. [...]. Όμως, ίνα μη φανώ κωφός εις την υμετέραν επίκλησιν και δη «αφ' εστίας αρχόμενος», παρεκάλεσα πρώτον μεν την γυναίκα μου Μαρουσώ και την υπηρέτριά μου Αναστασίαν Βιώννη να μοι είπωσιν οσαδήποτε παραμύθια ή ρίμας γινώσκουσι και ταύτα πιστότατα καθ' υπαγόρευσιν των έγγραφα τηρήσας και αυτήν έτι την προφοράν των λέξεων, όσον ηδυνάμην... Αγνοώ όμως παντάπασιν εάν ποτε και πού και παρά τίνος εξεδόθησαν αυτά τα οποία ως βλέπετε σήμερα εγκλείστως σοι αποστέλλω, υμείς μόνος ως ειδικός περί τα τοιαύτα δύνασθε να γνωρίζετε. Και η μεν υπηρέτρια μου Αναστασία Βιώννη υπηγόρευσε 1) το σκουπιδατζί, 2) την ρίμαν της Αρετούσας και 3) την ρίμαν του Γιαννάση, η δε γυνή μου 4) τον Απτάλην. Έπειτα δε παρεκάλεσα και τους μαθητάς μου, οίτινες μοι υπεσχέθησαν να μοι φέρωσι διάφορα παραμύθια, ρίμας, ποιήματα και ό,τι εν γένει δυνηθώσι να συναγάγωσι»⁴⁵.

Ο Γ. Βογιαντζής, ένας από τους πιο προσεκτικούς συλλογείς, με πλούσια συγκομιδή από 66 τραγούδια γραμμένα στο τοπικό γλωσσικό ιδίωμα του Πηλίου και 35 αινίγματα («ειδωλάκια»), υπομνηματισμένα με σχετικό λεξιλόγιο, προσπαθεί να συγκεντρώσει όσα στοιχεία θα διευκολύνουν τη μελέτη των τραγουδιών, αν και ορισμένες φορές εκφράζει απορίες και ομολογεί την άγνοιά του. Έτσι σημειώνει: «Δεν ηδυνήθην να εξακριβώσω τίς είναι ο αναφερόμενος εν τω ογδόω άσματι Τσιουλάκης». Ή «επιθυμώ να μάθω τί σημαίνει η λέξις «ρίμα», ως και περί της Ηλιογέννητης, εις ποίαν εποχήν ανήκει»⁴⁶. Επίσης, καθώς προσπαθεί να αποδώσει το τοπικό πηλιορείτικο ιδίωμα, ομολογεί: «Αγνοώ κατά πόσον επιτυχάνω εις την ορθογραφίαν των λέξεων και καταλήξεων». Διπλώνει με ποιο τρόπο συγκέντρωσε τα τραγούδια,

45. ΚΑ, χρο 595, Συλλογή Πολίτου 68: Θεμ. Ολύμπιος, επιστολή 24-1-1888. Βλ. σχετικά Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Πηλιορείτικα παραμύθια από το αρχείο του Ν. Γ. Πολίτη». Συνέδριο: Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην Ελλάδα, ό.π., σ. 49-56.
46. Θα είχε ενδιαφέρον να έχουμε την απάντηση του Πολίτη στον απλό φιλομαθή συλλογέα.

πότε και σε ποια ευκαιρία τραγουδιούνται, καθώς και από ποιον έμαθε όσα τραγούδια γνωρίζει βιωματικά: *«Πάντα τα άσματα⁴⁷ άδονται ενταύθα παρά των παρθένων, όταν διανυκτερεύωσι γνέθουσαι τα έρια διά τα προικιά των».* Έτα άσματα του Β' φυλλαδίου εδιδάχθην παρά της μπτρός μου ως και τινα του τρίτου. Τα δε λοιπά του τρίτου εκ μιας μόνης οικογενείας. Έχω ελπίδα ότι θα σας πέμψω πολλά άλλα και εξ άλλων οικογενειών. Η ρίμα του Μανέτα άδεται ενταύθα προ ογδοήκοντα περίπου ετών κατά τας διαβεβαιώσεις της μπτρός μου και άλλων».

Ο σχολάρχης στον Άνω Βόλο Ι. Δ. Σαχίνης, Μακεδόνας στην καταγωγή, υπηρεσιακός κατά πάντα, αναγνωρίζοντας το έργο του Πολίτη ως «βαρυσήμαντον εθνικόν έργον», συγκεντρώνει παραμύθια και τα αποστέλλει στον Νικ. Πολίτη. Παρά το γεγονός ότι δεν είναι Πηλιορείτης, η παρατηρητικότητα και η προσοχή του στην καταγραφή οδηγούν σε ένα πολύ καλό αποτέλεσμα, τουλάχιστον στο επίπεδο της απόδοσης του προφορικού λόγου, όπως μπορώ να γνωρίζω λόγω καταγωγής μου από την περιοχή. Το υλικό συνοδεύει με παρατηρήσεις για τον τρόπο που εργάσθηκε: *«Εν τω μύθω τούτω προσήλωσα άπασαν την προσοχήν μου, όπως απεικονίσω ευλαβώς τον ιδιωτισμόν της Θετταλικής διαλέκτου. Σημειώτεον όμως ότι ούτε α τετολημμένα τροπαία των λέξεων απαντώνσιν εν τη συνηθεία παρ' άπασαίς ταις κωμοπόλεσι του Πήλιου, ούτε η προφορά άνευ εξαιρέσεων. Εν Αργαλαστή π.χ. του δήμου Σπαλάθρων ακούει τις, άνευ εξαιρέσεως, τα σου 'πα σοί είπα, μού 'πες: μοι είπες, του 'πανι: τω είπον. Αλλά μόλις εξ Αργαλαστής φθάση τα όρια του δήμου των Αφετών, ακούει μοί 'πες [μ' είπες], σοί 'πα [σ' είπα], φάγαμι, τ' είπανι και του 'παν, εκεί ακούει τις πουρπατού, ευχαριστού, ενώ εκείθεν ανεξαιρέτως πιρπατώ, ευχαριστώ κλπ. Ενώ προφέρεται ανά το Πήλιον, όπως και εν Αθήναις, η Μακρινίτσα προφέρει τούτο ιδιαιζόντως. Όπου το Πήλιον σύμπαν το προφέρει τραχύ, η Μακρινίτσα το προφέρει υγρόν, ως το γαλλικόν gh και τανάπαλιν»⁴⁸.*

Ο ίδιος, αντιλαμβανόμενος την προσπάθεια του Πολίτη ως αναζήτηση στοιχείων της αρχαιότητας στις αφηγήσεις των συγχρόνων του, σχολιάζει το παραμύθι με τίτλο «Μπελμέμ» (ΚΛ, Έγλν Πολίτου, αρ. 595) ως κατάλοιπο του αρχαίου μύθου της Αργοναυτικής εκστρατείας: *«Ως απαρχήν εις το βαρυσή-*

47. Το υλικό του αξιοποιεί ο Ν. Γ. Πολίτης στις μελέτες του. Βλ. Ν. Γ. Πολίτης, «Δημώδη άσματα της δρακοντοκτονίας του αγίου Γεωργίου», *Λαογραφία*, τ. 4 (1912-1913), σ. 232-233. [Δημοσιεύεται ανέκδοτη παραλλαγή του άσματος «παρά του δημοδιδασκάλου Π. Βογιαντζή» (1888), στ. 45].

48. Πρόκειται για το παραμύθι *Ο μπαλωτής*, Έγλν Πολίτου, αρ. 597.

μαντον εθνικόν έργον της υφ' Υμών εκπονουμένης Λαογραφίας, εις όπερ διά του από 9 λήξαντος επισήμου εγγράφου Υμών προσκαλούμαι καγώ ίνα συμβάλωμαι το επ' εμοί, συνημμένως αποστέλλω Υμίν παραμύθι εγχώριον εξ ής επεχείρησα συλλογής, την οποία διαλειμματικώς κατά την αξίωσιν Υμών θέλω αποστείλει προς Υμάς. Μετ' αυτήν δε και παντοίας άλλας εκ των εν τη επισήμω προσκλήσει Υμών διαγραφομένων. Η γλώσσα και τούτου και των μετά ταύτα αποσταλαιομένων Υμίν παραμυθίων είνε αμετάβλητος η ενταύθα... Εν τω παραμυθίω τούτω ίσως υπολανθάνουσι παραδόσεις τινές εκ των εις την Αργοναυτικήν εκστρατείαν αναγομένων, ήτοι εν τη αποστροφή της μπηρνιας προς τον Μπελμέμ, η αποστροφή και το μίσος της 2ας γυναικός του Αθάμαντος, της Ινούς, θυγατρός του Κάδμου και της Αρμονίας, προς τα εκ της πρώτης εκείνου γυναικός, της Νεφέλης, τέκνα, τον Φρίξον και την Έλλη. Εν τω φόνω του δράκοντος υπό του Μπελμέμ ο υπό του Ηρακλέους κατά την παραλίαν της Τροίας φόνος του τέρατος του υπό του Ποσειδώνος εκπεμφθέντος κατά του απίστου Ηομέδοντος και η σωτηρία της Ησιόνης, θυγατρός του Ηομέδοντος, της κατ' επιταγήν του χρυσού εκτεθείσης εις βοράν του τέρατος. Η ο υπό του Ιάσονος, ασφαλισμένου υπό των φαρμάκων της μαγίσσης Μηδείας εν τω άλσει του Άρεος εν Κολχίδι, φόνος του ακομήτου Δράκοντος του φυλάσσοντος το χρυσούν δέντρος και η κατακτίσις αυτού υπ' εκείνου παραλαβόντος μεθ' εαυτού και την Μήδειαν ως σύζυγον, ήτις μετά τας γνωστάς περιπετείας αυτών απήρεν εξ Αθηνών οίκαδε μεταμορφωθείσα εις δράκοντα πτερωτόν»⁴⁹.

Σε άλλο παραμύθι με τίτλο «Τ' αθάνατο καρπούζι» από την ίδια περιοχή, το οποίο αποστέλλει ο δάσκαλος Πορταριάς Πηλίου Δ. Ν. Κωλάς⁵⁰ αποδίδεται επίσης ομοιότητα προς τον μύθο της Αργοναυτικής εκστρατείας.

49. Εν Άνω Βόλω, τη 4 Ιανουαρίου 1888. Ο σχολάρχης Άνω Βόλου Ι. Δ. Σαχίνης.

50. Επιστολή, αρ. πρωτ. 38 - διεκπ. 29. Πορταριά, τη 24 Φεβρουαρίου 1888. Ο Δ. Ν. Κωλάς, δάσκαλος στην Πορταριά Πηλίου, παίρνοντας θάρρος από το φιλικό ύφος των απαντήσεων του Πολίτη, διατυπώνει ερωτήματα σχετικά με την υπηρεσιακή του εξέλιξη: «Δυνάμει του Β. Διατάγματος της 10ης Ιουλίου 1882 προσήλθον εις το αυτόθι Διδασκαλείον και εξετασθείς ανεγνωρίσθην ως δευτεροβάθμιος δημοδιδάσκαλος. Ήδη δε επιθυμών να προσέλθω εις δευτέραν εξέτασιν επί προαγωγή, παρακαλώ υμάς να μοι πληροφορήσπτε, εάν μοι επιτρέπιπτε, διότι εις ουδέν Διδασκαλείον εφοίτησα. Το δε Β. Διάταγμα της 11 Μαρτίου 1886 δεν ορίζει περί των μη φοιτησάντων εν τω Διδασκαλείω δημοδιδασκάλων. Ευελπιστώ ότι θα ευαρεστηθήτε να μοι απαντήσπτε (ΚΛ, αρ. 599. Εν Πορταριά, τη 8 Φεβρ. 1888). Επανέρχεται με νέα επιστολή (της 24 Φεβρουαρίου 1888): «Δεν επεθύμουν και πάλιν να σας ενοχλήσω διά της παρούσης μου, αλλά προς πλείονα διασάφησιν αναγκάζομαι να είπω υμίν τα εξής. Εν τω περι εξετάσεως επί προβιβασμώ των δημοδιδασκάλων της 11 Μαρτίου 1886 Β. Διατάγματος αναφέρονται μαθήματα, ων τα πλείστα δεν ήκουσα, και εξομολογούμαι προ υμάς

Σημειώνει στην επιστολή του ο Δ. Ν. Κωλάς: «*Συννημμένως υποβάλλω υμίν εν δημώδες παραμύθιον επιγραφόμενον «τ' αθάνατο καρπούζι» επιχωριάζον ενταύθα, το οποίον ομοιάζει κατά την Αργοναυτικήν εκστρατείαν, προς δε εμφανίζεται το αποτέλεσμα του έρωτος, όστις κατακυριεύει πολλάκις τας γυναίκας και ωθεί αυτάς εις το να φονεύωσι τα προσφιλή αυταίς τέκνα των, όπως εξασκήσωσι την επιθυμίαν των. Η τυφλή και μεγίστη υπακοή του τέκνου της με κίνδυνον μάλιστα της ζωής του και η ανταπόδοσις της ευγνωμοσύνης του».*

Πολύ συχνά οι συλλογές περιλαμβάνουν πληροφορίες πολύ σημαντικές για τον τόπο και τον τρόπο επιτέλεσης των συγκεκριμένων στοιχείων, καθιστώντας έτσι το υλικό πιο αξιόπιστο. Ο Ν. Βραχνός⁵¹, ο οποίος, όπως φαίνεται από τον όγκο του υλικού που συνοδεύει τις επιστολές του, είναι ένας σημαντικός κρίκος του ανθρώπινου δικτύου του Πολίτη, αφού εκφράσει το ενδιαφέρον του για την εργασία την οποία του ανέθεσε ο φίλος του, όπως αποκαλεί τον Πολίτη, εξηγεί τον λόγο, για τον οποίο ορισμένα από τα τραγούδια είναι ολιγόστιχα. Γράφει: «*Ελαβον την τελευταίαν υμών επιστολήν. Χαίρομαι πολύ, διότι τας συλλογάς, ας εκάστοτε πέμπω υμίν, ευρίσκετε πολύ καλώς, διό δεν θα παύσω ποτέ καταγιγόμενος με τούτο. Σήμερον πέμπω υμίν τριάν τοιαύτην εξ 25 ασμάτων, πάντων ανεξαιρέτως εν Αγοάφοις αδομένων, και εξ αρκετών παραμυθίων. Τινά των ασμάτων φαίνονται μικρά, αλλ' αδόμενα επαναλαμβάνονται κατά στίχον πολλάκις και ούτω το μικρόν σχεδόν εκλείπει. Εγώ όμως εν τισι κατά την αντιγραφήν απέφυγα τας επαναλήψεις. Επί τη ευκαιρία της μεταβάσεως των μαθητών εις τα χωρία των χάριν των εορτών του Πάσχα έδωκα παραγγελίαν εις πολλούς μετά των απαιτουμένων οδηγιών προς περισυλλογήν λαογραφικών μνημείων. Τας συλλογάς τούτων θα σας πέμψω εν καιρώ».*

Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι εκπαιδευτικοί στις περισσότερες περιπτώσεις αναλαμβάνουν να συγκεντρώσουν λαογραφικό υλικό με την ελπίδα να έχουν στο πρόσωπο του προϊσταμένου τους στο Υπουργείο Παιδείας τον συμπαρασάτη για την επίλυση των υπηρεσιακών τους προβλημάτων όσον αφορά κυρίως τα οικονομικά τους και τις προαγωγές τους. Οι περισσότερες επιστολές περιλαμβάνουν μικρά ή μεγαλύτερα αιτήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο δάσκαλος Γεώργιος Άγγελος, ο Θηραίος (Σαντορινιός), όπως

μόνον ως ειλικρινέστατον φίλον. Ειμί άπειρος της Χιμείας, της Ευρωπαϊκής και Εκκλησιαστικής Μουσικής, Οργανογραφίας, Ανατομίας, Ορυκτολογίας και Φυσιολογίας Φυτών, Ζώων, Γεωλογίας και Ορυκτολογίας και Κηπουρικής. Όθεν εάν επιτρέπεται και άνευ της γνώσεως των ρηθέντων μαθημάτων να προσέλθω εις δευτέραν εξέτασιν, ευαρεστηθήτε, παρακαλώ, να μοι απαντήσητε και θα με υποχρεώσητε τα μέγιστα».

51. ΚΛ, αρ. 592. Εν Τρικάλοις, τη 6 Μαρτίου 1889.

υπογράφει ο ίδιος, ο οποίος υπηρετούσε κατά το σχολικό έτος 1887-1888 στο χωριό Πρόπαν (σήμερ. Καλαμάκι) Πηλίου. Σε επτά επιστολές κατά το διάστημα από 11 Ιανουαρίου 1888 μέχρι 1 Ιουλίου του ίδιου έτους διεκτραγωδεί την κατάσταση του και ζητά τη βοήθεια του Ν. Πολίτη. Ο Γεώργιος Άγγελος καταγόταν από το Εμπορείο της Σαντορίνης, όπου ζούσε η οικογένειά του, η οποία αποτελούνταν από την μητέρα του, την αδερφή του και τον ορφανό από μητέρα γιό του Νικόλαο. Συνηθισμένος στο ήπιο και γλυκό κλίμα του νησιού του υποφέρει από τον βαρύ χειμώνα του Πηλίου. Ο χρόνιος κατάρρους εξαιτίας του κλίματος, συνεπικουρούμενος από την κακή διατροφή, τον ταλαιπωρεί και τον καθηλώνει συχνά στο σπίτι. Με παράπονο σημειώνει προς τον Νικ. Πολίτη ότι δεν μπόρεσε να του στείλει εγκαίρως παραμύθια, διότι επιτάθηκε *«η λυμαينوμένη το σαρκίον μου νόσος του βρογχικού κατάρρου, ένεκα του ψυχρού κλίματος τούδε του τόπου και της κακώς κατ' ανάγκην διαίτης»*.

Ο μισθός του ως δημοδιδασκάλου δεν ερχεται τακτικά και δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες της οικογένειάς του, με συνέπεια να δανειζεται. Απομονωμένος στο χωριό Πρόπαν, ξένος ο ίδιος και φτωχός, ζητεί από τον Ν. Πολίτη να του στείλει καμιά εφημερίδα, όπως την Ακρόπολη, μέχρι να πάρει τον μισθό του, για να μπορέσει να εγγραφεί συνδρομητής σε κάποια εφημερίδα. *«Πλησιάζω να λησμονήσω εδώ ότι υπάρχει και άλλος κόσμος»*, διαπιστώνει ο ταλαιπωρημένος δάσκαλος στο χιονισμένο Πρόπαν: *«Από χθες ενεδύθη ο τόπος μας την λευκίν του ενδυμασίαν. Το θερμόμετρον εν υπαίθρῳ εδείκνυε την πρωίαν της σήμερον (18 Φεβρουαρίου) 1 υπό το μηδέν»*.

Πρόκειται για δάσκαλο καλά καταρτισμένο, με γνώση της ελληνικής γλώσσας, ευσυνείδητο και από τους αξιολογότερους συλλογείς λαογραφικού υλικού. Τα τετράδιά του με τραγούδια, παραμύθια, ειδωλάκια (αινίγματα) κ.ά. στοιχεία, όλα καλλιγραφημένα και πάντοτε με υποσημειώσεις χρήσιμες για τον τρόπο συλλογής τους, συνοδεύει με αιτήματα για τη μεσολάβηση του Ν. Πολίτη για την έγκαιρη πληρωμή του μισθού του. Όπως φαίνεται από τις επιστολές, έδωσε ιδιαίτερη προσοχή στις οδηγίες του Πολίτη: *«Περιττόν κρίνω, κύριε Πολίτα, να γνωρίσω υμίν ότι διετήρησα αμετάβλητον, κατά την υμετέραν επιθυμίαν, την γλώσσαν της διηγησαμένης μοι τούτο γραίας, διότι εξ αυτού τούτου αποδείκνυται»*. Μεγάλο μέρος αυτού του υλικού δημοσιεύεται στα γνωστά έργα του Ν. Γ. Πολίτη, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, *Παροιμίες* και *Παραδόσεις*. Οι απαντήσεις του Νικ. Πολίτη φαίνεται ότι τον εμπυχώνουν και αισθάνεται οικειότητα, την οποία εκφράζει ευχόμενος για τον γάμο του τον Απρίλιο του 1888, ζητώντας την παλιά

εφημερίδα για να περνάει την ώρα του στο απομονωμένο χωριό που βρέθηκε να υπηρετεί, μέχρι να μπορέσει να εγγραφεί συνδρομητής, αλλά και επιζητώντας την κριτική του Πολίτη για το υλικό που του στέλνει με το αζημίωτο, καθώς ορισμένα προβλήματα του διευθετούνται.

Βεβαίως, ο δάσκαλος αυτός δεν είναι ο μόνος, ο οποίος καταφεύγει σε παρακλήσεις, προκειμένου να επισπεύσει το Υπουργείο την αποστολή των οφειλομένων μισθών⁵² του. Μία δεύτερη περίπτωση είναι ο δημοδιδάσκαλος του Μεσενικόλα Καρδίτσας Αναστ. Δ. Λαδιάς, ο οποίος υπηρετεί σε ένα μονοθέσιο σχολείο με πάνω από 100 μαθητές και εκλιπαρεί για έναν βοηθό, προκειμένου να αναπνεύσει⁵³, αλλά και για την αποστολή των ενταλμάτων από το «σωστικόν Ταμείον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως». Παρά ταύτα αποστέλλει υλικό και σημειώνει: «Υποκλέψας ολίγας στιγμάς τόσον εκ του ανιαρού και επιμόχθου επαγγέλματός μου, όσον και εκ των συχνά πυκνά επισκεπτομένων ημίν περιπετειών της τύχης, ως και εξ άλλων, περί ων κατωτέρω γενήσεται λόγος, συνέλεξα κατ' αυτὰς λαογραφικάς τινας συλλογὰς, ας και αποστέλλω ήδη. Ακολουθούν ανήματα 7, δημώδεις φράσεις 7 και ένα παραμύθι. Το παραμύθιον, επειδή είναι εκτεταμένον, δεν το ετελείωσα, αλλ' επεφυλάχθην εν άλλη αποστολή. Πολλὰς ηθέλον πέμψει υμίν, αξιότιμε φίλε, λαογραφικάς συλλογὰς, αν η πείνα και η αναπαράδιὰ και τα τούτοις παρομαρτούντα δεν μας κατέτρεχαν επί τοσούτον, ώστε να χάσωμεν κατά το δη λεγόμενον και τα αυγά και τα καλάθια»⁵⁴. Όπως επανειλημμένα επισημαίνει, «περιμένοντας ανυπομόνως να σταλώσι τα εντάλματα από το ευλογημένον και σωστικόν Ταμείον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως κινδυνεύομεν να αποθάνωμεν της πείνης. Έχω, αξιότιμε φίλε, επταμελή οικογένειαν και δύο

52. Ο Μιχ. Χ. Βενιέρης, σχολάρχης Πορταριάς (ΚΛ, αρ. 600, σ. 2. Εν Πορταρία, τη 24 Φεβρουαρίου 1888) παράλληλα με την αποστολή υλικού παρακαλεί να λάβει τα οδοιπορικά του: «Διαπέμπω υμίν δύο παραμύθια την θεσσαλικήν λαογραφίαν αφορώντα, παρακαλώ να γνωρίσπτε μοι, εάν θέλπετε τοιαύτα και κατά την κοντσοβλαχικήν καλουμένην γλώσσαν. Εν τέλει δε καταφεύγων και αύθις υπό την υμετέραν ένθερμον προστασίαν παρακαλώ, ίνα, ει δυνατόν, ενεργήσπε παρά τω κυρίω υπουργώ της Παιδείας την έκδοσιν του εντάλματος των οδοιπορικών μου εξόδων κατά την σταλείσαν μοι εγκύκλιον του Υπουργείου Εκκλησιαστικών».

53. ΚΛ, αρ. 594, σ. 5. Εν Μεσενικόλα, τη 10 Φεβρουαρίου 1888: «Πληροφορώ δε υμάς μετά σεβασμού πληρέστατα ήθελον ανταποκριθή εις τας ημετέρας προσδοκίας, αν η τύχη δεν με κατεδίκασε να διδάσκω εις σχολείον αριθμούν πλείονας των 100 μαθητάς, διηρημένους εις τέσσαρας πλήρεις τάξεις, χωρίς να έχω ουδέ την ελαχίστην ανακούφισιν, καθότι το Δημοτικόν Συμβούλιον δεν νυδόκησε να ψηφίση ούτε ενός κοσμήτορος τουλάχιστον. Ουχ ήττον όμως υπόσχομαι υμίν ότι ατρύτους θα καταβάλω κόπους περί την συλλογήν μνημείων της δημώδους γλώσσης και φιλολογίας».

54. ΚΛ, αρ. 594, σ. 5. Εν Μεσενικόλα, τη 20 Οκτωβρίου 1888.

αδελφάς εν ώρα γάμου, αίτινες κρέμονται απ' τον λαιμό μου. Επομένως σας θερμοπαρακαλώ να μεριμνήσετε, με όλας τας ασχολίας Σας, περί της τύχης των ενταλμάτων αποστολής και θέλπε μας υποχρεώσπε διά βίου. Γνωρίζετε πολύ καλά ότι με εκεντήσατε την καρδίαν. Μετά Θεόν υμάς γνωρίζω προφήτην μου ισόβιον. Υποσχόμενος να συνεχίσω την ταπεινήν μου λαογραφικήν συλλογήν, Σας προσκυνώ». Ωστόσο, παρά τις παρακλήσεις, που συνοδεύουν τα παραμύθια, που αποστέλλονται σε συνέχεια, «το Ταμείον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως αντί να μας στείλῃ τα καθυστερούντα εντάλματα, átina ανυπομόνως περιμένομεν, όπως θεραπεύσωμεν απολύτους οικιακάς ανάγκας μας, παρά πάσαν προσδοκίαν μας επέστρεψε τας καταστάσεις του μηνός Σεπτεμβρίου με την παρατήρησιν να συνυποβάλωμεν αυτοίς και την του μηνός Αυγούστου και Οκτωβρίου μετά των προς δικαιολόγησιν της μισθοδοσίας του μηνός Αυγούστου απαιτουμένων εγγράφων, ενώ πάντα ταύτα απεστείλαμεν, ως και εξ αυτών των ημετέρων πρωτοκόλλων και των του κ. Δημάρχου Νεβροπόλεως ομοίως εξάγεται. Πάντα ταύτα υπεβλήθησαν προς τον προς ον όρον λίαν εγκαίρως. Πού εύρηται το κακόν τίς οίδε. Επομένως ευρέθημεν εις την αναπόδραστον ανάγκην να συντάξωμεν εκ νέου άλλας καταστάσεις και άλλα δικαιολογητικά έγγραφα, átina και υπεβάλωμεν προ ημερών προς τον προς όν όρον και átina πιθανόν την στιγμήν ταύτην να περιήλθον εις την υπηρεσίαν του Ταμείου της Δημ. Εκπαιδεύσεως, εφ' ω και Σας θερμοπαρακαλώ, ίνα επιλαμβανόμενος ενεργήσπε και εκδοθώσι και σταλώσιν εγκαίρως τα από 1ης Ιουλίου μέχρι τέλους Οκτωβρίου ε. έ. χρηματικά εντάλματα μου, και θέλετε με καταστήσπε ισόβιον ευγνώμονα»⁵⁵. Η περιγραφή είναι εύγλωττη και δυστυχώς με σχεδόν διαχρονική εφαρμογή.

Ακόμη και προσωπικά αιτήματα των αποστολέων περιγράφονται στις επιστολές. Έτσι ο Θεμ. Ολύμπιος⁵⁶, συγγενής του Πολίτη, αφού τον πληροφορήσει ότι έχει φροντίσει για τη συγκέντρωση υλικού, αναλύει το αίτημά του: «Εις το Τρίκερι έχω ένα ανεψιόν ονόματι Νικόλαον Βιτσαράν, ιατρόν, εις ον έγγραφα να μου συνάξη όσα περισσότερα δυνηθή παραμύθια των Τρικέρων, τα οποία άμα λάβω αμέσως θα σοι τα πέμψω. Επίσης επεφόρτισα και παρεκάλεσα θερμώς και τον καθηγητήν του Γυμνασίου ημών κ. Γεώργιον Δημητριάδην, όστις μοι είπεν ότι έχει καταρτίσει συλλογήν παραμυθίων της πατρίδος του Σκιάθου, να μου την αποστείλῃ. Επίσης άμα λάβω και αυτήν, αυθημερόν θα Σας αποστείλω. Το Γυμνάσιον εκυβέρνησα μετά πάσης της

55. ΚΛ, αρ. 594, σ. 5. Εν Μεσενικόλα, τη 20 Οκτωβρίου 1888.

56. ΚΛ, αρ. 595, σ. 41. Εν Βόλω, τη 7 Ιουλίου 1888.

δυνατής αυστηρότητας. Την σεβαστήν μοι Κυρίαν Σας προσκυνώ. Τας εγκαρδίας μου προσρήσεις εις τους σεβαστούς μου γέροντας γονείς σου. Προ τριών ετών το ενταύθα Γυμνάσιον στερείται ειδικού καθηγητού των ιερών μαθημάτων και ουδεμία θρησκευτική διδασκαλία τοις μαθηταίς του ημετέρου Γυμνασίου μετεδόθη. Διανοήθην λοιπόν ότι ουδαμώς είναι δύσκολον να αναλάβω εγώ αυτήν την διδασκαλίαν του θρησκευτικού μαθήματος δι' ενός αξιοπρεπούς επιμισθίου τουλάχιστον 80δράχμου κατά μήνα και ούτω το δημόσιον εξοικονομεί ολόκληρον μισθόν καθηγητού και οι μαθηταί ημών δεν στερούνται θρησκευτικής διδασκαλίας και εγώ αυτός, όστις ουδεμίαν ιδιωτικήν διδασκαλίαν έχω ούτε κατ' οίκον ούτε εν ιδιωτικοίς εκπαιδευτηρίοις, να δύναμαι να επαρκώ εις τας πολυειδείς ανάγκας μου, αίτινες, ως γινώσκετε, εν Βόλω δεν είναι ολίγαι. Διό εγκλείστως Σας αποστέλλω την αναφοράν μου, ίνα, εάν με ίδητε ότι είναι κατορθωτόν το πράγμα, επιδώσπε αυτήν εις τον κύριον Μίνωα Λάμπαν, εάν δε ίδητε ότι είναι ακατόρθωτον και απραγματοποιήτον, τότε Σας παρακαλώ να την ξεσχίσπε».

Ένας ακόμη δάσκαλος από το Πάλιο, γνωστός και για την επαναστατική του δραστηριότητα στα 1878, ο Π. Βογιατζής⁵⁷ από τον Άγιο Γεώργιο Νηλείας, απαντώντας στην πρόσκληση του Πολίτη για τη συλλογή λαογραφικών στοιχείων, θεωρεί ότι «απλώς έπραξε το καθήκον, όπερ οφείλει να πράττη πας φιλόπατρις και φιλότιμος υπάλληλος» και υπόσχεται ότι θα συνεχίσει να συγκεντρώνει και να αποστέλλει υλικό. Παρά ταύτα δεν αποφεύγει να ζητήσει την παρέμβαση του «ελλογίμου κ. Ν. Γ. Πολίτου» για την εξασφάλιση του ενοικίου του που καθυστερεί και των οδοιπορικών του από το Υπουργείο: «Ευαρεστηθήτε να με διαβεβαιώσπε πόθεν από πρώτης

57. «Οι εξ Αγίου Γεωργίου δημοδιδάσκαλοι κ. Πετάκης, Βογιατζής, Δ. Καραγιαννόπουλος εξετασθέντες εν Αθήναις έλαβον το πτυχίον πρωτοβαθμίου δημοδιδασκάλου και ανεγνωρίσθησαν ικανοί να διδάξωσι την νέαν μέθοδον» («Διάφορα», εφημ. Θεσσαλία Βόλου, έτ. Γ', αρ. 367, 4-9-1882, σ. 3). Ο δάσκαλος Π. Δ. Βογιατζής, Θετταλομάγνης, υπογράφει σχετική «Διατριβή» στην εφημ. Θεσσαλία του 1880, όπου εκθέτει τα πλεονεκτήματα της συνδιδασκτικής μεθόδου διδασκαλίας, που διδάχθηκε στην Αθήνα (εφ. Θεσσαλία, έτ. Α' (1880), αρ. 17, σ. 2-3). Ο Π. Βογιατζής, όπως προαναφέρθηκε, είναι γνωστός και για την επαναστατική του δραστηριότητα κατά την επανάσταση του 1878 στο Πάλιο. Στον Ν. Πολίτη απαντά με φιλικό αλλά και υπαλληλικό τόνο. Ο Γιάννης Κορδάτος (Ιστορία της επαρχίας Βόλου και Αγιάς, Αθήνα 1960, σ. 890) αναφέρει ότι «το καλοκαίρι του 1877 ήρθε στη Δράκεια απεσταλμένος από την Αθήνα ο γιατρός Ν. Τσιάμης. Προφασίστηκε πως ήρθε για να κάνει τον γιατρό. Ήταν όμως έμπιστος της «Επαναστατικής Αδελφότητας». Ο Τσιάμης ύστερα από μέρες είπε το μυστικό στον δάσκαλο Π. Βογιατζή, που τον βρήκε καλό πατριώτη και δραστήριο. Μαζί συστήσανε μικρές επαναστατικές αδελφότητες –σταυραδέλφια τις λέγανε– στα περισσότερα χωριά και στο Βόλο».

Ιανουαρίου ε.έ. θα λαμβάνωμεν τα ενοίκια της κατοικίας μας, καθότι ο κ. Νομάρχης Λαρίσης διέγραψεν αυτά εκ του προϋπολογισμού του Δήμου μας. Αν Σας είνε εύκολον, παρακινήσατε τον Διευθυντήν του λογιστικού Τμήματος να μοι αποστείλῃ το ένταλμα των οδοιπορικών μου εξόδων, καθόσον δις μέχρι τούδε υπέβαλον διά του κ. Νομάρχου τα σχετικά αυτών κατά τον Αύγουστον μήνα και ουδεμία φροντίς ελήφθη».

Ο Κων. Β. Γιαννακόπουλος⁵⁸, δημοδιδάσκαλος στο Καρατσόλι (σήμερ. Αργυροπούλι) Τιρνάβου από το 1900 ως το 1902, αποστέλλει στον Πολίτη άσματα, παροιμίες, ήθη και έθιμα της Θεσσαλίας. Παρακολουθεί την σχετική με την λαογραφία βιβλιογραφία. Πληροφορείται την έκδοση των τόμων των «Παροιμιών» του Πολίτη και ζητά να εξασφαλίσει ένα αντίτυπο. Εισ αντάλλαγμα ζητά την παρέμβαση του Πολίτη για την επίστευση του διορισμού του. «Τολμώ να σας επιβαρύνω με την εξής υπόθεσίν μου. Προ πολλού εψηφίσθη ο διορισμός μου ως δημοδιδασκάλου εις σχολείον τι του δήμου Λαρίσης, της ιδιαιτέρας μου πατρίδος. Επί τούτω ενεχειρήσα τη παραίτησίν μου εντεύθεν εις τινά βουλευτήν, εις ον επανειλημμένως έγγραφα και απάντησιν δεν έλαβον. Επειδή δεν γνωρίζω εάν τα σχετικά χαρτιά του διορισμού μου εστάλησαν εις το Υπουργείον ως και η παραίτησίς μου, σας παρακαλώ, εάν είνε νυν εύκολον, να εξετάσπτε εις το Υπουργείον και να μοι γράψπτε τα δέοντα. Συγγνώμην διά το βάρος».

Η οικειότητα οδηγεί τον ελληνοδιδάσκαλο Κυριακό Κινδαλόπουλο να ζητήσει από τον Ν. Γ. Πολίτη να του εξασφαλίσει μια προκήρυξη για διαγωνισμό καθηγητών της Γαλλικής αλλά και πιο επιτακτικά να παρακολουθήσει το θέμα της μεταθέσεώς του από το Χάβαρι στο Α' Ελληνικόν [σχολείον] Αμαλιάδας. Αφού παραθέτει τον κατάλογο του λαογραφικού υλικού, που αποστέλλει στον Ν. Γ. Πολίτη, γράφει: «Μη λησμονήτε το ζήτημα της μεταθέσεώς μου εκ Χάβαρι εις το Α' Ελληνικόν Αμαλιάδος. Από του 1914 εδίδασκον εν Αμαλιάδι, τω 1918 μετετοπίσθη και μου στοιχίζει πολύ ακριβά. Ενυμφεύθη εν Αμαλιάδι τω 1917, έχω οικίαν καί τινά κτήματα. Ευτυχώς η σύζυγός μου επιστατεί εις την καλλιέργειάν των. Αλλά βασανίζομαι εν Χάβαρι ελλείψει οικήματος καταλλήλου και διαίτης. Τα σπίτια στερούνται νελοπινάκων και οροφής. Κάθε σπίτι και σκυλί. Φαντασθήτε την αγωνίαν μας για να πάμε στο μάθημα ροπαλοφορούντες, μη μας δαγκάσουν. Οι χωρικοί σταφιδογεωργοί και ποιμένες. Μαθηταί και των τριών τάξεων 95 εν όλω. Κατά Μάιον θα υποβάλω νέαν αίτησιν μεταθέσεως. Παρακαλώ να την υποστηρίξητε παρά των Σ[εβαστ]ώ

♦
58. Ύλη Πολίτου, αρ. 627.

Εκπαιδευτικῷ Συμβουλίῳ. Καὶ διὰ λόγους οικογενειακοὺς καὶ ὡς γαλλομαθὴς πρέπει νὰ ἐπανέλθω εἰς Ἀμαλιάδα. Ἐάν δὲν ἐπιτύχω καὶ ἐφέτος τὴν μετάρθεσί μου, μόνη διέξοδος μου μένει ἡ παραίτησις. Εὐτυχῶς ἔχω ὑπηρεσίαν δεκαῆξ ἐτῶν. Ἐλπίζω δὲ νὰ προστεθοῦν καὶ πέντε ἀκόμη ἔτη. Ἐπαθὼν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ. Τοιοῦτοτρόπως ἐξασφαλίζω μικρὰν τινα σύνταξιν. Ὑλικὸν ἔχω συντάξει ἀρκετὸν λέξεων καὶ φράσεων, δεισιδαιμονιῶν καὶ παροιμιῶν, πηθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ τόπου»⁵⁹.

Ιδιαίτερα συγκινητική είναι η επιστολή της Αναστασίας Κουκουλέ⁶⁰, ἀπὸ τὴν Ερμούπολη τῆς Σύρου, δημοδιδασκάλισσας στὴν Τραγαία τῆς Νάξου, ἀρρωστής ἀπὸ φυματίωση, ἡ ὁποία εὐρισκόμενη σε ἀναρρωτική ἀδεια κοντὰ στοὺς γονεῖς τῆς ἀπαντᾷ⁶¹ καθυστερημένα, λόγω τῆς καταστάσεώς της, στὶς 18 Φεβρουαρίου 1888 σὲ επιστολή του Ν. Γ. Πολίτου (25 Ιανουαρίου). Προσπαθεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ γιὰ τὴν ἀδυναμία της νὰ ἀνταποκριθεῖ στὸ αἶτημά του καὶ παραπονεῖται γιὰ τὸ νοσῶδες κλίμα τῆς Τραγαίας. Παράλληλα ὑπόσχεταί πως, ἀν ζήσει καὶ ἐπανέλθει στὴν ὑπηρεσία, ἀλλὰ κι ἀν ἀκόμη δὲν ἐπανέλθει, θὰ στείλει ἀπὸ τὴ Σύρο «πρὸς τοιοῦτον ευγενὴ κύριον, οἷος ὁ κ. Πολίτης, μνημεῖα τῆς δημώδους φιλολογίας». Γράφει:

«Κύριε, μὲνίσ σήμερον εὐρίσκουμαι εἰς θέσιν ν' ἀπαντήσω εἰς τὴν ἀπὸ 25 ἀπελθόντος μηνὸς ἐπιστολὴν σας. πν μετ' ἀπεριγράπτου εὐχαριστήσεώς μου ἔλαβον, ἀφοῦ ζητήσω πρῶτον συγγνώμην διὰ τὴν ἐπὶ τοσούτον ἀναβολὴν, ἥτις προήλθεν οὐχὶ ἐξ ἀδιαφορίας, ἀλλ' ἐνέκεν τῆς ἀσθενείας, ἡ ὁποία με ἐκράτησε εἰσέτι κλινήρην αὐτόθι, ὅπου ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Δημάρχου ἀποσταλείσα ἐπιστολή σας με νύρε. Το νοσῶδες κλίμα τῆς Τραγαίας δὲν ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιδράσῃ

♦ —————

59. Ἡ ἐπιστολή ἀποστέλλεται τὸ 1919.

60. Ἡ δασκάλα Αναστασία Ι. Κουκουλέ, πρεσβύτερη ἀδελφή τοῦ μεγάλου βυζαντινολόγου Φαῖδ. Κουκουλέ, ὑπηρέτησε καὶ στὰ Χανιά τῆς Κρήτης, ἀπ' ὅπου στέλνει (στὶς 8-11-1909) στὸν Πολίτη καὶ δημοσιεύεται στὰ *Σύμμεικτα* τῆς *Λαογραφίας*, τόμ. Α' (1909-1910), σ. 685-687, τὸ τραγούδι «Ὁ Μαυριανὸς κι ὁ Βασιγιὰς (Δημῶδες κρητικὸν ἄσμα)». Ὁ Πολίτης σχολιάζοντας (σ. 687-688) τὸ ἀκριτικὸ αὐτὸ τραγούδι καὶ παραθέτοντας καὶ ἄλλες παραλλαγές του, τὴν χαρακτηρίζει «ἐλλόγιμον ἐκδότιδα». Ἡ διαμονή καὶ ὑπηρεσία τῆς Αναστασίας στὰ Χανιά ὑπῆρξε ἀφορμὴ ἐπισκέψεων της ἐκεῖ κατὰ τὸ θέρος ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ της Φαῖδωνα, φοιτητὴ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τὸ 1900 κ.ε., ὁ ὁποῖος βρῆκε τότε τὴν ευκαιρία νὰ συγκεντρώσει καὶ αὐτὸς κρητικὸ λαογραφικὸ καὶ γλωσσικὸ υλικὸ ἀπὸ τὴν ἐπαρχία Ἀποκορώνου. Νικ. Β. Τωμαδάκης, «Φαῖδων Ι. Κουκουλές», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, ἐτ. ΚΓ' (1953) σ. π'. Βλ. δημοσιεύματά του ἀπὸ τὸ υλικὸ αὐτό, ὅπως Φαῖδων Κουκουλές, «Λαογραφικὰ σύμμικτα, ἐκ Βάμου Κρήτης», *Λαογραφία*, τόμ. Α' (1909) σ. 283-308. Στὰ Χανιά τυπώθηκε καὶ τὸ βιβλίον τοῦ *Οἰνουντιακά* τὸ 1908.

61. ΚΛ, Ὑλη Πολίτου, ἀρ. 264.

ολεθρίως επί της υγείας μου και προσβληθείσα ευρέθην εις την ανάγκην να ζητήσω άδειαν απουσίας, δυνάμει της οποίας μετέβην ενταύθα και υπεβλήθην εις ιατρικήν θεραπείαν νοσηλευομένη παρά τη πατρική μου οικογενεία. Σημειώσεις περί των αποσταλειςών επιστολών υμών κρατώ κατά σειράν, αλλ' αύται δυστυχώς ευρίσκονται εν τη Τραγαία. Αν όμως η μνήμη δεν με απατά, υπέβαλον τα κατωτέρω δέκα αινίγματα, των οποίων όλων την λύσιν γράφω, διότι δεν ενθυμούμαι την σειράν και διότι δεν θέλω να σας κάμω να περιμένετε, έως ου μεταβώ εις την θέσιν μου. [Και συνεχίζει με τα δέκα αινίγματα].

Αμφιβάλλετε ότι θα σας έγγραφα περί των εν τη Τραγαία συνηθειών κ.τ.λ.; Αλλ' η πάσχουσα από του 8/βρίου υπό πυρετού υγεία μου δεν μοι επέτρεπε να συναναστρέφωμαι⁶² με καμμίαν εκ των Τραγαιατίδων. Αν ζήσω και επανέλθω εις τη θέσιν μου, δεν θα λείψω αφθόνως να σας πέμπω ό,τι ζητείτε και εν τη υπηρεσία αν δεν είμαι, με πολλήν ευχαρίστησιν θα φροντίζω άμα τη αναρρώσει μου να συλλέγω και πέμπω προς τοιούτον ευγενή κύριον, οίος ο κ. Πολίτης, μνημεία της δημόδους φιλολογίας. Δεχθήτε, παρακαλώ, τας προσαγορεύσεις μου, μεθ' ών και διατελώ. Η δημοδιδάσκαλος Τραγαίας / Α[ναστασία] Κουκουλέ.

Υ.Γ. Η απάντησις, αν έχω την ευτυχίαν να τύχω τοιαύτης, πρέπει να αποσταλή ενταύθα. Ιδία».

Ο δάσκαλος Αθαν. Παπαχριστοδούλου από το χωριό Ροβολιάρι Φθιώτιδας⁶³, απαντώντας, όπως θεωρούσε καθήκον, προς «την Σ[εβαστήν] Γενικήν Εφορείαν των Δημοτικών Σχολείων», διατυπώνει τη διαφωνία του σχετικά με τις συνήθειες των κατοίκων. Αποστέλλει μόνον δύο από τα τραγούδια που έλεγαν στο χωριό και σχολιάζει:

«Ο υποφαινόμενος δημοδιδάσκαλος του χωρίου Ροβολιαρίου εγνώρισα, ως νομίζω, ότι τα ήθη των κατοίκων του ρηθέντος χωρίου εισί μετρίως καλά και μάλιστα των νεανίσκων (παλληκάρια). Τεκμήριον των λόγων μου τα έργα αυτών και οι λόγοι οι εκ των φρονημάτων πηγάζοντες. Σχηματίζουνσι κόμους εν πρώτοις εν επισήμοις εορταίς και ονομασίαις μεταβαίνουνσιν από οικίας εις οικίαν πίνοντες μέχρι μεσονυκτίου. Είτα χορεύουσιν, άδουσιν άσματα του έρωτος αισχρά, ενίστε έρχονται εις χείρας, αισχρολογούν, υβρίζουσι τους εχθρούς των και τον Σταυρόν κ.λπ.

62. Η φυματίωση ως μεταδοτική νόσος δεν επέτρεπε στη δασκάλα να έρχεται σε επικοινωνία με τις γυναίκες του χωριού.

63. ΚΛ, Ύλη Πολίτου, αρ. 267-268, 25 Ιανουαρίου 1888, Ροβολιάρι Φθιώτιδας.

Οι ἔγγαμοι ὁμως, ὅταν φθάσωσι μέχρι ζάλης, αναχωροῦσιν εἰς τὰς οἰκίας των, διότι καὶ οὗτοι εἰς τὰς ονομασίας εορτῶν ἐπισκέπτονται τοὺς ἐπισκεφθέντας ἄλλοτε αὐτοὺς ἐν σώματι καὶ καλοῦνται παρὰ των συγγενῶν των εἰς τὸ γεῦμα, εἰσερχόμενοι δε καὶ ἐξερχόμενοι ἐπεύχονται αὐτῷ τὰ βέλτιστα. Οἱ γεροντότεροι μετὰ τὸ γεῦμα ἀρχονται τοῦ ἄσματος, ὅπερ ἐπαναλαμβάνουσιν οἱ ἀπέναντι αὐτῶν καθήμενοι, καὶ ἀφ' οὗ κορεσθῶσι φαγητοῦ καὶ ποτοῦ, μεταβαίνουσιν ἀλλαχόθεν [sic]. Ἐκ των πολλῶν ἀσμάτων, ὧν ἤκουσα παρὰ των ρηθέντων ἐν οἰκίαις, γράφω ἐνταῦθα μόνον δύο ὡς τὰ ἀπήγγειλαν:

Τρεῖς περδικούλες κάθονταν ἐπάνω στα λειβαδάκια...

καὶ

Ἀπόψε φίλος φίλευε φίλους ἀγαπημένους»...

Ο φιλόλογος Δημ. Μ. Σάρρος⁶⁴, πρόξενος στην Καβάλα, ἀπαντώντας σε ἐπιστολή⁶⁵ τοῦ Ἰωάννη Λαμπρίδη⁶⁶, με τὴν ὁποία προφανῶς ζητούσε στοιχεῖα γιὰ λογαριασμό τοῦ Ν. Γ. Πολίτου, υποδεικνύει ὅτι θὰ πρέπει ὁ ἴδιος ὁ Πολίτης νὰ πραγματοποιήσῃ ἐπιτόπια ἐρευνὰ στὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτό. Μας δίδει μάλιστα καὶ τὴν σημαντικὴ πληροφορία ὅτι

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

64. Ο Δημήτριος Μιχ. Σάρρος (1869-1938) ἀπὸ τὴ Βίττα τοῦ Ζαγορίου, γνωστός φιλόλογος καὶ εκπαιδευτικός, διδάκτωρ τῆς φιλολογίας, γενικός ἐπιθεωρητὴς τῆς ἐκπαίδευσως στὴ Μακεδονία καὶ Θράκη πρὶν ἀπὸ τὸ 1912, ἀνώτατος εκπαιδευτικός σύμβουλος, ἦταν συγγραφέας πολλῶν λαογραφικῶν (ὅπως «Ζαγοριακὸν θεσμίων ἐρευνα», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, 1927), ιστορικῶν (*Παλαιογραφικὸς ἔρανος*, 1914 καὶ «Παλαιογραφικὰ ἐρανίσματα ἐκ Θεσσαλίας», *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, 1936), φιλολογικῶν, γλωσσικῶν (ὅπως «Παρατηρήσεις εἰς τὸ Ἡπειρωτικὸν Γλωσσάριον τοῦ Π. Ἀραβαντινοῦ», *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος*, ἀν.τ., 1920) κ.ά. μελετῶν καὶ μεταφράσεων. Υπήρξε μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἐταιρείας, συνεργάτης καὶ τοῦ περιοδικοῦ *Λαογραφία*. Ἐκεῖ δημοσίευσε μετὰξὺ ἄλλων, ἀνταποκρινόμενος καὶ ἀπαντώντας σε γραπτὰ ἐρωτήματα τοῦ Ν. Γ. Πολίτη, δύο σύντομα ἀρθρα: 1) «Ἀπαντήσεις εἰς τὰ περὶ Ρουσαλίων ἐρωτήματα», *Λαογραφία*, τόμ. 4 (1912-1914), σ. 748-749 καὶ 2) «Ἀπαντήσεις περὶ τῆς φράσεως “σεῖω τὰ μανίκια μου”», ὅ.π., σ. 749. Βλ. νεκρολογία τοῦ ἀπὸ τοῦ Χρ. Σούλη, «Δημήτριος Σάρρος», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά*, τόμ. 13 (1938), σ. 191-196. Καὶ στὴ *Λαογραφία*, τόμ. 7 (1923) μνημόσυνον Ν. Γ. Πολίτου, σ. ζ', ἀναγράφεται στὴ σχετικὴ στήλη τὸ ὄνομα τοῦ Δημητρ. Σάρρου μετὰξὺ των φίλων καὶ των μαθητῶν τοῦ Πολίτη.

65. ΚΛ, Ὑλη Πολίτου, αρ. 270-288. Δ. Μ. Σάρρος. 1901. Μεσορρόπη Παγγαίου.

66. Ο Ἡπειρώτης λόγιος γιατρός ἀπὸ τὰ Κάτω Σουδενά (Πεδινά) τοῦ Ζαγορίου Ἰωάννης Λαμπρίδης (1843-1892) εἶναι ὁ γνωστός συγγραφέας των πολυτῶμων «Ἡπειρωτικῶν μελετημάτων» τυπωμένων σε δέκα τεύχη στὴν Αθήνα στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1880 (1887-90), με πλούσιο ἡπειρωτικὸ υλικό, καθὼς καὶ των «Ζαγοριακῶν» (Αθήνα 1870) καὶ «Περὶ των ἐν Ἠπείρῳ ἀγαθοεργημάτων» (1880), τὰ ὁποῖα ἐπανεκδόθηκαν ἀπὸ τὴν Ἐταιρεία Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν στὰ Γιάννινα τὸ 1971.

έτσι έπραξε ο γνωστός καθηγητής της Οξφόρδης G. Abbott⁶⁷. Γράφει σχετικά: «*Συμφώνως προς την υποχρέωσίν μου διαβιβάξω υμίν εγκλείστως και έτερα τινα σημειώματα [του Βασιλείου Αθ. Παχούμη] διά την συγγραφήν του Καθηγητού κ. Πολίτου εκ Δράμας και της παρά το Πάγγαιον όρος ελληνικής κωμοπόλεως Μεσορρώπης αποσταλέντα μοι, άτινα θέλετε να επιδώσπε αυτώ, εις ο επίκειται να κάμη, ήντινα ήθελεν χρήσιν αυτών.*»

Εάν εύρω και έτερα, θέλω μεριμνήσει περί της αποστολής και τούτων. Προτιμότερον όμως ήθελεν έσθαι, εάν ο κ. Πολίτης προ της ολοσχερούς δημοσιεύσεως της συγγραφής του, επεσκέπτετο ό ίδιος την Μακεδονίαν και παρέμενεν εν αυτή επί τινα χρόνον προς συλλογήν τοιούτων πληροφοριών. Πρό τινων μηνών είχεν επισκεφθή την χώραν ταύτην προς συλλογήν τοιαύτης εθνολογικής ύλης Αγγλοέλλην τις, εκ Θεσσαλονίκης καταγόμενος, ο κ. Αbott του εν Οξφόρδη Πανεπιστημίου».

Η ορθή υπόδειξη του Δ. Μ. Σάρρου δεν μπορούσε προφανώς να έχει εφαρμογή στην περίπτωση του Ν. Γ. Πολίτου, ο οποίος δεν ήταν δυνατό να ευρίσκεται για επιτόπια έρευνα όπου απαιτούσαν οι επιστημονικές του ανάγκες. Ο ίδιος, όπως φαίνεται από ορισμένες μελέτες του, πραγματοποιούσε καταγραφές επιτόπου, όπως συνέβη στην περίπτωση αναζήτησης στοιχείων για την μορφή του εθνεγερτη Ρήγα Βελεστινλή στην παράδοση του Πηλίου⁶⁸. Το με-

67. G. F. Abbott, *Macedonian Folklore*, Cambridge 1903. Φωτομηχανική ανατύπωση, Chicago 1969, Institute for Balkan Studies, Publ. No. 110 και πρόσφατη ελληνική μετάφραση: *Λαϊκός μακεδονικός πολιτισμός*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 2009. Για την οικογένεια Abbott της Θεσσαλονίκης έχει γράψει ο Απόστολος Βακαλόπουλος στο έργο του *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 214-221.

68. Ο Νικ. Πολίτης επισκέφθηκε τον Κισσό του Πηλίου, προκειμένου να συγκεντρώσει παραδόσεις για την πριν από έναν αιώνα παρουσία εκεί του Ρήγα Βελεστινλή. Βλ. Ν. Γ. Πολίτης, «Η νεότης του Ρήγα», περ. *Εστία*, τόμ. 19 (1883), σ. 13-16. Βλ. και Χ. Βαλαμουντόπουλος, *Ρήγας Φεραίος. Πρωτότυπος μονογραφία*, εν Αθήναις 1891. Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμνλάκη, «Ο Ρήγας και η λαϊκή παράδοση», Ημερίδα για τον Ρήγα Βελεστινλή, που οργάνωσε η Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, Αίθουσα Παλαιάς Βουλής, 14 Ιουνίου 1998. Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμνλάκη, «Παραδοσιακές αντιλήψεις και νέες επιστημονικές θεωρίες στο έργο του Ρήγα», *Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί - Βελεστίνo - Ρήγας»*, περ. *Υπέρεια*, τόμ. 4 (2006), σ. 774-787. Παράλληλα βλ. Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Η πατρίς του Ρήγα», περ. *Εστία Εικονογραφημένη*, 1892, σ. 140. Βλ. σχετικά και Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμνλάκη, «Πηλιορείτικα παραμύθια από το αρχείο του Ν. Γ. Πολίτη». *Πρακτικά Συνεδρίου: Λαϊκό παραμύθι και παραμυθάδες στην Ελλάδα, ό.π.*, σ. 49-56. Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμνλάκη, «Παράδοση και ιστορική πραγματικότητα. Η περίπτωση του Γεωργίου Σακελλίωνος», *Πρακτικά Συνεδρίου «Ρήγας Φεραίος - Κισσός Πηλίου»* (26-28 Μαΐου 1995), Αθήνα 1996, σ. 23-43.

γαλύτερο όμως μέρος των στοιχείων, που επεξεργάζεται για τις μελέτες του, προέρχεται από το δίκτυο των συνεργατών του σε ολόκληρο τον ελληνικό χώρο.

Συχνά ο Ν. Γ. Πολίτης απευθύνει στους δασκάλους συγκεκριμένα ερωτήματα, που τον απασχολούν στις μελέτες του. Ο δημοδιδάσκαλος Βόθρων Νάζου Γ. Λεγάκης στέλνει στον «αξιосέβαστον κύριον τμηματάρχην» στις 7 Μαρτίου 1888 μια ενδιαφέρουσα επιστολή, με την οποία ευχαριστεί τον Ν. Γ. Πολίτη για την μονογραφία *«Περί του άσματος του νεκρού αδελφού»*, την οποία έλαβε, καθώς και για την ευκαιρία να προσφέρει την βοήθειά του στην *«μελέτην και εξακριβωσιν της δημόδους φιλολογίας»*. Προσπαθεί να απαντήσει σε ορισμένες ερωτήσεις του Πολίτη περί του ποταμού Ακριάνου και της φράσεως «τα όρη των οργιών». Σημειώνει: *«Μ'όλας μου τας προσπαθείας ουδέν ουδαμού κατώρθωσα να ανακαλύψω περί ας ο Ακριάνος ποταμός· έν μόνον παρετήρησα, ότι δηλ. ο Ακριάνος ποταμός φέρεται εις το στόμα τινών εκ των ειδότων το άσμα και ως Ακράτος ποταμός και Ακράθος ποταμός (μήπως είνε ό Κράθης;). Η δε φράσις «όρη των οργιών» δεν είνε παρεφθαμένη, αλλά κατ'εμίν ιδέαν, καθ'όσον πδυνήθην να εξακριβώσω περί τούτου, έχει ως εξής. Παρ'άπασιν ανεξαιρέτως τοις κατοίκοις υπάρχει η ιδέα της υπάρξεως αναριθμητών διαβόλων κατοικούντων εις διάφορα μέρη. π.χ. εις τα όρη, τα σπήλαια και τας χαράδρας, εις τους ποταμούς και τας λίμνας και τας αποκρήμινους και βραχώδεις παραλίας υπό το όνομα νεραίδες, εις τας πεδιάδας υπό το όνομα καλές κυουράδες. Εις τον αέρα υπό το τέλωνια, εις τας οδούς υπό το όνομα φαντασίαι, εις τας παλαιάς οικοδομάς και παλιά δέντρα υπό το όνομα στοιχεία κ.λπ. Πολλοί δε διηγούνται ότι ιδίοις όμμασιν καθ'οδόν είδον φαντασίας υπό διαφόρους μορφάς διαφόρων ζώων, αναφέρουσι δε ότι πολλά έπαθον υπό των τοιούτων φαντασιών. Κατά τοσούτον δε είνε κορυφωμένη η ιδέα ότι τα τοιαύτα φαντάσματα κακοποιούσι τους ανθρώπους και κατατρύχουσιν, όταν ασθενήσῃ τις. Η πρώτη υποψία των οικείων και συγγενών είνε ότι έπαθεν σατανικήν ενέργειαν· διό και κατ'ευθείαν καταφεύγουσιν εις τον ιερέα. Εάν δε η επανειλημμένη επίσκεψις του ιερέως δεν επιφέρει το ποθούμενον, τότε οι οικείοι φεύγουσιν προς τους νομιζόμενους δράστας του κακού και διά φιλικών τρόπων προσπαθούσι να εξευμενίσωσιν αυτούς, όπως δώσωσι την υγείαν τω πάσχοντι. Προς τούτο απομεμονωμένον γύναιον εν σταθερά νυκτί ετοιμάζει τράπεζαν επί του τόπου, καθ'ον ετσαλαπατήθη (κατά το λέγειν των χωρικών μας) ο πάσχων. Η μνημονευθείσα τράπεζα παρατίθεται επί λευκής πετσέτας αμεταχειρίστου. Και παραθέτει το γύναιον εκείνο τρεις κουλούρες, εν φλιτζάνιον μέλιτος, εν δοχείον καινουργές πλήρες διαυγούς ύδατος και μίαν ανθοδέσμην. Μετά την ετοιμασίαν ταύτην αναχωρεί το γραϊδιον εγκατελείπον την τράπεζαν μόνην μέχρι της πρωΐας, λέγει δε (πάντοτε) το γραϊδιον εκείνο ότι αισθάνεται κατά*

την επιστροφήν αναριθμήτους λιθοβολισμούς δεξιά και αριστερά έμπροσθεν και όπισθεν και φθάνει εις την οικίαν περίτρομον και σχεδόν λιπόθυμον, ορκίζεται δε ότι άλλην φοράν δεν θα επαναλάβη τοιούτον τι (ψευδώς). Λίαν πρωί επισκέπτονται την τράπεζαν και αν υπάρχει αλλοίωσίς τις εις τα παρατιθέμενα, βεβαιούται πλέον ότι ο πάσχων έχει ζωτικό και μετ' ολίγον θεραπεύεται, άλλως καταφεύγουσιν εις τον ιατρόν. Αποφεύγουσι δε εκ παντός τρόπου του να λέγωσι το όνομα διάβολος... κ.λπ. εις πολλές περιστάσεις και αντί τούτων μεταχειρίζονται τα εξής ονόματα (και φράσεις). Όξ' απ' του χίλια μίλια τόπο μέλι και γάλα στην κοίτην τωνε' ζωτικά αέρινα, οξαποδίτες όξω κι' απόμακρα. Τοιαύτην τινά αρχήν, λοιπόν, ίσως έχει και η φράσις «όρη των οργιών νύγεν» αντί νύγεν ο διάβολος που κατοικεί στα βουνά με τ' ασκέριν του. Ότι δε η φράσις «νύγεν στα όρη των οργιώ» εννοεί δαίμονας και εκ της θέσεως εκείνης του άσματος, καθ' ην τα όρη των οργιώ εις τον Γιάννη την μπόλια του χορού την ακριανή του μόσκου, η του χορού είνε η πρώτη του χορού του απαρτιζομένου από του σώματος κυράδων είτε των δαιμόνων των πεδιάδων».

Στον Χρ. Κορύλλο⁶⁹, δραστήριο σε πολλούς τομείς γιατρό στην Πάτρα, λόγιο, ιστοριοδίφη, συγγραφέα και συλλογέα πλουσιότατου λαογραφικού υλικού⁷⁰ απευθύνεται ο Ν. Γ. Πολίτης, προκειμένου να διευκρινίσει στοιχεία, τα οποία προφανώς, όπως τεκμαίρεται από τα συμφραζόμενα, εκείνος του είχε αποστείλει. Στην απάντησή του ο Χρ. Κορύλλος γράφει: «Αξιότιμε κ. Καθηγητά, απαντών εις επιστολήν σας της 26 Αυγ. δίδωμι υμίν τας αιτουμένας διασαφήσεις: Το ζυμώνη είναι κατά παραδρομήν βυζαίνη ως και το ομίζεται αντί οσμίζεται. Το χούι λέγεται παρ' ημίν και χούκι. Και τα δύο λέγονται επίσης. Η παροιμία είναι «όπ' έχει τα εννιά (9) πουκάμισα κ' αλλάζει μι τη βελέντζα» και λέγεται διά τους πτωχαλαζόνας. «Το επήρα σκάλο-σκάμμα» λέγεται διά τους βιαζομένους, ως τους ιερείς λ.χ. τους βιαζομένους και αναγιγνώσκοντας τα της ακολουθίας εν βία. Οι πτωχοί κτηματίαι, αντί να σκάψουν

69. Ο Χρ. Ι. Κορύλλος έχει δημοσιεύσει σημαντικά ταξιδιωτικά, λαογραφικά κ. ά. όπως *Χωρογραφία της Ελλάδος*, 1903. «*Εθνογραφία της Πελοποννήσου*», *Προμηθεύς Πυρφόρος*, 1890. *Πεζοπορία από Πατρών εις Τρίπολιν*, 1890. *Πεζοπορία από Πατρών εις Καλάμας*, 1891. *Πεζοπορία από Πατρών εις Σπάρτην*, 1899. Βιογραφικά στοιχεία του Χρ. Κορύλλου βλ. στο Κώστας Ν. Τριανταφύλλου, *Ιστορικόν λεξικόν των Πατρών: [ιστορία της πόλεως και επαρχίας Πατρών από αρχαιότητας έως σήμερον κατα αλφαβητικήν ειδολογικήν κατάταξιν]*, Πάτραι 1959 και κυρίως την τρίτη έκδοση (συμπληρωμένη), τόμ. Α', Πάτρα 1995, στ. 1047-1052.

70. Το ογκώδες και πλουσιότατο υλικό, το οποίο συγκέντρωσε ο Χρ. Κορύλλος, ευρίσκεται κατατεθειμένο στο Κέντρο Λαογραφίας σε πάνω από 1.000 χειρόγραφες σελίδες. Έχει προχωρήσει η προετοιμασία για την έκδοσή του στη σειρά «Πηγές του λαϊκού πολιτισμού» του Κέντρου.

και έπειτα να σκαλίσουν τα αμπέλια τους ή την σταφίδα τους, τα κάμνουν και τα δύο συγχρόνως και τούτο λέγεται με μίαν λέξιν *σκαλόςκαμμα* ή *σκάλο-σκάμμα*. Επί τη ευκαιρία ταύτη ποιούμαι υμίν και τας επομένας προσθήκας εις παροιμίας. [Παραθέτει 3 παροιμίες με την εξήγησή τους]. Διατελώ υμέτερος φίλος. Εν Πάτραις, τη 29η 7βρίου 1918. Χρ. Κορύλλος».

Αλλά και ο λόγιος Δημήτριος Αινιάν⁷¹ επικοινωνεί από τη Γρανίτσα Ευρυτανίας⁷², όπως φαίνεται και από το υλικό που έχει σταλεί, με τον Ν. Γ. Πολίτη. Στην επιστολή, που δημοσιεύεται εδώ, αναφέρεται νέα συλλογή «δημωδών ασμάτων» και δίδονται ερμηνευτικά σχόλια σε υλικό που είχε ήδη σταλεί σε προηγούμενη επικοινωνία: *«Εγκλείστως ώδε αποστέλλω υμίν μικράν τινα συλλογήν δημωδών ασμάτων, ην χθες μοι απέστειλε εις των συνδημοτών μου, σπεύδω να διορθώσω μικρόν λάθος, όπερ εκ παραδρομής παρεισέφρυσεν εν τη προ πέντε ημερών σταλείση μοι συλλογή των δημωδών ασμάτων. Εν τη 3η υποσημειώσει του υπό στίχ. στ' άσματος ερμηνεύει την λέξιν αρματών. Έγραφα ότι το ρήμα τούτο έχει και μέσην (αμετάβατον) σημασίαν, ενώ είχε καθαρώς μεταβατικήν και σημαίνει, ως και εκεί διέλαβον, στολίζω τινά με αρμάταν ή άρματα = στολίδια-ενδύματα-κόσμηματα κλπ. Επιπροστίθημι δε ενταύθα ότι η λέξις άρματα σημαίνει και σπλα και η λέξις αρμάτα σημαίνει και τα πολεμικά πλοία - τον στόλον. Η αντιγραφή των παραμυθιών μου εξακολουθεί και προσεχώς περατούται. Ελπίζω να σας αποστείλω τακτικώς τοιαύτας συλλογάς. Εάν έχητε ευκαιρίαν, απαντήσατέ μοι, Σας παρακαλώ, επί της προγενεστέρας επιστολής μου όσον αφορά εις το ζήτημα, αν ο σημερινός ελληνικός χορός είναι η πυρρίχη των αρχαίων ή ου, και οποία η διαφορά, και θα σας ευγνωμονώ. Διατελώ μετά του προσήκοντος Υμίν σεβασμού / Τais διαταγαίς σας πρόθυμος».*

Ο δημοδιδάσκαλος στη Γράλιστα (σήμε. Ελληνόπυργος), του Δήμου Ιθώμης Καρδίτσας Λεωνίδας Παππαφωτίου στέλνει⁷³ το 1888 στον Πολίτη ένα τραγούδι για τον αρχιληστή Μήτρο Πλεξίδα. Θεωρεί απαραίτητο να προσθέσει και όσα στοιχεία συγκέντρωσε γι' αυτό: *«Ο ήρως ούτος κατήγετο εκ του χωρίου Σκλαταίνης του δήμου Γόμφων. Ήκμασε δε περί τα τέλη της δεκάτης ογδόης εκατονταετηρίδος. Εις ηλικίαν δε τριάκοντα ετών επεδόθη εις*

71. Ο Δημ. Αινιάν, γόνος μεγάλης και ιστορικής οικογένειας λογίων και αγωνιστών του 1821 στην Ανατολική Στερεά Ελλάδα (Μαυρίλο, Υπάτη κ.α.), πρέπει να ήταν εγγονός του ομώνυμού του (1800-1881) λόγιου, απομνημονευματογράφου και στενού συνεργάτη, γραμματέα και βιογράφου του στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη.

72. ΚΛ, αρ. 523-525 (Γρανίτσα, 1888, Δ. Αινιάν). Εν Γρανίτσα, τη 21 Ιανουαρίου 1888.

73. ΚΛ, Ύλη Πολίτου, αρ. 299.

τον ληστρικό βίον, αφού εφόνευσεν εν τω χωρίω του υπάλληλον του διαβοήτου Αλή Πασά, μεταβάντα προς είσπραξιν δημοσίων φόρων εκείσε. Επί της εποχής του ολίγους Τούρκους επιστάτας των τσιφλικίων της Θεσσαλίας αφήκε ζώντας. Επωνομάζετο δε Πλεξίδας, διότι είχε πετλεγμένην την κόμην της κεφαλής του, ήτις ότε εξεπλέκετο έφθανε μέχρι των πτερνών του». Το τραγούδι είναι άγνωστο από άλλες καταγραφές. Ο ίδιος καταγράφοντας παράδοση για τις νεράιδες σημειώνει: «Εis τα μέρη μας πολλοί πιστεύουν ότι υπάρχουν νεράϊδες και την σήμεραν ακόμη, διότι διηγούνται ότι είδον πολλάκις και ήκουσαν να τραγωδούν και να χορεύουν».

Ο ιερέας και δημοδιδάσκαλος στη Δαύλεια Βοιωτίας Π. Καλιαγκάκης στέλνει⁷⁴ στις 24 Ιανουαρίου 1888 συλλογή από εννέα τραγούδια⁷⁵, τα οποία συνοδεύει με πληροφορίες ιδιαίτερα σημαντικές για τον τόπο και τον χρόνο που τραγουδιούνταν, αλλά και την λειτουργικότητά τους ως καθιστικών («εις το τραπέζιον») ή του χορού και τον τρόπο που τραγουδιούνταν με τα τσακίσματα και τις επαναλήψεις (dis), το τοπικό ιδίωμα κλπ. Παραθέτουμε εδώ ως χαρακτηριστικά παραδείγματα το πολύ γνωστό τραγούδι της δρακοντοκτονίας με την πληροφορία ότι τραγουδιεται και χορεύεται «εις διαφόρους πανηγύρεις, οίον εν Δαυλεία και εν Αραχώβη εις την απόλυσιν της λειτουργίας και κύκλοθεν του ναού»⁷⁶. Πρόκειται για ένα τραγούδι, που εξακολουθεί να τραγουδιέται και να χορεύεται με τον ίδιο τρόπο στο γνωστό «πανηγυράκι»⁷⁷ της Αράχovas:

Πανηγυράκι γίνεται εις την Αγία Τριάδα.

*Το πανηγύρ'- νηγύρ' είναι πολύ (dis) κ' ο τόπος είναι ολίγος,
κράτησ'ο Δράκος (θηρίον της φαντασίας) το νερό (dis), διψάγ' το πανηγύρι.
Τρεις λυγιρές (γυναίκες) κινήσανε να παν να πουν του δράκου:
Απόλα, δρά, νε, δράκου μ', το νερό, και συ, βρε νιέ, τη βρύση,
να πιούν οι έμμορφες νερό, να πιούν οι διψασμένοι,
να πάρουν κ' οι γραμματικοί νερό στο καλαμάρι»⁷⁸.*

74. ΚΛ, Ύλη Πολίτου, αρ. 300-309.

75. ΚΛ, Ύλη Πολίτου, αρ. 300-309.

76. «Η πανήγυρις της Δαυλείας τελείται την Δευτέραν της Αγίας Τριάδος, ήτοι του Αγίου Πνεύματος, η δε της Αραχώβης του αγίου Γεωργίου (23 Απριλίου)».

77. Για το πανηγυράκι βλ. Καλή Γ. Λούσκου - Ευάγγελος Ν. Νικολιδάκης, *Το πανηγυράκι της Αράχovas και η ελληνική παράδοση: μελέτη του τραγουδιού και των εθίμων*, Αράχovas 2006.

78. Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Πηγές, υδραγωγεία, οικισμοί. Βίοι παράλληλοι στην ιστορία και στις παραδόσεις», *Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης «Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρισμού»*, ό.π., σ. 171-188.

Ιδιαίτερο επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει για την περιγραφή του και τις πληροφορίες, που ο προσεκτικός ιερέας περιλαμβάνει στις σύντομες παρατηρήσεις του, το αποκριάτικο τραγούδι:

Σήμερ' αλλάζει ο καιρός, σήμερ' αλλάζ' ο χρόνος,

το οποίο χαρακτηρίζει του «χορού» και επιπλέον «κουνητό» για τον τρόπο που χορεύεται. Σημειώνει σχετικά: *«Η σπουδαιότης του παρόντος άσματος συνίσταται εις το κίνημα του χορού, αφού περιέλθουν οι χορευταί κύκλω, ακολουθώς ο πρώτος στρέφει δεξιά όπισθεν (τον τρόπον τούτον θεωρώ λαβυρίνθιον) και τα νώτα του ακομβούν εις τα του δευτέρου και άπαντες καθεξής μέχρι του τελευταίου και επαναλαμβάνεται το αυτό. Τούτο προξενεί ευχαρίστησιν εις τους θεατάς ως σπάνιον και γίνεται ιδίως κατά τας Απόκριεω».*

Ο τ. διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου Βερβένων Κυνουρίας Μιχαήλ Τρανός από τα Φιλιατρά Τριφυλίας⁷⁹ σε επιστολή του αναφέρει ότι συγκέντρωσε στοιχεία από συστρατιώτες του Αρκάδες και αναρωτιέται αν το υλικό αυτό είναι χρήσιμο και σύμφωνο προς τους κανόνες της λαογραφικής έρευνας. Επιπλέον ο ίδιος απευθύνει στον Πολίτη το ερώτημα αν πληροφορίες, τις οποίες από προσωπικό του βίωμα και από μνήμη έχει καταγράψει, ενδιαφέρουν την λαογραφική έρευνα.

Γράφει: *«Προ πολλού χρόνου και περί τους 6 ή 4 μήνας απέστειλα προς υμάς δημοτικά τραγούδια, άτινα συνέλεγον μεταξύ των συμπολιτών μου και συστρατιωτών μου Αρκάδων, μεθ' ων συνυπηρέτουν εν Μακεδονία, τη πολυπαθεί ταύτη χώρα. Δεν γνωρίζω αν ταύτα, δηλαδή η συλλογή, ανταποκρίνονται προς τους κανόνες της λαογραφικής εργασίας πλήρως. Η τιμή όμως, την οποίαν απέδωκέ μοι η Εταιρεία, ίνα κατά το παρελθόν έτος τα τραγούδια μου αποτελέσουσι μέρος της όλης λαογραφικής εργασίας, της οποίας προϊστασθε, μοι έδωσε το θάρρος να συλλέξω και άλλα τοιαύτα, τα οποία οι νέοι της ιδιαιτέρας μου πατρίδος έφαλλον χορεύοντες μετά των νεανίδων του τόπου κατά τας σεληνοφώτους νύκτας εν τοις οδοίς και ψάλλουσιν εισέτι. Τα πλείστα τούτων ανέσυρα εκ της μνήμης μου, επειδή τα είχαν εκμάθει κατά την παιδικήν μου ηλικίαν, οπότε τα ετραγωδούμεν εις τα παρθένα βουνά της πατρίδος μου ανάμεσα στις ρεματιές με τα κρύσταλλα νερά τους και στα φουντωμένα δένδρα. Δεν γνωρίζω αν η παρούσα συλλογή είναι τόσοσιν αξία λόγου».*

Ο Σπύρος Ν. Καραβίτης⁸⁰ αποστέλλει στον Πολίτη ως «Γραμματέα», όπως

79. ΚΛ, αρ. 2742-44. Φιλιατρά, 31 Αυγούστου 1893.

80. Τη 22 7βρίου 1916.

τον αποκαλεί, της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας δημοτικά τραγούδια, προκειμένου να δημοσιευθούν στο περιοδικό *Λαογραφία*. Στην επιστολή του παραθέτει δύο δίστιχα, τα οποία κατέγραψε από μνήμης, όπως τα είχε ακούσει από έναν εργάτη, τον οποίο χαρακτηρίζει «αποθήκη ασμάτων». Όπως όμως συμβαίνει με αυτές τις πηγές λαογραφικού υλικού, ο εργάτης Νικόλας, ο γνώστης των δημοτικών τραγουδιών αλλά και ποιητής διστίχων, έφυγε από τη ζωή. Η επιστολή παρουσιάζει ενδιαφέρον: *«Εσωκλείστως αποστέλλω υμίν δημοτικά άσματα διά να τα δημοσιεύσπτε εις το Δελτίον της Εταιρείας, ης τυγχάνετε γραμματεύς. Το πρώτον εξ αυτών ήκουσα προ έτους παρά τινος εργάτου Νικόλα τούννομα, τοσούτον μόνιμον μνήμην έχοντος προς κατοχήν τοιούτων ασμάτων, ώστε πάνυ ασμένως ηδύνατο η κεφαλή του να κληθή πλουσία αποθήκη αυτών. Ουδόλως δ' απίθανον πολλά τούτων (εν οίς ίσως και το εσωκλειστον) να ήσαν όλως ιδικά του, διότι είχε και το παρατήρημα του αυτοσχεδιάζειν άπειρα δίστιχα προθύμως και ετύμως. Ιδού δύο τοιαύτα, άτινα εισέτι δεν εξέφυγον την μνήμην μου:*

*Όταν θα σε συλλοϊστώ, μέσα η καρδιά μου λιώνει
κι ο νους μου διασκορπίζεται σαν τ' αχερο στ' αλώνι.*

*Το ιδρώ του προσώπου σου μου φτάνει να ζυμώσω
κι η ροδοκοκκινίλα σου το φούνο να πυρώσω.*

Ατυχώς προ τετραμήνου τέθνηκεν. Εάν έζη, θα ηδυνάμην να στείλω υμίν και άλλα της δημόδους μούσης καλλιτεχνήματα, παντοία δε δίστιχα ίδια αυτού. Το έτερον των εσωκλειομένων ήκουσα αδόμενον και χορευόμενον εις τρυγητόν εκ του χωρίου Ζέλι της Αρκαδίας. Επειδή ουδεμία συλλογή δημοτικών ασμάτων περιπεσούσα μέχρι τούδε εις χείρας μου περιέχει ταύτα, δεν δύναμαι εκδήλως και ανεπιφυλάκτως να κρίνω όλως νέον το προς δημοσί-ευσιν αποστελλόμενον υμίν, περί τούτου υμείς είστε εις θέσιν να κρίνπτε κρείσσον παντός άλλου».

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει επιστολή του γνωστού αρχαιολόγου καθηγητή και ακαδημαϊκού Κωνσταντίνου Α. Ρωμαίου, σχολάρχη το 1899 στον Άγιο Πέτρο Κυνουρίας, φοιτητή του Νικ. Πολίτη στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, ο οποίος ζητά την επιστημονική συνδρομή του καθηγητή του για το «Κάστρο της Ωριάς», προκειμένου «να είπη κάτι τι ηκριβωμένον» στους μαθητές του κατά την σχολική εκδρομή στα ερείπια του φρουρίου αυτού. Για τον λόγο αυτό σημειώνει τις πληροφορίες, που εκείνος έχει συγκεντρώσει από την προφορική παράδοση: *«Είναι, λοιπόν, το ρηθέν φρούριον εις απόστασιν 2 ωρών ανατολικάς του Αγίου Πέτρου επί λόφου κωνοειδούς και υπό της παραδόσεως ονομάζεται κάστρο της Ωριάς. Περί «κάστρου» δε της*

Ωριάς⁸¹ αμυνδρῶς ενθυμούμαι ὅτι σεις κάπου εππραγματεύητε ἢ ἐδιδάξατε, ἀν δὲν ἀπατώμαι. Το κάστρον εἶδον προ δύο ἐτῶν καὶ ὅσον μόνον δύναμαι νὰ βεβαιώσω εἶναι ὅτι τοῦτο το κτήριον οὐδαμῶς ἐλληνικόν, οὐδέ φαίνεται νὰ τοιχοδομία τοῦ ἐλληνική. Εἶναι βεβαίως το φρούριον τῶν νέων χρόνων καὶ ἀν πιστεύσωμεν τὴν παράδοσιν, περὶ ἧς κατωτέρω, εἶναι ἐνετικόν, το ὁποῖον ἐκράτουν οἱ Ἐνετοὶ μέχρι τῆς τελευταίας τῶν ἐν Πελοποννήσῳ παραμονῆς (1715). Τοῦτο γίνεται πιθανόν ὡς ἐκ τῆς μέχρι τούδε καλῆς διατηρήσεως τῶν πέριξ τειχῶν καὶ πύργων. Ἡ περὶ τοῦ φρουρίου παράδοσις εἶναι κυρίως το ἐξῆς ἄσμα ἀδόμενον ἐν χορῶ⁸² ὡς γνωστότατον εἰς τα πέριξ:

Σαν τῆς Ωριάς το κάστρο κάστρο δὲν εἶδα.

Κάστρο, κάστρο δὲν εἶδα,

Φράγκα με τα ρεπαντιά(;).

Τούρκοι το πολεμούσαν χρόνους δώδεκα,

χρόνους, χρόνους δεκατρεῖς,

Φράγκα, σκύλα νὰ γενῆς.

Καὶ ἴνας κοντοτουρκάκης καὶ γενίτσαρης,

καὶ γενί-γενίτσαρης

το μαξιλάρι ἔωσθη καὶ ἴγκαστρώθηκε

καὶ ἴγκαστρώ-, ἴγκαστρώθηκε

καὶ ξεφανερώθηκε.

-Ανοίχτε μου τῆς δόλιας καὶ τῆς ἀρφανῆς

καὶ τῆς α-, τῆς ἀρφανῆς,

Φράγκα, σκύλα νὰ γενῆς.

Γιατί ἴμαι ἴγκαστρωμένη καὶ στο μήνα μου,

καὶ στο μῆ-, στο μήνα μου,

νὰ ἔχετε το κρίμα μου.

Ὅσο νὰ τριῖξη νὰ πόρτα, χίλιοι μπήκανε

κι ὅσο νὰ καλανοῖξη, τ' ἀποπήρανε.

Ἡ παράδοσις, νὰ πεξή, οἰονεῖ συμπληρούσα τὴν ποιητικὴν, ἀναφέρει ὅτι νὰ ανοίξασα τὴν πύλιν τοῦ φρουρίου με τὸν ἀπατήσαντα αὐτὴν γενίτσαρον ἴπο νὰ βασιλοπούλλα, τὴν ὁποῖαν ὁ πατὴρ συλλαβὼν ευθύς διέταξε, ἀφ' οὗ κλεισθῇ ἐντὸς σιδηροῦ βυτίου ἔχοντος ἐνδοθεν περόνας, νὰ ριφθῇ κατὰ τῶν βράχων, ὡς γενομένη παραιτία τῆς πτώσεως τοῦ φρουρίου. Δεικνύεται δὲ καὶ ὁ τόπος,

81. ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΣΤΡΟ ΤΗΣ ΩΡΙΑΣ βλ. ΑΠ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Κάστρο τοῦ Πλαταμῶνα καὶ τῆς Ωριάς Τεμπῶν καὶ ὁ Τεκές τοῦ Χασάν Μπαμπά*, Θεσσαλονίκη 1972.

82. ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΤΑΙ ΜΕ ΤΑ ΤΣΑΚΙΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΕΠΑΝΑΛΗΨΕΙΣ, ὅπως τραγουδιέται.

όπου εκρημνίσθη η βασιλοπούλλα. Ταύτα μόνον διηγούνται. Ονομάζουσι δε και θέσιν πλησίον του φρουρίου Γιανιτσαραΐκα. Εννοείται ότι το άσμα λέγεται μετά παραλλαγών, όπως αντί του γενίτσαρης άλλοι λέγουσι Ρωμνιο-γενής ή Ρωμνιός γενεΐς (;). Και αντί του - της αρφανής άλλοι άδουσι της Αρετιανής. Και Λεπίδα λέγεται τοπωνυμία τις και αν μη παρετυμολογείται η λέξις, διΐσχυρίζονται ότι «επειδή έπεσε πολύ λεπίδι», διά τούτο ωνομάσθη Λεπίδα. Υμέτερον ήδη έργον είναι λαμβάνοντας υπόψη το ανωτέρω υλικόν να ορίσετε αν το φρούριον αυτό είναι πραγματικώς εκείνο περί ου διηγούνται και άδουσι τα ανωτέρω. Μη άρα γε αι ανωτέρω ιστορίαι αληθεύουσι περί άλλου αλλαχού κειμένου κάστρου της Ωριάς; Και ηκριβώθη άλλο τι περί του γειτονικού μας φρουρίου; Περί τούτων πάντων ελπίζω ότι θέλω τύχει της τιμής να διδαχθώ παρ' υμών το αληθές. Θα σας είμαι ευγνώμων, όπως και οι μικροί μαθηταί μου. Εν τη επιστολή σας ευχάριστον θα μου ήτο εάν edίδετέ μοι οδηγίας τινάς, ίνα παρατηρήσω τούτο ή εκείνο, δι' ό θα υπήρχεν ανάγκη. Προθύμως θέλω σπεύσει να σας μεταδώσω τας παρατηρήσεις μου».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Όπως ήδη αναφέρθηκε, είναι μεγάλος ο αριθμός των εκπαιδευτικών σε σχολεία της Θεσσαλίας και ιδιαίτερα της περιοχής του Πηλίου και του Βόλου, που αλληλογραφεί με τον Νικ. Πολίτη και αποστέλλει σ' αυτόν αξιόλογο υλικό. Από τους τριάντα περίπου εκπαιδευτικούς και πνευματικούς ανθρώπους της ελληνικής επαρχίας που επικοινωνούν μαζί του (μετά το 1881), οι δεκατέσσερις είναι από τη Θεσσαλία και από αυτούς οι δέκα από την περιοχή του Βόλου. Η ιδιαίτερη σχέση του Ν. Πολίτη με τους εκπαιδευτικούς της περιοχής αυτής οφείλεται στην μόνιμη επαγγελματική εγκατάσταση του αδελφού του Νικ. Πολίτη, του Παναγιώτη Πολίτη⁸³, δικηγόρου, στον Βόλο, μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας, όπου μεταφέρεται και η οικογένεια των γονέων τους. Στον Βόλο είναι γνωστό ότι εγκαταστάθηκε, μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας, μεγάλος αριθμός Πελοποννησίων⁸⁴. Η άφιξη

83. Ο Παν. Πολίτης ήταν πολιτευτής, υποψήφιος με τον ανεξάρτητο συνδυασμό του Καρταλικού κόμματος εναντίον του Τοπαλικού. «*Η εκλογική δύναμις του θελει συντελέσει προς καταπολέμησην του Τοπαλικού συνδυασμού, πολλοί δε των μέχρι χθες Απλαιοαννικών Πελοποννήσιοι εώρασαν πανηγυρικάτα την του κ. Πολίτην προσληψιν εν τω Καρταλικώ συνδυασμώ, προβάντος και εις εκδηλώσεις αντιτοπαλικάς*» (εφημ. *Φωνή των Εξω Ελλήνων Βόλου*, έτ. Α' (1894-95), αρ. 31, 24-3-1895, σ. 3). Για το ίδιο πρόσωπο ο δημοσιογράφος Δημ. Τσιμπούκης, που δημοσιεύει κάθε μέρα ένα πορτρέτο με τίτλο «Πάρεργα - στιγμιότυπα» και με το ψευδώνυμο *Passe-Partout*, δίνει το διάγραμμα της προσωπικότητας του Παν. Πολίτη ως εξής: «*Ο υψηλότερος όλων των δικηγόρων και ο αγαπτότερος της δικηγορικής νεολαίας. Ευφυής, ευθύς, ήπιος, αφελής. Κουβαρδάς πολύ και ... πρόξενος της Σερβίας! Αποστρέφεται τας επιδείξεις, την πολιτικήν. Φορεί ρεπούμπλικαν και ... κερνά διαρκώς εις το καφενείον. Έχει πολλήν εγκυκλοπαιδικήν μόρφωσιν ως και νομικήν. Εκ των καλών δικηγόρων της πόλεως μας...*» (εφημ. *Τύπος Βόλου*, έτ. Α' (1902), αρ. 68, 11-1-1902, σ. 1). «*Εθελοντής στην επανάσταση που έγινε το 1878 στη Μακρινίτσα. Από την Πελοπόννησο. [Ο Παν. Πολίτης] ανήκει στην οικογένεια των Πολιτίδων του Μωριά, όπου κι ο ιδρυτής και θεμελιωτής της Ελληνικής Λαογραφίας Νικ. Γ. Πολίτης ανήκει. Όταν ξεσηκώθηκεν η επανάσταση του 1878 ο Παν. Γ. Πολίτης ήταν φοιτητής της Νομικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ήρθε και πολέμησε, μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας εγκαταστάθηκε στο Βόλο. Δικηγόρος πια και συντάκτης της εφημερίδας "Η Φωνή του Λαού" αφήνει να φανή ο ανθρωπισμός του και το φιλοπρόοδο πνεύμα. Ο Πολίτης στάθηκε μια ωραία φυσιογνωμία στα πρώτα χρόνια του ελεύθερου Βόλου και η θεσσαλική δημοσιογραφία θα αισθάνεται τιμή, αναφέροντάς τον στην ιστορία της*» (Ο Βόλος και το Πήλιο, Βόλος 1959, σ. 166-167).

84. Οι Πελοποννήσιοι στη Λάρισα και τον Βόλο είναι πολλοί και έχουν ιδρύσει ευθύς εξ αρχής ακμαίους Συνδέσμους, οι οποίοι έχουν ως στόχο να διατηρούν τους δεσμούς μεταξύ των καταγομένων από την Πελοπόννησο. Το 1903 η εφημερίδα «Τύπος» του Βόλου, έτ. 2 (1902-1903), αρ. 300, 26-7-1903 κάνει λόγο για τις έριδες και τη διχόνοια, που είχαν εμφυλλοχωρήσει στον αρτισύστατο τότε Σύνδεσμο των Πελοποννησίων. Το 1905 οι αρχαιρεσίες του Συνδέσμου Πελοποννησίων πραγματοποιούνται στη μεγάλη

εκεί του Γεωργίου Πολίτη, πατέρα των Νικολάου και Παναγιώτη, αποτελεί είδηση στις εφημερίδες του Βόλου, όπως και ο θάνατός του στο Βόλο, όπου έγινε και η κηδεία του⁸⁵.

Ο Ν. Γ. Πολίτης αλληλογραφεί, όπως αναφέρθηκε, με δεκατέσσερις εκπαιδευτικούς, δασκάλους, καθηγητές, σχολάρχες, που υπηρετούν σε ισάριθμα σχολεία της Θεσσαλίας. Στο αρχείο του, αυτό που ευρίσκεται στο Κέντρο Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών ως «Υλη Πολίτου», υπάρχουν 36 επιστολές δασκάλων προς αυτόν με χρονολογίες μεταξύ των ετών 1888 και 1902. Μεταξύ αυτών που στέλνουν υλικό είναι και προσωπικότητες που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην πνευματική, κοινωνική και πολιτική ζωή του Βόλου, τις πρώτες δεκαετίες μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας, όπως ο γνωστός γιατρός Δημ. Σαράτσος⁸⁶, ο ηθογράφος Γεώργιος Αδρακτάς⁸⁷,

αίδουσα του ξενοδοχείου «Μινέρβα», που ανήκε στον Γ. Ταγκόπουλο και αργότερα στον επίσης Πελοποννήσιο Νιάρχο Γεφμή. Τύπος του Βόλου, έτ. 4 (1904-1905), αρ. 809, 10-9-1905, σ. 3). Σημειωτέον ότι ο τύπος της Θεσσαλίας (καθώς και τα πρακτορεία εφημερίδων τότε) ευρίσκεται κατά το μεγαλύτερο και δυναμικότερο μέρος του στα χέρια Πελοποννησίων. Για τους Πελοποννησίους στη Θεσσαλία βλ. Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη, «Πελοποννήσιοι στην περιοχή της Λάρισας μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας (1881). Συμβολή στην έρευνα του εποικισμού του πεδινού Θεσσαλικού χώρου». *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών* (Καλαμάτα, 8-15 Σεπτεμβρίου 1985), τ. Γ', Αθήναι 1987-1988, σ. 491-518 + πίν. 28-30.

85. «Διάφορα», εφ. *Θεσσαλία* Βόλου, έτ. Ε' (1884), αρ. 507, 18-4-1884, σ. 2.

86. Ο Πολίτης έλαβε μια επιστολή από τον φοιτητή τότε της Ιατρικής και κατοπινό λόγο γιατρό, πρωτοπόρο στους κοινωνικούς αγώνες του Βόλου, Δημ. Ι. Σαράτση με ημερομηνία 14-8-1889. Βλ. και Δημ. Ι. Σαράτσος, «Πανηγυρικός ελληνικός χορός εν Πηλίου [εντυπώσεις]», *Προμηθεύς*, Βόλος, έτ. Β' (1890), αρ. Κ', σ. 157-159, αρ. ΚΑ', σ. 165-167.

87. Ο Γεώργιος Κ. Αδρακτάς, βιογραφία και εργογραφία του οποίου από την υπογράφουσα ευρίσκεται στο τυπογραφείο, είναι ελάχιστα γνωστός διηγηματογράφος του τέλους του 19ου αιώνα. Έγραψε παρακινημένος από το κλίμα της ηθογραφίας της εποχής του για στροφή στον παραδοσιακό πολιτισμό και τα θέματα από την εθνική ιστορική πραγματικότητα. Εμπνέεται από την καθημερινή ζωή της πατρίδας του, του Πηλίου, και από την ιστορία της. Ανήκει κι εκείνος στη γενιά του Νικολάου Πολίτη και της ηθογραφικής πεζογραφίας και διασώζει αξιόλογο υλικό για την λαογραφική έρευνα του Πηλίου. Το 1888 τον συναντούμε για πρώτη φορά μεταξύ των συνεργατών του περιοδικού «*Εβδομάς*», όπου δημοσιεύει με το ψευδώνυμο Αδρίας. Στο περιοδικό αυτό, για ένα περίπου χρόνο (1888-1889) διατηρεί συγκεκριμένη στήλη, το «Πανόραμα» με υπότιτλο «Επιστήμη, Καλλιτεχνία, Φιλολογία», την οποία ο ίδιος περιγράφει ως «σειρά εικόνων δεικνυσουσών εν ολίγοις παν ό,τι επίκαιρον αναφέρεται εις την φιλολογίαν, την ποίησιν, την μουσικήν, τας τέχνας, τας επιστήμας» (Αδρίας*, «Πανόραμα. Επιστήμη, Καλλιτεχνία, Φιλολογία», περ. *Εβδομάς*, έτ. Ε' (1888), αρ. 50, σ. 8). «Πανόραμα» δημοσιεύει ο Γ. Κ. Αδρακτάς στους τόμους Ε' και ΣΤ' του περιοδικού *Εβδομάς* (1888 και 1889). Τον Σεπτέμβριο του 1890 δημοσιεύει στο *Εθνικό Ημερολόγιο* του Κωνστ. Φ. Σκόκου την «κοινωνική μελέτη» του «Υιοί και θυγατέρες», την οποία έγραψε, όπως αναφέρει ο ίδιος, «εν Τσαγκαράδα (Βόλου) κατά Σεπτέμβριον 1889». Με το ίδιο

ο σχολάρχης Ν. Ρηματισίδης⁸⁸, ο Ζήσης Κυρτσώνης⁸⁹, ο σχολάρχης Ι. Δ. Σαχίνης⁹⁰, ο Χιώτης καθηγητής Στυλ. Βίος⁹¹ αλλά και ο Αλεξ. Δελμούζος και ο Γ. Δροσίνης⁹², ο οποίος επισκέπτεται συχνά το Πήλιο με την σύζυγό του.

Εδώ επιλέξαμε για δημοσίευση είκοσι (20) επιστολές, οι οποίες παρουσιάζουν ενδιαφέρον τόσο για την συλλογή του λαογραφικού υλικού κατά την πρώιμη εκείνη περίοδο της ελληνικής Λαογραφίας, όσο και για θέματα της

ψευδώνυμο Αδρίας δημοσιεύει το πρώτο του άρθρο με τίτλο «Υιός ή κόρη; Λύσεις προαιωνίου ζητήματος», στο ίδιο περιοδικό το 1888 (*Εβδομάς*, έτ. Ε' (1888), αρ. 49, σ. 7-8). Από τον τόμο αυτό και καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του περιοδικού ο Γ. Κ. Αδρακτάς αναφέρεται μεταξύ των βασικών συνεργατών του. Στον ίδιο τόμο δημοσιεύει ο Γ. Βιζηνός σε τέσσερις συνέχειες τη λαογραφική του μελέτη «Οι Καλόγηροι και η λατρεία του Διονύσου εν Θράκη» (περ. *Εβδομάς*, έτ. Ε' (1888), αρ. 32, σ. 3-5. αρ. 33, σ. 2-5. αρ. 34, σ. 5-8. αρ. 35, σ. 6-9). Με το ίδιο θέμα ο Αδρακτάς θα δημοσιεύσει το 1890 το προαναφερθέν ηθογραφικό διήγημα με τίτλο «Υιοί και θυγατέρες, ήτοι σελίδες εκ του επαρχιακού βίου». Ο ίδιος το χαρακτηρίζει κοινωνική μελέτη (*Εθνικόν Ημερολόγιον* Κ. Φ. Σκόκου, έτ. 1890, σ. 348-365). Μέχρι το 1905 δημοσιεύει ανελλιπώς στα περιοδικά *Εβδομάς* (ως το 1892) και *Εθνικόν Ημερολόγιον* του Κ. Φ. Σκόκου. Το 1902 στέλνει το διήγημα «Μικρά βάσανα (Μαθητικά ανάμνησις)» στο *Ημερολόγιο* του Κ. Φ. Σκόκου (*Εθνικόν Ημερολόγιον* του Κ. Φ. Σκόκου, τ. 18, έτ. 1903, σ. 250-256).

88. Μια επιστολή του σχολάρχη στον Αγίο Γεώργιο Νηλείας Ν. Ρηματισίδη (15-6-1888), ο οποίος αποστέλλει στον Πολίτη «μικράν συλλογήν ασμάτων, εν οίς απεικονίζεται ο ιδιωτισμός της Θεσσαλικής διαλέκτου», παραμύθια (το υπ' αριθμόν 9, σελ. 11-16, υπό τον τίτλον «Παραμύθιον. Ο Μπαλωτής» έχει στο περιθώριο σημείωση «πρβλ. Τα χρήματα του Αγγ. Βλάχου(;), Σκόκου, Ελλην. Λιγν. Α', 47-63»), καθώς και ένα αντίτυπο της δυσεύρετης σήμερα «*Συνοπτικής περιγραφής της Θεσσαλίας καί τινων παρά τοις Θεσσαλοῖς ἐθίμων*», Σμύρνη 1874, το οποίο εναπόκειται στη Βιβλιοθήκη του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.
89. Ζήσης Κυρτσώνης, «Ο Δράκος και η νύφη», *Εβδομάς* Γ' (1886), αρ. 107, σ. 131. Ο ίδιος, «Τραγούδια του λαού», *Ημερολ. Θεσσαλικαί Σελίδες*, εν Βόλω, 1902, σ. 21-25. Ο ίδιος, «Δρακιώτικα λαϊκά τραγούδια», εφ. *Τύπος* [πρώην *Θεσσαλική*] Βόλου, έτ. Α' (1902), αρ. 66, 6-1-1902 (Κυριακή), σ. 1.
90. Δύο επιστολές του σχολάρχη του Άνω Βόλου Ι. Δ. Σαχίνη με ημερομηνίες 4-1-1888 και 23-1-1888, ο οποίος απαντά σε «επίσημο έγγραφο» του Υπουργείου με χρονολογία 9-12-1887. Η γρήγορη και φιλόφρονη απάντησή του Ν. Πολίτου θα προκαλέσει την ανταπόκριση του δασκάλου, ο οποίος θα στείλει ξανά σ' αυτόν λαογραφικό υλικό με την επιφώνηση «ευτειθέστατος» ή «προθυμότατος».
91. Στυλιανός Βίος, «Τα κατά τον γάμον έθιμα εν Αγίω Γεωργίω του Πηλίου», *Λαογραφία*, τόμ. 5 (1915-16), σ. 643-645. Ο ίδιος, «Ευτράπελοι διηγήσεις. Τα καλουγιστικά ελληνικά» (Αγιος Γεώργιος Νηλείας Πηλίου), *Λαογραφία*, τόμ. 5 (1915-16), σ. 624. Ο ίδιος, «Τραγούδια Αγίου Γεωργίου Πηλίου», *Λαογραφία*, τόμ. 6 (1917-18), σ. 237-239.
92. Πολίτης Ν. Γ., «Δημώδεις κοσμογονικοί μύθοι», *Λαογραφικά Σύμμεικτα* Β', έκδ. Β', εν Αθήναις 1975, σ. 126: «Οι Θεσσαλοί πιστεύουσι νυν ότι η σαλαμάνδρα καταπίπτει εις την γην μετά της αστραπής ή αναφαίνεται μετά βροχήν (κατ' ανακοινώσεις των κ. Γ. Δροσίνη και Αλ. Κασσαβέτη, εκ του Πηλίου)». Βλ. και Γ. Θωμάς, «Ο Γ. Δροσίνης για έναν πηλιορείτικο θρύλο. Τότε που παραθέριζε στο Χορευτό (1899-1911)», περ. *Μακρινίτσα*, τεύχ. 25 (Απρίλιος 2001), σ. 112-114.

εκπαίδευσης, αλλά και για άλλα ζητήματα της κοινωνικής ζωής της εποχής και τις δημοσιεύουμε ολόκληρες. Τα κείμενα δημοσιεύονται όπως γράφτηκαν από τους αποστολείς τους. Όπου υπάρχουν σημαντικά ορθογραφικά λάθη, διορθώνονται σιωπηρά. Δεν τηρείται η διάρθρωση του κειμένου, το ημίκλαστον των επιστολών, ακόμη και οι παράγραφοι για λόγους εξοικονόμησης χώρου.

1.

Αξιότιμε Κύριε Ν. Πολίτα,

Συμφώνως τω υμετέρω εγγράφω της 11 Δεκεμβρίου π.έ. εγκλείω τη παρούση μου παραμύθιον λεγόμενον ενταύθα. Περιττόν κρίνω, Κύριε Πολίτα, να γνωρίσω υμίν ότι διετήρησα αμετάβλητον, κατά την υμετέραν επιθυμίαν, την γλώσσαν της διηγησαμένης μοι τούτου γράφας, διότι εξ αυτού τούτου αποδείκνυται. Eis προηγουμένην μου επιστολήν, δι' ης εγνώριζον υμίν την ύπαρξιν εν Νεοχωρίω Ευαγγελίου γεγραμμένου επί μεμβράνης, έγραφα «παραγγέλσθε μοι» αντί «παραγγελετέ μοι» και ορθότερον εντέλλεσθε μοι. Διό και αιτούμαι συγγνώμην.

Επιτρέψατέ μοι να γνωρίσω υμίν ότι ο Δήμαρχος Μηλεών ηρνήσατο να θεωρήση τας μισθοδοτικές καταστάσεις του μηνός Δεκεμβρίου με τον μισθόν ον ώρισε το Σ. Υπουργείον, αλλά εθεώρησε τούτας με μισθόν 100 δραχμών, επομένως να παρακαλέσω υμάς, ίνα ενεργήσητε το εφ' υμίν προς άρσιν του προσγενομένου μοι τούτου αδικήματος, μάλιστα δε αφού ο μεν δήμος Μηλεών έχει περί τας 18 χιλ. δραχμών εισόδημα, συντηρεί δε μόνον τρία δημοτικά σχολεία αρρένων και εν Παρθεναγωγείον, εγώ δε δεν δύναμαι να συντηρηθώ με τας 100 δραχμάς, διότι και ο βίος ενταύθα είναι δαπανηρότατος και οικογενειαν έχω εις την πατρίδα μου Θήραν, η οποία στερείται και των απολύτως αναγκαίων προς τον βίον. Πεπεισμένος ότι ευμενώς και πάλιν θα αποδεχθήτε την θερμήν ταύτην παράκλησίν μου, εκφράζω υμίν εκ των προτέρων την εγκάρδιον ευγνωμοσύνην μου.

Εν Πρόπαντι του δήμου Μηλεών τη 11 Ιανουαρίου 1888

Διατελώ όλως υμέτερος

Γεώργιος Άγγελος

2.

Αξιότιμε Κύριε Ν. Πολίτα,

Ασμένως εδεξάμην το υμέτερον γράμμα της 19ης λήγοντος μηνός Ιανουαρίου εκφράζων υμίν την τε εγκάρδιον ευγνωμοσύνην μου διά τας υπέρ εμού ενεργείας υμών και τας θερμάς ευχαριστίας μου, διότι μ' ετιμήσατε δι' επιστολής υμών, παρακαλώ θερμώς, ίνα ευαρεστηθέντες μη παύσησθε και εις το μέλλον του να μοι παρέχητε ταύτα. Τούτο μεν, ίνα μανθάνω ότι λαμβάνετε τα αποστελλόμενα παρ' εμού παραμύθια και ό,τι άλλο συναφές τούτοις, εκείνο δε, διότι, επιταθείσης εσχάτως της προ ετών λυμαιομένης το σαρκίον μου νόσου, του βρογχικού κατάρρου, ένεκα του ψυχρού κλίματος τούδε του τόπου και της κακής κατ' ανάγκην διαίτης, νομίζω ότι η ένθερμος προστασία υμών δύναται να μοι δώση δυνάμεις, όπως επί τινα έτι χρόνον ανακόψω και πάλιν την πορείαν της και τοιουτοτρόπως δύναμαι να παρέχω τροφήν εις την τλήμονα μητέρα μου, εις την αδύνατον αδελφήν μου και εις τον μικρόν και ορφανόν υιόν μου Νικόλαον, ως μόνος προστάτης των. Προς δε αποδώσω τοις φίλοις τας υποχρεώσεις μου. Εγκλείστως τη παρούση μου θα εύρητε δύο παραμύθια, μιαν παραβολήν, εν άσμα και δώδεκα αινίγματα. Δεν μοι εστάλη ειςέτι παρά της Νομαρχίας το χρηματικόν ένταλμα του μηνός Δεκεμβρίου.

Δέξασθε την διαβεβαίωσιν την προς υμάς βαθυτάτης υπολήψεώς μου, μεθ' ης διατελώ όλως υμέτερος

Γεώργιος Άγγελος

Εν Πρόπαντι τη 28 Ιανουαρίου 1888

3.

Αξιότιμε Κύριε Ν. Πολίτα,

Έλαβον την της 8ης υπερμεσούντος μηνός ερίτιμον επιστολήν, ευχαριστών δε υμίν εκ μέσης καρδιάς διά το ενδιαφέρον, όπερ δεικνύει περί εμού, παρακαλώ υμάς θερμώς ίνα πάντοτε πράττητε το αυτό. Λυπούμαι διότι και εις απορίαν ευρίσκομαι και μεταξύ γραϊδίων πονηροτάτων. Όθεν και απαντώ δυσκολίας εις την συλλογήν των ολίγων παραμυθίων. Αποστέλλων υμίν, εγκλείστως τη παρούση μου, τρία άσματα και εν παραμύθιον, γνωρίζω υμίν ότι, ως ελπίζω, προσεχώς θα δυνηθώ να αποστείλω υμίν πλείονα. Ηρξάμην να γράφω ιδιαιτέρως όσα παραμύθια, αφορώντα την αλώπεκα και

τον λύκον, λέγονται ενταύθα, μετά το πέρας δε της εργασίας μου ταύτης θα υποβάλω υμίν το αποτέλεσμα. Μόνος εγώ των συναδέλφων μου δεν λαμβάνω ενοίκιον, ως νομίζω, διότι με παρέπεισε (ως δάσκαλον) ο δήμαρχος και εσημείωσα εις τας καταστάσεις μου ότι μοι παρέχει κατοικίαν η ενταύθα κοινότης. Αι καταστάσεις μου ήδη ευρίσκονται αυτόθι παρά τη διοικούση το Ταμείον της δημοτικής εκπαιδεύσεως επιτροπή, ης πρόεδρος είναι ο κ. Σ. Δειμέζης.

Επιτρέψατέ μοι να παρακαλέσω υμάς ίνα, οσάκις είναι υμίν εύκαιρον, μοι αποστέλλετε την Ακρόπολιν ή άλλην τινά εφημερίδα (εγώ πλησιάζω να λησμονήσω εδώ ότι υπάρχει και άλλος κόσμος), μέχρις ου λάβω τον μισθόν του Ιανουαρίου και εγγραφώ τακτικός συνδρομητής εις τινα τούτων. Δέξασθε την διαβεβαίωσιν της προς υμάς βαθυτάτης υπολήψεώς μου, μεθ' ης διατελώ όλως υμέτερος.

Εν Πρόπαντι τη 18 Φεβρουαρίου 1888

Γεώργιος Άγγελος

Υστερ. Από χθες ενεδύθη ο τόπος μας την λευκήν του ενδυμασίαν. Το θεομό-
μετρον εν υπαίθρῳ εδεικνυε την πρωίαν της σημερον (9 ώρα) 1^ο υπό το μηδέν.
Και άλλα τρία άσματα γεγραμμένα επι ημισεος φύλλου χάρτου εγκλείω δια
της παρούσης μου. Παρακαλώ ευαρεστηθήτε να μοι γνωρίσητε την περι-
τούτων κρίσιν υμών διά δύο λέξεων.

Ο αυτός.

4.

Εν Βόλω τη 24 Ιανουαρίου 1888

Σεβαστέ μοι φίλε Κύριε Νικόλαε Πολίτα,
Εις Αθήνας

Μετ' ευχαριστήσεως έλαβον την 11ην τ.μ. επιστολήν υμών μετά της εσωκλείστου εγκυκλίου, δι' ης μοι ζητείτε να παράσχω υμίν καγώ την συνδρομήν μου εις την περισυλλογήν μνημείων της καθ' ημάς ελληνικής Λαογραφίας. Δυστυχώς ουδέποτε κατέγινα μέχρι τούδε εις τοιαύτας συλλογάς, ούτε ανέγνωσα τοιαύτας, αισχύνομαι δ' υμίν εξομολογούμενος την πάσαν αλήθειαν ότι ελάχιστα ή να μη είπω μηδέν γινώσκω περί της ζωής ταύτης ανά τα στόματα του λαού φιλολογίας, εν δε τη πενιχρά μου Βιβλιοθήκη απαρτιζομένη καθ' ολοκληρίαν εκ των κλασσικών Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων ουδέ εν βιβλίον έχω αναφε-
ρόμενον εις την νεοελληνικήν Φιλολογίαν ταύτην, αφού και αυτήν ακόμη την

μελέτην σου «Περί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων» δεν έχω. Ούτως η παλαιά ελληνική και λατινική Φιλολογία εντελώς με απερρόφησεν, αισθάνομαι δε λύπην, διότι εκ της δημοσίας υπηρεσίας και των οικογενειακών φροντίδων δεν μοι υπολείπεται χρόνος και αργύριον να μελετήσω τα μνημεία ταύτα όντα σπουδαιότατα καθ'εαυτά. Όμως, ίνα μη φανώ κωφός εις την υμετέραν επίκλησιν και δη «αφ'εστίας αρχόμενος» κατά το της παροιμίας παρεκάλεσα πρώτον μεν την γυναίκα μου Μαρουσώ και την υπηρέτριά μου Αναστασίαν Βιώννη να μοι είπωσιν οσαδήποτε παραμύθια ή ρίμας γνώσκουσι και ταύτα πιστότατα καθ' υπαγόρευσίν των έγγραφα τηρήσας και αυτήν έτι την προφοράν των λέξεων όσον ηδυνάμην. Αγνοώ όμως παντάπασιν εάν πότε και πού και παρά τίνος εξεδόθησαν αυτά, τα οποία, ως βλέπετε, σήμεραν εγκλείστως σοι αποστέλλω, υμείς μόνος ως ειδικός περί τα τοιαύτα δύνασθε να γνωρίζητε.

Και η μεν υπηρέτρια μου Αναστασία Βιώννη υπηγόρευσε 1) το σκουπιδάτζι 2) την ρίμαν της Αρετούσας και 3) την ρίμαν του Γιαννάτση, η δε γυνή μου 4) τον Απτάλν. Έπειτα δε παρεκάλεσα και τους μαθητάς μου, οίτινες μοι υπεσχέθησαν να μοι φέρωσι διάφορα παραμύθια, ρίμας, ποιήματα και ό,τι εν γένει δυνηθώσι να συναγάγωσι. Πιστεύω την προσεχή Κυριακήν να δυνηθώ να αποστείλω υμίν έτέραν συλλογήν. Η παραίτησις υμών από της δημοσίας υπηρεσίας και η αποδοχή αυτής υπό της Κυβερνήσεως μοι επροξένησαν βαθυτάτην θλίψιν. Χωρίς να γινώσκω τα καθέκαστα, υποθέτω ότι επιτέλους απдіασες. Που αφήνει η βουλευτοκρατία και η πολιτική, η λέπρα αύτη του Γιεζή της νέας Ελλάδος, μεταρρυθμίσεις και πρόοδον! Επιθυμών πάντοτε να μ' αγαπάτε, διότι και εγώ τυρρηνικής κώδωνος τορώτερον διεκήρυξα πανταχού την υμετέραν ευρείαν παιδείαν και ευφυίαν ου την τυχούσαν εν τη περιγραφή μου των Γερμανικών σχολείων.

Διατελώ μετά του προσήκοντος σεβασμού και εξαιρέτου υπολήψεώς μου.

Ο υμέτερος θεράπων

Θεμιστοκλής Ι. Ολύμπιος

5.

Εν Βόλω τη 17 Μαΐου 1888

Σεβαστέ μοι φίλε και αγαπητέ κύριε Νικόλαε,

Πρώτον μεν ως ευ παρέστης εξ Ιταλίας μετά της Μαρίας σου, δεύτερον συγχαίρω σοι από καρδίας διά τους αρραβώνας της αδελφής σου Ιουλίας, τρίτον σοι αποστέλλω εγκλείστως, ως βλέπεις, δύο Λαζάρους της Τσαγκα-

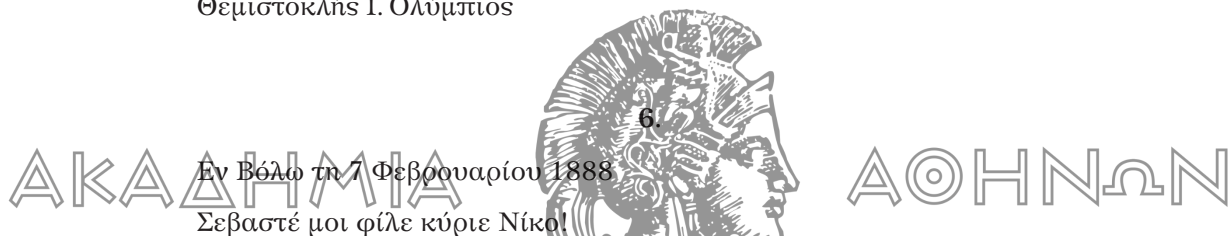

ράδας και τέλος σοι αποστέλλω ταχυδρομικώς εν παλαιόν μικρόν βιβλίον χειρόγραφον περιέχον πάσαν σοφίαν επουρανίαν και επιγείαν του ελληνικού λαού, διότι εν αυτώ θα εύρης μαγείαν, ιατρικήν, φαρμακευτικήν, αστρολογίαν, βοτανικήν, εξορκισμούς, διαιτητικήν και παν ό,τι δύνασαι να φανταστής, το χειρόγραφον αυτό ευρέθη εν τοις παλαιοίς βιβλίοις του μακαρίτου πενθερού μου Κ. Μπάου, στερείται επιγραφής τόπου και χρόνου, διότι διά τον Έλληνα τόπος και χρόνος είναι εισέτι λέξεις ακατάληπτοι. Επίσης δε και τίτλου, ώστε δύναται να ονομασθή άθροισμα παραγγελμάτων και εξορκισμών. Προσφέρετε, παρακαλώ, τα σέβη μου εις την ευγενεστάτην Κυρίαν σας και εις τους σεβαστούς γονείς Σας.

Διατελώ μετά του προσήκοντος σεβασμού, αγάπης και υπολήψεως

Ο υμέτερος θεράπων

Θεμιστοκλής Ι. Ολύμπιος

Εν Βόλω τη 7 Φεβρουαρίου 1888

Σεβαστέ μοι φίλε κύριε Νίκο!

Παρήγγειλα εις τους μαθητάς της Δ τάξεως, ως προέγραφα υμίν, να μοι φέρωσι παραμύθια, ρήμας⁹³, τραγούδια, ό,τιδήποτε και εάν έχωσι διά να σοι το αποστείλω. Εις τούτων, ο Δημήτριος Αναστασόπουλος, μοι έφερε 5 λιδωρικιώτικα τραγούδια, άτινα αντέγραψα διά να σοι τα αποστείλω, αλλ' επειδή πολύ μου ήρεσαν διά το επίχαρι και αφελές αυτών τον ηρώτησα πού τα εύρε και εάν έχη και άλλα εν τη οικία του διά να μοι τα φέρη. Ούτος μοι είπεν ότι γέρων τις θείος του από του 1875 εποίησε μικράν συλλογήν των ασμάτων της πατρίδος του, ην έχει εν τω δωματίω του και ότι προθύμως θα μου την φέρει. Πραγματικώς την επιούσαν μοι έφερε μίαν συλλογήν εκ 35 λιδωρικιωτικών ασμάτων ως επί το πλείστον κλεφτικών, εξ ών αντέγραψα τα 22, άτινα εγκλείστως σήμερα σοι αποστέλλω, τα δε άλλα θα αντιγράψω την επομένην Κυριακήν, ίνα μετά τινων παραμυθίων σου αποστείλω. Εννοείται οίκοθεν ότι μεγάλως θα χαρώ, εάν κανέν εξ αυτών τύχη να είναι ανέκδοτον, διότι υποπτεύω μήπως πάντα ταύτα είναι προ πολλού εκδεδομένα.

Εκτός τούτων και έτερος μαθητής, ο Κουτσαγγέλης, μοι έφερεν εν

◆

93. ρήμας

παλαιόν προικοσύμφωνον του 1798, όπερ είναι γεγραμμένον ολίγον δυσαναγνώστως. Τα γράμματα εισί παρεμφερή εν πολλοίς προς τα του μακαρίτου διδασκάλου Φιλίππου Ιωάννου⁹⁴. Τούτο εξήτησα παρά του μαθητού, ως άχρηστον αυτό, να μοι τω δώση να το αποστείλω εις την υμετέραν Εταιρείαν ως παλαιόν, αλλ', ως γινώσκετε, οι κατέχοντες παλαιά χειρόγραφα, έστω και ασήμαντα παντελώς, νομίζουν ότι κατέχουν την κάραν του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου και ότι κάτωθεν και των ψιλών γραμμάτων ενός χειρογράφου υποκρύπτεται χρυσός και άργυρος. Δεν επείσθη, λοιπόν, να μοι το δώση διά να σοι το αποστείλω και ούτω το αντέγραφα και αυτό πιστότατα και σοι το αποστέλλω⁹⁵.

Μετά του άκρου σεβασμού, αγάπης, και υπολήψεως μεγίστης διατελεί ο θεράπων υμών

Θεμιστοκλής Ι. Ολύμπιος

Εν Βόλω τη 7 Ιουλίου 1888

Σεβαστέ μοι και αγαπητέ μου φίλε κ. Νικόλαε Πολίτα,

Προ τριών ετών το ενταύθα γυμνάσιον στερείται ειδικού καθηγητού των ιερών μαθημάτων και ουδεμία θρησκευτική διδασκαλία τοις μαθηταίς του ημετέρου γυμνασίου μετεδόθη. Διανοήθην λοιπόν ότι ουδαμώς είναι δύσκολον να αναλάβω εγώ αυτός την διδασκαλίαν του θρησκευτικού μαθήματος δι' ενός αξιοπρεπούς επιμισθίου, τουλάχιστον 80δράχμου κατά μήνα, και ούτω και το δημόσιον εξοικονομεί ολόκληρον μισθόν καθηγητού και οι μαθηταί ημών δεν στερούνται θρησκευτικής διδασκαλίας και εγώ αυτός, όστις ουδεμίαν ιδιωτικήν διδασκαλίαν έχω ούτε κατ' οίκον ούτε εν ιδιωτικοίς εκπαιδευτηρίοις, να δύναμαι να επαρκώ εις τας πολυειδείς ανάγκας μου, αίτινες ως γινώσκετε εν Βόλω δεν είναι ολίγαι. Διό εγκλείστως Σας αποστέλλω την αναφοράν μου, ίνα, εάν μεν ίδητε ότι είναι κατορθωτόν το πράγμα, επιδώσπε

94. Εννοεί προφανώς τον επιφανή Ζαγοριανό καθηγητή της Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών (1796-1880).

95. Αποστέλλει 36 τραγούδια λιδωρικιώτικα, ένα παραμύθι τσακωνικο, ένα τραγούδι μανιάτικο από τη Δυτική Μάνη. Ο ίδιος σημειώνει: «Το παραμύθι και τραγούδι μανιάτικο εγράφησαν υπό του Θεμιστοκλέους Ολυμπίου καθ' υπαγόρευσιν του Τηλεμάχου Αρκουδάρη εκ Λεωνιδίου».

αυτήν εις τον Κύριον Μίνωα Λάμπαν, εάν ίδητε ότι είναι ακατόρθωτον και απραγματοποιήτον, τότε Σας παρακαλώ να την ξεσχίσετε.

Εις το Τρίκερι έχω ένα ανεπιόν ονόματι Νικόλαον Βιτσαράν, ιατρόν, εις ον έγγραφα να μου συνάξη όσα περισσότερα δυνηθή παραμύθια των Τρικέρων, τα οποία άμα λάβω αμέσως θα σοι πέμψω. Επίσης επεφόρτισα και παρεκάλεσα θερμώς και τον καθηγητήν του γυμνασίου ημών κ. Γεώργιον Δημητριάδην⁹⁶, όστις μοι είπεν ότι έχει καταρτίσει μιαν συλλογήν παραμυθίων της πατρίδος του Σκιάθου, να μου την αποστείλῃ. Επίσης άμα λάβω και αυτήν αυθημερόν, θα σας πέμψω.

Το γυμνάσιον εκυβέρνησα μετά πάσης της δυνατής αυστηρότητος. Την σεβαστήν μοι Κυρίαν Σας προσκυνώ. Τας εγκαρδίους μου προσρήσεις εις τους σεβαστούς μου γέροντας γονείς σου.

Μετά των εγκαρδίων μου ασπασμών

ο υμέτερος φίλος

Θεμιστοκλής Ι. Ολύμπιος

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ελλόγιμε κ. Ν. Γ. Πολίτα,

Και την δευτέραν επιστολήν Σας έλαβον και Σας ευχαριστώ πολύ. Ήδη Σας πέμψω και τρίτον φυλλάδιον της συλλογής μου, εν ω εμπεριέχονται δέκα δημώδη άσματα, τα πλείστα αρχαιότατα, και τριάκοντα πέντε σεμνά και άσεμνα ειδωλάκια. Δεν είχαν καιρόν ν' αντιγράψω αυτά και ως εκ τούτου ζητώ συγγνώμην διά τας εν αυτοίς διαγραφάς και επιδιορθώσεις μου. Τα άσματα του Β' φυλλαδίου εδιδάχθην παρά της μητρός μου ως και τινα του τρίτου. Τα δε λοιπά του τρίτου εκ μιας μόνης οικογενείας. Έχω ελπίδα ότι θα σας πέμψω πολλά άλλα και εξ άλλων οικογενειών. Η ρίμα του Μανέτα άδεται ενταύθα προ ογδοήκοντα περίπου ετών κατά τας διαβεβαιώσεις της μητρός μου και άλλων. Επιθυμώ να μάθω τί σημαίνει η λέξις «ρίμα», ως και περί της Ηλιογέννητης εις ποίαν εποχήν ανήκει. Παραμύθια και λοιπά θα σας πέμψω ακολούθως. Αγνώ κατά πόσον επιτυχάνω εις την ορθογραφίαν των λέξεων και καταλήξων. Ευαρεστήητε να με διαβεβαιώσητε πόθεν από πρώτης Ιανου-

96. Γόνος της γνωστής οικογενείας λογίων και εκπαιδευτικών της Σκιάθου (17ος αι. κ.ε.).

αρίου ε.έ. θα λαμβάνωμεν τα ενοίκια της κατοικίας μας, καθότι ο κ. Νομάρχης Λαρίσης διέγραψεν αυτά εκ του προϋπολογισμού του Δήμου μας. Αν Σας είναι εύκολον, παρακινήσατε τον Διευθυντήν του λογιστικού Τμήματος να μοι αποστείλῃ το ένταλμα των οδοιπορικών μου εξόδων, καθόσον δις μέχρι τούδε υπέβαλον διά του κ. Νομάρχου τα σχετικά αυτών κατά τον ΑΥΣΓ΄ Νόμον και ουδεμία φροντίς ελήφθη.

Σας ασπάζομαι από καρδίας ζητών συγγνώμην διά την πολυλογίαν μου.

Υμέτερος

Π. Βογιαντζής

9.

Αρ. πρωτ. 25, διεκπερ. 21

Προς την Γενικήν Εφορείαν των Δημοτικών Σχολείων

Παραμύθιον, ήτοι η Κακή Μοίρα και 50 δημώδεις παροιμίας εύχρηστοι εν Πορταρία και συλλεγείσαι υπό του δημοδιδασκάλου Πορταρίας Δ. Ν. Κωλά.

Συνημμένως υποβάλλω, Κύριε Ταγματάρχα, εν παραμύθιον «η Κακή Μοίρα», εν ω μοι φαίνεται αρχαίον «το πεπρωμένον αδύνατον φυγείν» κ.λ., 50 δημώδεις παροιμίας, ας εν τη Πορταρία μεταχειρίζονται οι ενταύθα. Εν ώρα δε σχολής θα ενασχολούμαι περί τα τοιαύτα και θα τα πέμπω υμίν.

Εν Πορταρία τη 25 Ιανουαρίου 1888

Ευπειθέστατος δημοδιδάσκαλος

Δ. Ν. Κωλάς

10.

Αρ. πρωτ. 38, διεκπερ. 29

Προς την Γενικήν Εφορείαν των Δημοτικών Σχολείων

Πορταρία τη 24 Φεβρουαρίου 1888

Συνημμένως υποβάλλω Υμίν εν δημώδες [παραμύθιον] επιγραφόμενον «Τ' αθάνατο καρπούζι» επιχωριάζον ενταύθα, το οποίον ομοιάζει κατά το την

Αργοναυτικήν Εκστρατείαν, προς δε εμφανίζεται το αποτέλεσμα του έρωτος, όστις κατακυριεύει πολλάκις τας γυναίκας και ώθει αυτάς εις το να φονεύωσι τα προσφιλή αυταίς τέκνα των, όπως εξασκήσωσι την επιθυμίαν των. Η τύφλωσις και μεγίστη υπακοή του τέκνου της με κίνδυνον μάλιστα της ζωής του και η ανταπόδοσις της ευγνωμοσύνης του κλπ. Μετά της προσηκούσης υπολήψεως

Διατελώ προθυμότατος

Δ. Ν. Κωλάς

11.

Αρ. πρωτ. 22, διεκπερ. 19.

Προς την Γενικήν Εφορείαν των Δημοτικών Σχολείων

Δημώδη άσματα «ο Χριστόδουλος και η Εβραιοπούλα», ήτοι η πραγματική τήρησις της θρησκείας των Εβραίων και ο αληθής έρως κλπ. συλλεγέντα υπό του δημοδιδασκάλου Πορταρίας Δ. Κωλά.

Συνημμένως υποβάλλω Υμίν. Κύριε Τμηματάρχα, δύο δημώδη άσματα αδόμενα μάλιστα υπό των ενταύθα γυναικών, εν οισ εν μεν τω πρώτω εμφανίζεται η πραγματική τήρησις της θρησκείας των Εβραίων, εν δε τω δευτέρω ο αληθής έρως και η αξία των χρημάτων παρά τοις Οθωμανοίς δικασταίς. Επιφυλάσσομαι δε, ίνα βραδύτερον πέμψω Υμίν και άλλα.

Ευπειθέστατος

Ο δημοδιδάσκαλος Πορταρίας

Δ. Ν. Κωλάς

12.

Αξιότιμε Κύριε!

Εν Άνω Βόλω τη 4 Ιανουαρίου 1888

Ός απαρχίν εις το βαρυσήμαντον εθνικόν έργον της υφ' Υμών εκπονουμένης Λαογραφίας, εις όπερ διά του από 9 λήξαντος επισήμου εγγράφου υμών προσκαλούμαι καγώ, ίνα συμβάλωμαι το επ' εμοί, συνημμένως αποστέλλω Υμίν παραμύθι εγχώριον εξ ης επεχείρησα συλλογής, την οσποίαν διαλειμμα-

τικώς κατά την αξίωσιν Υμών θέλω αποστείλει προς Υμάς. Μετ' αυτήν δε και παντοίας άλλας εκ των εν τη επισήμω προσκλήσει Υμών διαγραφομένων. Η γλώσσα και τούτου και των μετά ταύτα αποσταλαιομένων Υμίν παραμυθίων είναι αμετάβλητος η ενταύθα εν Άνω Βόλω γλώσσα του λαού. Μετά του προσήκοντος σεβασμού

Ευπειθέστατος

ο Σχολάρχης Άνω Βόλου

Ι. Δ. Σαχίνης

13.

Εν Πορταρία τη 24 Φεβρ. 1888

Αξιότιμε κ. Πολίτα,

Διαπέμπω υμίν δύο παραμύθια την θεσσαλικήν λαογραφίαν αφορώντα. Παρακαλώ να γνωρίσητέ μοι, εάν θέλητε τοιαύτα και κατά την κουτσοβλαχικήν καλουμένην γλώσσαν. Εν τέλει δε καταφεύγων και αύθις υπό την αμετέραν ένθερμον προστασίαν παρακαλώ, ίνα, ει δυνατόν, ενεργήσητε παρά τω κυρίω υπουργώ της Παιδείας την έκδοσιν εντάλματος των οδοιπορικών μου εξόδων, α κατά την σταλείσαν μοι εγκύκλιον του Υπουργείου Εκκλησιαστικών κ.τ.λ. δικαιούμαι να λάβω και ων τα σχετικά αντίγραφα απέστειλα ήδη προ πολλού εις το Υπουργείον.

Υμέτερος πρόθυμος

Μιχ. Χ. Βενιέρης,

Σχολάρχης Πορταρίας

14.

Εν Καρατσόλ [Αργυροπούλι Τιρνάβου] τη 8 Ιανουαρίου 1902

Αξιότιμε κ. Ν. Πολίτη,

Αποστέλλω υμίν το εσώκλειστον τετράδιον περιέχον τινά δημώδη άσματα περί ων να μοι γράψητε, εάν είναι κατάλληλα προς τον σκοπόν, τον οποιόν διά των αξιοτίμων συγγραμμάτων σας επιδιώκετε. Εάν ταύτα εγκριθώσι παρ' υμών, να μοι γράψητε να σας στείλω και άλλα όμοια προς ταύτα. Είδον εις τας εφημερίδας ότι εξετυπώθησαν δύο τόμοι των παροιμιών ως και άλλα επίσης υμέτερα έργα. Παρακαλώ θερμώς να μου στείλητε ανά εν αντίτυπον εξ

εκάστου αυτών και με υποχρεώνετε τα μέγιστα.

Διατελώ μετά σεβασμού

Κωνστ. Β. Γιαννακόπουλος

15.

Εν Καρατσόλ τη 17 Φεβρουαρίου 1902

Αξιότιμε κ. Ν. Πολίτη,

Αποστέλλω υμίν το τρίτον τεύχος εκ της συλλογής των δημοτ. ασμάτων μου, την παραλαβήν του οποίου παρακαλώ να μοι γνωρίσητε. Θα σας αποστείλω επίσης εν προς εν και τα λοιπά της συλλογής μου και μετά την αποστολήν όλων θα εξακολουθήσω, εάν δυνηθώ, νέαν συλλογήν παρομοίων. Τας εις φυλλάδια διαφόρους εκδόσεις σας έλαβον και ανέγγων απλείστως, διά την αποστολήν των οποίων απονέμω υμίν τας θερμάς ευχαριστίας μου. Τολμώ να σας επιβαρύνω με την εξής υπόθεσιν μου. Προ πολλού εψηφίσθη ο διορισμός μου ως δημοδιδασκάλου εις σχολείον τι του δήμου Λαρίσης, της ιδιαίτερας πατρίδος μου. Επί τουτ'ω ενεχείρησα την παραίτησιν μου εντεύθεν εις τινα βουλευτήν, εις ον επανειλημμένως εγραφα και απάντησιν δεν έλαβον. Επειδή δεν γνωρίζω, εάν τα σχετικά χαρτιά του διορισμού μου εστάλησαν εις το Υπουργείον ως και η παραίτησις μου, σας παρακαλώ, εάν είναι υμίν εύκολον, να εξετάσητε εις το Υπουργείον και να μοι γράψητε τα δέοντα. Συγγνώμην διά το βάρος.

Διατελώ μετά σεβασμού

Κωνστ. Β. Γιαννακόπουλος

16.

Εν Τρικάλοις τη 6 Μαρτίου 1889

Αξιότιμε φίλε,

Έλαβον την τελευταίαν υμών επιστολήν. Χαίρομαι πολύ, διότι τας συλλογάς, ας εκάστοτε πέμπω υμίν, ευρίσκετε πολύ καλās, διό δεν θα παύσω ποτέ καταγινόμενος με τούτο. Σήμερον πέμπω υμίν ετέραν τοιαύτην εξ 25 ασμάτων, απάντων ανεξαιρέτως εν Αγράφοις αδομένων και εξ αρκετών παραμυθίων. Τινά των ασμάτων φαίνονται μικρά, αλλ' αδόμενα επαναλαμβάνονται κατά στίχον πολλάκις και ούτω το μικρόν σχεδόν εκλείπει, εγώ όμως έν τισι κατά την αντιγραφήν απέφυγα τας επαναλήψεις. Επί τη ευκαιρία της

μεταβάσεως των μαθητών εις τα χωριά των χάριν των εορτών του Πάσχα έδωκα παραγγελίαν εις πολλούς μετά των απαιτουμένων οδηγιών προς περισυλλογήν λαογραφικών μνημείων. Τας συλλογάς τούτων θα σας πέμψω εν καιρώ.

Εις τους κ.κ. εκδότας του εγκυκλοπαιδικού λεξικού⁹⁷ σας παρακαλώ να είπτε ότι κατ' αυτάς θα λάβωσιν επιστολήν μου μετά ταχυδρομικής επιταγής. Εις τους παλαιούς συνδρομητάς έχω να προσθέσω και νέον. Αναβάλλω δ' επίτηδες να γράψω εις τους κ. εκδότας, διότι μοι υπεσχέθη και δεύτερος να εγγραφή, τον οποίον πιστεύω να πείσω, υποδεικνύων εις αυτόν την μεγίστην χρησιμότητα του λεξικού. Επίσης δύο εκ των συνδρομητών μοι προεπλήρωσαν άπασαν την συνδρομήν των, ην θα πέμψω κατ' αυτάς.

Τας εορτάς εύχομαι να διέλθητε εν υγεία, εις την κυρίαν κουμπάραν παρακαλώ να προσφέρητε τα σέβη μου.

Διατελώ μεθ' υπολήψεως

πρόθυμος, Ν. Βραχνός

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Εν Τρικάλαις τη 25 Φ/βρίου 1889

Αξιότιμε φίλε,

Την τελευταίαν επιστολήν υμών έλαβον. Χαίρω πολύ, διότι τας συλλογάς λαογραφικών μνημείων, ας από καιρού εις καιρόν πέμπω υμίν, τας ευρίσκετε καλās. Βεβαίως πολλά εκ των πεμπομένων και πεμφθησομένων είνε γνωστά και άλλοθεν, υμείς όμως δύνασθε να κάμπετε χρήσιν προς ον προτίθεσθε σκοπόν των μη γνωστών άλλοθεν. Χωρίς ν' απαιτώ ευχαριστίας, εγώ θα εξακολουθήσω το έργον μου. Θα φροντίζω να συλλέγω πάντοτε τοιαύτα μνημεία και θα πέμψω υμίν ταύτα. Είναι εργασία, ήτις δεν μοι παρέχει πολύν κόπον, τουναντίον μάλιστα ήρχισα να αισθάνωμαι και εγώ αρκούντως μεγάλην ευχαρίστησιν καταγινόμενος εις τούτο. Σήμερον πέμπω υμίν 18 άσματα, παραδόσεις τινάς και παραμύθια. Το 18ον άσμα είναι το 5ον της πρώτης

97. Εννοεί το «Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν» των εκδοτών Μπαρτ και Χιρστ, του οποίου ο Πολίτης ήταν διευθυντής από το 1889 (Στίλπ. Π. Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», *Λαογραφία*, τόμ. Ζ' (1923), σ. ιθ').

συλλογής, ην έπεμψα υμίν, συμπεπληρωμένον, διότι, ως έγγραφον υμίν, εκείνο ήτο ατελές. Υφ' έκαστον άσμα γράφεται ο τόπος της προελεύσεως αυτού, υπό τина δεν σημειούται ο τόπος, και τούτο, διότι επιχωριάζουσι πολλαχού. Τα παραμύθια δεν έχουσι τόπον προελεύσεως, ως συνηθιζόμενα πολλαχού, πάντοτε όμως φέρουσι τον τύπον της θεσσαλικής γλώσσης.

Σας παρακαλώ να προσφέρητε τα σέβη μου εις την κυρίαν κουμπάραν ως και τα σεβάσματα της συζύγου μου.

Διατελώ μεθ' υπολήψεως

πρόθυμος, Ν. Βραχνός

18.

Εν Μεσενικόλα τη 18η 7βρίου 1888

Αξιότιμε φίλε!

Έλαβον και την από της 18ης παρελθόντος επιστολήν σας και είδον τα εν αυτή. Σας ευχαριστώ υπερμετρως, διότι, αν και πολυάσχολος τυγχάνετε, αντεπεκρίθητε εις τας προσδοκίας μου, εφ' ω και σας ευγνωμονώ διά βίου. Συγγνώμην διά το ότι εβράδυνα να σας γράψω, καθότι οικιακαί και πάλιν περιπέτειαι πλείσται όσαι με εκύκλωσαν κατ' αυτάς, ήδη δε ανακουφισθείς ολίγον, συνεχίζω την λαογραφικήν μου συλλογήν ως εξής: Ευκαιρίας επιλαβόμενος σας υπόσχομαι να συνεχίσω την λαογραφικήν μου συλλογήν διά πλουσιωτέρας ύλης.

Επειδή η έκδοσις των χρηματικών μας ενταλμάτων υπό της αρμοδίας επιτροπής βραδύνει, αι δε οικιακαί ημών ανάγκαι δεν επιτρέπουσι τούτο, Σας θερμοπαρακαλώ ίνα, ευαρεστούμενος, ενεργήσητε περί της ταχείας αυτών εκδόσεως και αποστολής, καθότι, αν και προσεγγίζει η έκπνευσις του μηνός 7βρίου, δεν ελάβομεν όμως ούτε του Ιουλίου μισθούς και ενοίκιον κατοικίας. Συγγνώμην δε, και τούτο διότι γνωρίζω πόσον πολυάσχολος τυγχάνετε. Μη έχων επί του παρόντος να αναφέρω Υμίν εντεύθεν άλλο τι.

Σας προσκυνώ και ειμί της υμετέρας αγάπης πρόθυμος

Ο όλως υμέτερος

Α. Δ. Λαδιάς

19.

Εν Μεσενικόλα τη 10-2-1888

Σεβαστή Εφορεία!

Την από της 25ης παρελθόντος 2αν επιστολήν σας άσμενος εκομισάμην και τα εν αυτή μετά παλλούσης και ανοικτής καρδίας έγνων, λαμβάνω δε την τιμήν όπως αποδώσω υμίν τας ενθέρμους ευχαριστήσεις μου διά την ευμενή υποδοχήν, ην παρ' υμίν η ταπεινή συλλογή έτυχεν. Επόμενος όθεν προθύμως τη άνω επιστολή Σας, σπεύδω να υποβάλω υμίν και την κάτωθι συλλογήν μνημείων της δημόδους γλώσσης και φιλολογίας. Υποβάλλων όθεν προθύμως και την δευτέρα ταύτην ταπεινήν μου συλλογήν, ζητώ συγγνώμην διά την μη έγκαIRON υποβολήν αυτής, καθότι περιστατικά πάντα πάντως ανεξάρτητα της θελήσεώς μου δεν μοι επέτρεψαν τούτο.

Πληροφορώ δε υμάς μετά σεβασμού ότι πληρέστατα ήθελον ανταποκριθή εις τας υμετέρας προσδοκίας, αν η τύχη δεν με κατεδίκαζε να διδάσκω εις σχολείον αριθμούν πλείονας των 100 μαθητάς, διηρεμένους εις τέσσαρας πλήρεις τάξεις, χωρίς να έχω ουδέ την ελαχιστην ανακούφισιν, καθότι το Δημοσικόν Συμβούλιον δεν νυδόκισε να ψηφίσει ούτε ενός κοσμήτορος τουλάχιστον, ουχ ήττον όμως υπόσχομαι υμίν ότι απεύτους θα καταβάλλω κόπους περί την συλλογήν μνημείων της δημόδους γλώσσης και φιλολογίας.

Πέπεισμαι δε ότι και η δευτέρα αύτη ταπεινή μου συλλογή θέλει τύχη της ευμενούς υποδοχής Σας.

Διατελώ μετά του προσήκοντος σεβασμού

Ο δημ[οδιδάσκα]λος Μεσενικόλα

Αναστ. Δ. Λαδιάς

20.

Εν Μεσενικόλα τη 20η Ο[κτω]βρίου 1888

Αξιότιμε φίλε,

Άσμενος εκομισάμην και την από 30 παρελθόντος μηνός προσφιλή επιστολήν Σας και είδον τα εν αυτή, εφ ω και Σας ευχαριστώ εκ μέσης καρδίας. Υποκλέψας ολίγας στιγμάς τόσον εκ του ανιαρού και επιμόχθου επαγγέλματός μου, όσον και εκ των πυκνά συχνά επισκεπτομένων ημίν περιπετειών της τύχης ως και εξ άλλων, περί ων κατωτέρω γεννήσεται λόγος, συνέλεξα κατ' αυτάς λαογραφικάς τινάς συλλογάς, ας και αποστέλλω ήδη -ακολουθούν

αινίγματα 7, δημ. φράσεις 7 και ένα παραμύθι.

Το παραμύθιον, επειδή είνε εκτεταμένον, δεν το ετελείωσα, αλλ' επεφυλάχθην εν άλλη αποστολή. Πολλάς ήθελον πέμψη υμίν, αξιότιμε φίλε, λαογραφικάς συλλογάς, αν η πείνα και η αναπαραδιά και τα τούτοις παρομαρτούντα δεν μας κατέτρυχον επί τοσούτον, ώστε να χάσωμεν κατά το δη λεγόμενον και τ' αυγά και τα καλάθια. Περιμένοντας ανυπομόνως να σταλώσι τα εντάλματα από το ευλογημένον και σωστικόν Ταμείον της Δημοτικής Εκπαιδεύσεως κινδυνεύομεν να αποθάνωμεν της πείνης.

Έχω, αξιότιμε φίλε, επταμελή οικογένειαν και δύο αδελφάς εν ώρα γάμου, αίτινες κρέμονται απ' το λαιμό μου. Επομένως Σας θερμοπαρακαλώ να μεριμνήσετε, με όλας τας ασχολίας Σας, περί της τύχης των ενταλμάτων αποστολής και θέλετε μας υποχρεώσητε διά βίου. Γνωρίζετε πολύ καλά ότι με εκεντήσατε την καρδίαν. Μετά θεόν υμάς γνωρίζω προφήτην μου ισόβιον.

Υποσχόμενος να συνεχίσω την ταπεινήν μου λαογρ. συλλογήν,
Σας προσκυνώ.

Ο πρόθυμος φίλος Σας
Αναστ. Δ. Λαδίας

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

SUMMARY

Aikaterini Polymerou-Kamilaki

Delving into “Politis’ Material”.

Nicolaos Politis and Folklore Material Collectors

Nicolaos Politis’ correspondence with teachers serving in primary and secondary schools comprises hundreds of letters. Some of these letters are kept in a particular Archive of the Hellenic Folklore Research Centre, bearing the name “Politis’ Material,” and are in the form of notebooks, sheets of paper and notes numbered separately from the rest of the material contained in the Manuscripts Archive of the Centre. The remaining letters to Politis are in the Nicolaos Politis Archive, which belongs to the Historical Archive of the Benaki Museum. A considerable number of these letters were studied and formed the subject of papers given by scholars at the conference on Nicolaos Politis and these have been included in the Proceedings of the conference.

This correspondence, in addition to the folklore material it contains, provides interesting information regarding the functioning of schools, the quality of the teaching staff and the general state of the educational system in the context of Greek society over a period ranging from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century. These letters are especially valuable in providing information on the way in which the Folklore Centre implemented the collecting of folklore material during this early stage in the history of Greek Folklore by means of the creation of a network of informants which was lively and highly interactive for the standards of the time and members of which Nicolaos Politis could contact, to ask for clarification and supplementary information. A human communication network spanning the whole of Greece gathered folklore information and channeled it to Politis. At the same time, the members of this network put their questions to Politis and discussed various issues regarding folklore with him. Most teachers wrote to him more than once. Some of them became his regular collaborators, members of the Hellenic Folklore Society (1908), published articles in *Laographia*, the Journal of the Hellenic Folklore Society, and expanded the circle of friends and students of Greek Folklore.

The teachers’ relationship with folklore studies, or rather the quest for and collection of folklore material by them was initiated by Politis and continues to the present day. It has, however, led to the view of Greek folklore studies as something somewhat amateurish and has incurred negative comment. Another line of criticism suggested that schoolteachers, who were ignorant as regards this type of research, were coerced into responding to an order by the Ministry of

Education or by their principal and busied themselves with folklore, albeit working extra hours beyond their regular schedule and without remuneration. It is highly likely that some teachers responded to the circular ordering them to collect folklore material from ulterior motives, in the hope that it might improve their relationship with the head of their service. Others were not at all interested in Greek folklore. However, even in these cases, the collection of folklore material was apparently pursued with sincerity, rather than merely in order to fulfill the obligation to respond to an order by the Ministry. Most teachers collected material from their places of origin, which they knew in depth, or looked for suitable informants in these communities. Not a single letter included in “Politis’ Material” or among those published in the Conference Proceedings, contains an expression of protestation or annoyance about the nature of the request. In some cases, the teachers addressed by the circular courageously express their ignorance or inability to respond to it and beg Politis’ understanding. Most teachers responded with enthusiasm to scholars of folklore after Politis, such as Stilpon Kyriakidis and Georgios Megas regarding the collection of folklore material and their participation in competitions that are still organized by the Folklore Centre with the aim of adding to its Archive. This response is probably to be connected with Greek educationalists’ affection for their places of origin, the ethnographic wealth of which they wish to preserve and study.

During their collecting of folklore material, teachers ensured that the idiom, a chief feature of oral culture, was recorded accurately. One should not expect, with only very few exceptions, a recording of contextual information for most narratives, or of sufficient information regarding informants and research conditions, following the rules of contemporary ethnographic research. However, the fact that most teachers originated or lived in the places where they collected material, thereby possessing first-hand knowledge of the material, constitutes an important aspect of these collections. The collections often contain important information concerning the place and manner in which various practices took place, thus rendering the information collected extremely reliable.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ